

ГРИГОРІЙ АФНЕР

ПОРУЧНИК
ІЛЬКО
ВОВЧАРЕНКО

Повість із Визвольних Змагань

ГРИГОРІЙ АФНЕР

ПОРУЧНИК

ІЛЬКО ВОВЧАРЕНКО

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ

з часів Визвольних Змагань

Накладом автора.
Париж, 1952.

Свої твори, під загальною назвою «Обов'язок», присвячую воюкам Армії Української Народньої Республіки й воюкам Армії Західньої Области Української Народньої Республіки, а також борцям Української Повстанчої Армії, що зо зброєю в руках змагалися й змагаються за СОВОРНУ, САМССТІЙНУ УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ.

А в т о р

Всі права передруку застережені.

Tous droits réservés.

Copyright by the author.

ЗАХОПЛЕННЯ МОСКОВСЬКОГО ГЕНЕРАЛА

Коли був іще хлопчиком та коли ходив до сільської школи, Ілько Вовчаренко надзвичайно захоплювався читанням книжок. Найбільше любив ті книжки, в яких писалося про завзяті бої з червоношкірими індіанцями, що жили в американських безкраїх степах. Особливо йому подобалося їхнє бойовиче життя, звичаї та звинність, що її проявляли червоношкірі під час боїв.

Не одну, бувало, копійку Ілько випрошував у своєї матері на книжки. Не в одному він собі відмовляв, щоб тільки найскоріше зібрати потрібну суму. До батька не звертався. Батько на «дурниці», як говорив, грошей не давав, а до «дурниць» він зараховував усі книжки — крім псалтиря, часослова та євангелія. Зібрані гроші Ілько приховував десь під стріхою хати або на горищі. Він тримав їх там до того часу, поки не траплявся хтось, що мав їхати до повітового міста.

І скільки було прохань та благань, поки Ілько дістане бажану книжечку! А коли вже дістане, то заховається, бувало, десь на городі або в клуні й прочитає її не тільки раз чи два, але вивчить малоцто не напам'ять.

Коли Ілько підріс, підлітком став то як виведуть, бувало, вичорі коней на громадське пасовисько, тоді він уже там не такий хлопець, як інші. Це вже не звичай-

ний сільський хлопець-пастушок, Ілько Вовчаренко, але вождь червоношкірих — Чорний Орел чи Кровожадний Тигр або Дикий Олень.

Ніхто з хлопців не зможе краще Ілька підлізти на животі до якогось гурту хлопців-пастухів, щоб підслухати їхні балачки, а потім переповісти хто, що та як казав. Хто краще нього обтиче себе вербовими гиляками чи очеретом та стане серед луку, неначе справжній куц? І не рухнеться! Хоч би мав простояти там півдня! Та ніхто вже краще нього не вискочить на коня або й на молодого бичка та не понесеться стрілою по великому громадському пасовиську. А коли треба було вислідити лиса, що в господарів курей позичав на вічне віддавання, або розшукати за слідами якогось аматора чужих комор чи городів, тоді завжди зверталися люди до Ілька. А він то їх вислідить і виловить. Хоч би як там злодії свої ноги мішками не обмотували, а руки ганчірками не обв'язували! Нічого їм не допоможе — виловить! Ніхто своїх слідів перед ним не замете, не заховає.

Кілька разів, навіть, запрошували Ілька до панського двору й сам пан просив його вислідити та виловити того чи іншого злодія. І не було такого випадку, щоб Ілько не вислідив, не викрив злодія.

Ось чому мешканці села Ловкачівки спали спокійно. Вони мали у своєму селі Ілька Вовчаренка, а тому й не турбувалися про свою худобу, про свої коні та про повненькі комори. А Ловкачане ж були люди заможні, господарні й надзвичайно працьовиті.

А щодо конокрадів, то на саму згадку про село Ловкачівку завжди, бувало, сплонуть із пересердя та вилаються міцно. Той, бісів виродок, Ілько Вовчаренко їм не до смаку був...

Минали дні, місяці.

Минали роки.

Ілько ріс, мужнів, працював та ще більше зачитувався книжками. Він, як і раніше, захоплювався спортом, військовими вправами та індіями, а їзда на конях, бу-

ла для нього найприємнішою розвагою. Бувало вночі, на громадському пасовиську, Ілько виводив такі герці на конях, що хлопчиська аж йойкали з диву.

Скінчив Ілько сільську школу.

Скінчив він і чотириклясову міську школу. Хоч батько й називав книжки дурницями, але то дарма. Трошею синові на школу він не шкодував. Завдяки директорові школи, Ілько Вовчаренко влаштувався урядовцем у міській управі. Своєю працездатністю, спритністю та чемним поведженням він завоював симпатію та пошану до себе не тільки своїх товаришів по бюровій праці, але й свого начальства.

Ось надійшов час і до військової служби ставитися.

Батько й мати сина провожають — плачуть, а Ілько сміється, радіє. Ось, нарешті, і він уже дорослий. Скоро одягне військовий однострій та матиме у своїх руках справжню військову рушницю.

І йому так цього бажалося! Скільки ночей він не спав, мріючи про це!..

В комісії для набору новобранців Ілька Вовчаренка призначили до кінноти. Але до кінноти його не тягнуло. Хоч він і любив військову службу, а зокрема кінноту, але чотири роки служби все ж злякали його. Вибрав піхоту. В піхоті три роки. Отож на його власне бажання й прохання перевели Ілька до піхоти й направили до одного з піших полків, що стояв у місті Катеринославі.

В сотні з Ільком багато мороки не було.

Ось чому його, одного з перших, призначили до підстаршинського вишколу. Ілько Вовчаренко закінчив вишкіл із відзначенням та з рангою ройового.

Перший рік перебування в полку промайнув для нього зовсім непомітно. Наступив другий рік і московсько-німецька війна в 1914 році застала його вже підстаршиною. Закінчив війну в 1917 році як бунчужний. Мав усі нагороди й відзначення, які тільки міг тоді мати підстаршина.

Щоправда, Ілько Вовчаренко ще цілком війну не за-

кінчив. Він зголосився ще на фронті до однієї з бойових частин, що мала бути українізована. Однак тому, що скорий від'їзд до українського міста українізованої частини не передбачався, він прийняв, по короткому ваганні, інше рішення. Свідомо порушив військову дисципліну й, як тоді говорили, у революційному порядку зголосився до іншої української військової частини, що формувалася в Полтаві. За браком старшин, штаб полку, з дозволу штабу дивізії, призначив його* на посаду молодшого старшини в другу пішчу сотню, цебто — бунчужному Ільку Вовчаренкові довелося, доволі для нього несподівано, виконувати обов'язки старшини.

Час ішов.

Українська держава кріпла, оформлювалася.

Уряд української держави вперто й систематично перебудовував та приводив до порядку розхитаний війною державний апарат. Також уряд уживав усіх заходів, щоб чимскоріше організувати власне республіканське військо.

Однак сусіди України, що мали з нею спільні кордони, не спали.

Чехи кинулися на Закарпаття, румуни на Басарабщину та на Буковину, поляки на Галичину, а москалі захотіли решту земель України підпорядкувати собі.

Україна почала відбиватися. Бої йшли за боями. Одні за одним все більше завзяті й криваві. В них приймав активну участь і бунчужний Ілько Вовчаренко.

Спочатку його кинули з сотнею гайдамаків під мури Львова. Там він бився дуже завзято. Не одній польській військовій частині дався болюче у знаки. За відвагу йому кілька разів оголошено похвалу в наказі бригади другого галицького корпусу.

З-під Львова, після легкого поранення, бунчужний Ілько Вовчаренко вернувся до Полтави вже в ранзі хорунжого.

В Полтаві довго не засидівся.

З полком вирушив на фронт проти червоних моска-

лів, що вдерлися на українську землю. З червоними справа була хутко покінчена. Їх відкинули за межі України й вони на якийсь час притихли.

Але трохи згодом хорунжому Ільку Вовчаренкові довелося битися й з білими* москалями.

За бойову відвагу, вміле добування інформацій про ворога, а нерідко й ворожих секретів, призначили його командантом пішої сотні полкових розвідників.

Новому командантові полкових розвідників минула тоді 27 весна. Він остаточно змужнів, оформився й мав уже той певний рух, який мають тільки рішучі, відважні люди. Трохи вище середнього росту, з бистрими, розумними, чорними очима, він мимохіть притягав до себе увагу, а смугляве, подовгувате обличчя, завжди неначе всімхінене, надавало йому ще більшої привабливості. Походив Ілько Вовчаренко з Катеринославщини, зо старого козачого роду. Ще й зараз на їхній пасіці можна було побачити залишки від зимовика його прадіда — запорозького козака.

* Під час революції в Московії, комуністи захопили владу у свої руки 25 жовтня 1917 року. Реакційний елемент Московії не хотів із тим погодитися. Щоб видерти владу з рук комуністів, організувалося тоді багато різних військових формацій і то досить поважної кількості багнетів і шabelь. Ті військові формації з'єднувалися в певні групи й мали назву — «добровольчі армії» (добровольча армія, скорочено — добрармія). На чолі кожної такої добровольчої армії стояв генерал або адмірал і кожна така армія мала свій «уряд» і своїх «міністрів». Добровольчі армії скоро організовувалися, але так же скоро й кінчили своє існування. Найголовніші з добровольчих армій були такі: в Сибірі — армія адмірала Колчака, на півночі Московії — армія генерала Міллера, на заході (де тепер Естонія, Латвія) — оперувала армія генерала Юденича, на південному сході — армія генерала Денікіна. Власне, армія генерала Денікіна в другій половині 1919 року й захопила була частину української території. Вона, навіть, в кінці серпня місяця дійшла аж до Києва. В кінці грудня 1919 року армія генерала Денікіна (тоді вже керував нею генерал Врангель) перестала існувати як армія.

Хоч новий командант розвідників і був у пішій піійськовій частині, але своїм ходом, руками, трохи розтопиреними ногами, більше нагадував старого кіннотника. Рішення приймав хутко, але обдумано, бо орієнтувався дуже добре. І коли щось рішив зробити, — завжди доводив до кінця. Не в його звичці було зупинятися на півдорозі, хоч би та дорога й була небезпечна.

Маючи під своїм керуванням більше сотки козаків, хорунжий Вовчаренко мав змогу поставити справу розвідки так, як сам уважав необхідним та доцільним. Як підстаршин, так і звичайних козаків своєї сотні зразу почав перевишколювати на свій лад. Навчив їх багато дечого нового, цікавого та ще їм невідомого. Зробив із них розвідників у повному значінню того слова.

Коли ж треба було добути особливо важливі інформації про ворога, тоді хорунжий сам брав на себе ті обов'язки. Ніколи він не звертав уваги на небезпеки, що могли трапитися при виконанні тих завдань.

**

Одного вечора командант полкових розвідників отримав секретний наказ від штабу полку. В наказі дано йому завдання: роздобути за всяку ціну й то негайно, докладні відомості про сили московської добровольчої групи, що появилася на операційному терені полку. Прибувши несподівано, ця група військ московської добровольчої армії розташувалася в п'ятнадцяти кілометрах на схід від села Івашкова, де саме в той час стояв український піший полк. Крім тих відомостей, розвіда сотня мусіла ще добути точні інформації про місце резервного складу амуніції тієї ж московської групи.

Завдання було складне.

В московській групі переважали офіцерські частини, що були тоді прикметні для «добармії». Багато її вій-

ськових частин склалися майже зо старшин, учнів московських юнацьких військових шкіл, учнів кадетських корпусів і т. зв. однорічників. При групі, як було вже відомо від селян, були й кінні кавказькі та інші кінні військові частини, але переважно донських козаків.

Довго ходив по своїй хаті хорунжий Вовчаренко, обдумуючи справу майбутньої розвідки.

Відомості, що їх вимагав штаб полку, можна роздобути тільки від «живого язика», цебто — від полоненого москаля. І, головне, не від звичайного рядовика чи старшини, а від особи, що працює в штабі групи.

Радився він зо своїм помічником, хорунжим Якимчуком, і так, і сяк, але нічого в них не виходило. «Куди не кинь, то всюди клин», як каже українська приказка. І хоч хорунжий Вовчаренко вдачу та звички москалів дуже добре знав, проте методів, майже партизанської війни, ще собі не цілком засвоїв.

Нарада між старшинами затягнулася, але виходу вони не находили. Щоб не гаяти часу, хорунжий Вовчаренко викликав до себе двох підстаршин, дав їм інструкції по лінії вимог штабу полку й направив кожного з них у різні сторони. А за дві години надіслав звіт до штабу полку про вжиті ним заходи. У звіті додав, що для зібрання точніших та певніших відомостей, він іде сам особисто на розвідку й що обов'язково вернеться з «живим язиком».

Хорунжий Вовчаренко здав сотню своєму помічникові, а сам почав озброюватися. За пояс засунув кавказького ножа, бельгійський бравнінг середнього калібру поклав собі в кишеню, а наган, як завжди, був у кобурі на поясі. Взяв ручного скоростріла, перевірів чи в доброму стані й рішив із ним не розлучатися. На ший повісив далековида, а на плече накинув торбинку зо скорострільними набоями. Туди ж іще всунув пів буханки хліба та шматок сала.

— Ось я й готовий, — оглядаючи себе, промовив хорунжий Вовчаренко.

— А ручних гранат не берете? — запитав хорунжий Якимчук, що весь час слідкував за рухами свого команданта. — Візьміть кілька штук. Не пошкодять. Якщо, борони Боже, вас обскочить москальня, матимете чимсь відбиватися. В таких випадках вони далеко цінніші, ніж револьвери.

— І то рація. Дякую, — погодився хорунжий Вовчаренко. — Але коли москалі вже обскочать, то й гранати тоді не допоможуть. Краще буде робити так, щоб їх до себе не підпускати, — додав він, усміхаючися.

— Е, знаєте, думаєш одне, а часто виходить зовсім друге. В наших обставинах не знаєш що й як почнеться й як скінчиться. Ліпше припускати найгірше та бути до нього приготованим.

— Гранати, здається, на возі?

— Так, на возі.

— Ну, то до побачення. До завтра. Гадаю, що до обіду встигну вернутися.

Хорунжий Вовчаренко вийшов надвір, підійшов до воза, що стояв серед подвір'я й взяв чотири ручні гранати. Це були дві французькі «грушки» й дві німецькі «пляшки». Одні засунув у кишеню, другі — причепив до пояса. Хорунжий Якимчук провів свого команданта аж до воріт. Там стиснули один одному руки й командант розвідників, озброєний до зубів, тяжкуватим ходом подався в напрямку села Кожухівки, де стояли військові частини московської групи.

До Горобчиного яру доїхав на селянському возі. В ярі зліз із воза, подякував переодягнутому козакові й наказав вертатися до сотні. Тут, у ярі, хорунжий на мить затримався. Хотів там же, на місці, зорієнтуватися. Хотів упевнитися, де знаходиться, які є шляхи, польові дороги та стежки й куди вони ведуть. До військових московських мап хорунжий Вовчаренко ставився з певним застереженням. Уже не раз траплялося, що на мапі за-

начене було одне, а в дійсності виходило друге. Ось чому він завжди перевірявав мапу.

Коли хорунжий покінчив із орієнтацією, то межами, поміж пшеницею й житом, направився до найближчого села Кожухівки.

Вже добре смеркло, коли хорунжий опинився під вікном першої хати, що трапилася йому на дорозі.

Хата стояла край села.

В хаті ні світла, ні говору.

Постояв хорунжий коло хати кілька хвилин, послушав і пішов далі.

Ось і друга хата.

Тут, крізь шибки вікна видно, що в хаті блимає невеличкий каганець. Шість москалів-салдатів сидять за столом і грають у карти. Майже весь стіл завалений їхніми грішми. Підсунувся хорунжий ближче до вікна, притулив до нього вухо й надслухує. Йому треба почути, що мокалі між собою балакають. Але москалям немов зуби заціпило. Ані слова цікавого для нього. Тільки він і чує: дайощ, берйощ, твоя, моя, програв — і більше нічого.

Сплюнував із пересердя, залишив хату та йде далі.

Натрапив на третю хату, що була недалеко та в якій пробивалося крізь вікна світло.

Але й там нічого цікавого.

Якщо так буде й далі, то куди ж йому йти? Яким способом він довідається, де московський штаб перебуває? Його тягне до штабу, бо тільки там можна довідатися про щось цікаве, про те, що, власне, штабові полку потрібно.

Рішив заглянути ще до кількох хат. А може щось там й підслухає.

І так, крадькома, пробирається хорунжий від хати до хати, але без ніяких наслідків. Усе одне й те ж саме він бачить: або москалі сплять, або п'ють та в карти грають. Але щоб щось цікаве балакали, то ні. Не почув ані одного слова.

Отак він добрався до однієї великої хати, що була напів затемнена. Хата стояла майже посередині села. Коли хорунжий Вовчаренко стояв коло неї й обережно заглядав у вікно, то до його слуху донісся неначе тихий шелест коло перелазу, через який він тількищо переліз.

Почувши шелест, хорунжий Вовчаренко насторожився.

Уважно надслухує.

Шелест не повторився.

Але хорунжий не довіряв мертвій тиші. Він із досвіду знав, скільки вона могла ховати в собі всіляких несподіванок. Щоб ліпше розглянутися навкруги, присів рачки.

Вдивляється в темноту, надслухує — нічого не бачить, нічого не чує.

Поволі підвівся, оглядається навколо себе — ні душі. Вдруге заглядає крізь віконце до хати. Там усе так, як було хвилинку перед тим. Москалі продовжували, як видно з великим смаком, знищувати вечерю, що була накопичена на столі.

Стоїть хорунжий спокійно коло вікна хати та уважно надслухує. Надслухує й оглядається навколо. Розмова москалів у хаті вже не цікавить його. Він інстинктивно відчув, що хтось або щось тут, на подвір'ї, ховається. Але де саме? Хто? Чого?

Постояв коло хати ще хвилини чотири — п'ять. Розглянувся на всі боки, потім обернувся й ще з більшою обережністю попростував далі.

Проїшов маленький городець, переліз через невеличкий пліт, став і оглядається на всі боки. За якусь хвилину пішов далі. Просто через городи подався у напрямку хати, що виднілася на горбку. Хата була досить ясно освітлена й відтіля долітали чоловічі голоси й, як видно, не п'яні.

«Піду до тієї хати й засяду коло неї. Може там когось

таки піймаю й узнаю де їхній штаб», — подумав хорунжий Вовчаренко.

Раптом іззаду нього щось тріснуло. А за якусь хвилику виразно почув приглушене шарудіння коло того ж плоту, де він тількищо був.

Вмить хорунжий обернувся й витягнув бравнінг. Але зараз же сховав його, а витягнув кавказького ножа.

«З ножем буде певніше й без шуму», майнула думка, Присів, чекає.

Нікого.

Але хорунжий сидить далі. Очей не відводить від того напрямку, відкіля почув тріскіт та шарудіння.

«Це вже не пес і не кіт», — думає він. «Але хто? Що?.. А може через напруження мені тільки так ввижається? А може це від вітру?.. Але ні — вітру немає...» — так думка за думкою, мов блискавиці, проноситься в голові.

Хоч хорунжий Вовчаренко був не з трусливого десятку, але все ж таки йому стало якось не по собі. Головне, що хтось чи щось (бо було вже за північ) крадеться за ним і очевидно, що ще ліпше нього може орієнтуватися в темноті. А темно було так, що сам чорт і той би там ногу зламав.

Минуло хвилини три. Може й всі п'ять.

Нікого.

Тихо навкруги.

Хорунжий почав поволі підноситися на ноги.

Але тількищо він повернувся й зробив кілька кроків у напрямку хати на горбку, як знову почув неначе шелест сухого бадилля.

Хорунжий кутко присів і тримав напоготові ніж. Він був уже готовий відбити любий напад на нього.

Сидить і слухає.

Слухає так, що аж голову повернув набік, щоб краще можна було почути правим вухом, але він нічого не почув. Неначе б шелесту й не було. Тоді почав лізти навколішках у той бік, відкіля почув шарудіння сухого бадилля. Ліз тихо, обережно. В одній руці тримав

ніж, а другою підтримував ручного скоростріла, що висів на ременці, перекинутий через шию.

«Або пан, або пропав! А з переслідуванням покінчити треба», — рішив очайдушний розвідник.

Прийнявши таке рішення, він приготувався до нападу й поліз у напрямку шарудіння.

«Сумніву немає — хтось висліджує. Але хто? Для чого? Скільки їх? Чому зразу не кидаються на нього?..» — думає далі хорунжий.

Не встиг він пролізти осьтак і десятка кроків, як уже зовсім виразно почув ламання сухого бадилля. Здавалося, неначе б то там хтось заплутався в гущавині та хоче з неї вилізти.

Хорунжий зупинився.

Надслухує.

Вдивляється в те місце, звідкіля вдруге почув шарудіння. Але на чорній ріллі, в темну ніч, тяжко було щонебудь побачити. Хоч як пильно, уважно не вдивлявся перед себе — нічого, крім чорного, перед собою не бачив.

Знову він продовжує тихцем лізти в бік плоту. Ліз обережно. Обмацував перед собою землю та усував або оминав усе те, що могло б викликати шум, шелест чи тріск і виявити його присутність.

Проліз отак іще кроків шість — вісім. Раптом упереді хтось зривається з землі й кидається до плоту. Хорунжий в ту ж мить кинувся вслід за незнайомим. Уже на плоті когось схоплює лівою рукою за одяг і зо всієї сили кидає ним на землю.

Дві живі істоти лежали на землі. Обі тяжко дихали. Одна від тягару, що душив її, друга від напруги, щоб утримати щось під собою.

— Хто ти? — нарешті нишком питає хорунжий, коли вже руками обмацав щось живе, що лежало під ним.

— Хлопець тутешній, — придавлено простогнав пійманий незнайомець.

— З цього села?

— Так.

— Говори тихіше чортів сину, — шепоче хорунжий Вовчаренко. — То це ти за мною слідкуєш?

— Так, я.

— Ти один тут?

— Так, один.

— Давно слідкуєш за мною?

— Від нашої хати, що стоїть на краю села, перша від поля. Я побачив вас, коли ви підійшли до нашої хати й заглядали у вікно. Потім пішов за вами.

— Для чого ти слідкуєш за мною?

— Хотів узнати хто ви такий та чого ви тут шукаєте.

— А тобі яке діло хто я такий?

— Бо спочатку думав, що ви злодій. Хотів вас піймати на крадіжці.

— А де ж ти був коло хати, коли вперше побачив мене? Ніч же темна, розглядіти нічого не можна.

— О, в мене очі добрі. Я стояв із товаришем за хатою, коли ви просунулися поуз нас. Спочатку я гадав, що ви нас зауважили.

«Чорт!» вилаявся в душі хорунжий. «Як це так, що я їх там проморгав?»

— Слухай-но, ти українець чи москаль? — веде далі допит хорунжий, звільняючи трохи залізний тиск своїх рамен.

— Українець. А ви хто такий?

— Я з української армії...

— З Петлорівської? — радісно перебиває хлопець.

— Ну, авжеж...

— Гаразд, — знову перебиває хлопець хорунжого Вовчаренка. — Я вам можу допомогти. Вам треба щось розвідати? Правда?

— Хочу довідатися, де примістився московський штаб цих військових частин, що тут розташовані.

— Якщо про це йде, то можу вас провести до того села. Воно недалеко відсіля. На Петрівських Хуторах буде.

— До нього сім кілометрів?

— Якщо підемо стежкою через поле та через Попівський гаї, то буде кілометрів шість — не більше.

Хорунжий якусь хвилинку роздумував, а потім проговорив:

— Гаразд. Але скоро, а то вже світає. При цьому попереджую тебе: не намагайся втікати, бо не втічеш. Положу на місці.

— Ййбогу тікати не буду. Радо вам допоможу.

— Отже дивись. Я тебе попередив про небезпеку. Коли щось трапиться, нарікатимеш тільки на себе.

Хорунжий Вовчаренко сам поміг хлопцеві підвестися з землі. Але міцно тримав за одяг, бо все ще не довіряв словам його.

Як хлопець підвівся з землі й став на ноги та почув себе вільним, то тихцем промовив:

— Тепер ходіть за мною, але тримайтеся близько, щоб не розгубитися, — і сміло та впевнено повів хорунжого поміж хатами.

Хоч як темно було надворі, а хлопець все ж майстерно оминав небезпечні місця. Зокрема спритно й непомітно проходили поуз московських вартових салдатів.

Два випадкові приятелі мовчки виїшли з села в чисте поле й, не балакаючи, направилися до села Петрівських Хуторів.

Ішли вони кутким кроком і не балакали між собою, мовчали.

Пройшовши кілометрів зо три, хлопець раптом зупинився й почав прислухатися.

— В чому річ? — запитав хорунжий і уважно оглядався навкруги. — Може ти щось небезпечно зауважив?

— Ні. Нема нічого. Це мабуть зайці в житі ганяють, — промовив хлопець і знову рушив із місця. — У нас зайців багато. Нема кому вистріляти їх. Збитки великі роблять, — пояснив він.

«Але ж і слух у нього!» — дивується хорунжий Вов-

чаренко. «Чогось подібного я ще не зустрічав.»

Почало розвиднятися.

Два випадкові приятелі простують далі. Де-не-де жито було вже скошене. Коли натрапляли на таке порожнє місце, вони збочували з межі й оминали його.

Хорунжий ні на крок не відстає від хлопця. Ввесь час лівою рукою міцно тримає за рукав його сорочки, а праву з пістолем наготові поклав у кишеню. Мав уже досить життєвого досвіду, а тому не довіряв ані хлопцеві, ані умовинам, ані місцевості, в якій опинився.

Недалеко від села Петрівських Хуторів хлопець зменшив крок і каже до хорунжого:

— Тут мій дядько живе. Іван Шевчук називається. В нього на подвір'ї штабова кухня стоїть. Я там учора був і обідав із москалями.

— А ти як називаєшся?

— Степан Шугайло.

— А в якій хаті штаб стоїть? Ти не знаєш?

— Цього я ще не знаю. Не цікавився. Але можу довідатися й вам сказати. Вам це конче потрібно знати?

— Так. Конче хочу знати.

— Тоді піду в село й розвідаю.

— А як же ти мене найдеш на полі? Кричати й гукати не можна. Москалі почують.

— Ви заховайтеся десь тут і лежіть. А я піду в село й коли довідаюся де штаб знаходиться, то вернуся й вам розкажу.

— Слухай, хлопче, а не підведеш ти мене? — запитав хорунжий і підозріло з ніг до голови оглянув його.

— Ййбогу, ні!. Мій старший брат, Петро, також у петлюрівців, — признався нарешті хлопець. — Ось уже скоро буде півроку, як пішов із дому до вашої армії. Я, властиво, спочатку думав, що це мій брат вернувся до дому та боїться москалів і в хату не заходить. Тому я й пішов за вами. Хотів переконатися — Петро це чи ні.

— А-а... То так... — задоволено всміхнувся хорунжий Вовчаренко. — Ну, гаразд. Я тобі вірю. Але де ж мені

тут заховатися? Треба так заховатися, щоб ти мене хутко розшукав.

— Найліпше буде в коноплях, коло страхопуда. Їх там аж два й вони рядом стоять, — трохи подумавши, запропонував хлопець.

— Згода. Веди далі.

За двадцять хвилин хорунжий Вовчаренко рядом із хлопцем лежав у коноплях. Коли ж сонце добре пригріло, хлопець піднявся й непомітно, обережно почав лізти поміж коноплями в напрямку хати свого дядька Шевчука.

Коли за хлопцем шелест між коноплями вже заглух, хорунжий і собі підвівся. Він висунув голову з конопель, заховався за страхопудами й пильно розглядав місцевість навкруги. Робив це обережно, щоб часом, не зауважили його. Пізніше вийняв військову мапу й перевіряв по ній ще раз, де саме він знаходиться.

Заховавши мапу та оглянувши всю свою зброю, хорунжий присів. Сидів отак нишком досить довгенько. Але надоїло без діла сидіти. Вийняв хліб та сало й почав поволі снідати. Коли досить добре підкріпився, то ще раз оглянув місцевість навколо й захотів було прилягти та трохи відпочити. Ліг. Але йому чогось нележалосся спокійно. Він цілком іще хлопцеві не довіряв. Боявся, щоб його справа не прогоріла. Отож устав і рішив бути напоготові, щоб чогось не трапилось.

Хорунжий Вовчаренко то підлазив до страхопудів і раз-по-раз визирив із-за них, то ставав навколішки й водив очима поміж стебельцями конопель. Частенько притуляв праве вухо до землі й надслухав чи не чути, часом, якогось шарудіння чи чийогось ходу. Минуло отак кілька годин. Від лазання, незручного сидіння він зморився. А до того й ніч була тяжка, в руху. Отож його почало тягнути до сну. Але він не давався, противився.

Минуло ще кілька годин. Хлопець не вертався. Хорунжого це турбувало. А тут спать йому хотілося, як

ніколи. Повіки майже самі зліпалися й великого труду коштувало, щоб не захрапіти на все поле. Але на полі було небезпечно. І зокрема в коноплях, немов у непрохідному лісі. Тому він намагався триматися бадьоро та пильнувати поле. Хотів бути певним, що на нього не чатує якась несподіванка.

Сидить отак нишком, між коноплями, хорунжий і пригадалася йому народня пісня.

Унадився журавель, журавель,
До бабиних конопель, конопель.

А я тому журавлю, журавлю,
Кием ноги переб'ю, переб'ю.

Проспівав у думці кілька разів і розсміявся. Навіть сон іще з кудись.

«От тобі й я сьогодні опинився в ролі бабиного журавля. Все було б нічого, аби тільки кием ноги не перебили», — в лівголос заговорив сам до себе хорунжий і поліз до страхопудів.

Майже аж уполудне почув він, що хтось лізе поміж коноплями. Хорунжий хутко встав на коліна, схопив скоростріла й навів його в той бік, відкіля чув шарудіння.

Чекає.

Оглянувся кілька разів навколо, ніби вибирав собі шлях на випадок відвороту.

Шарудіння затихло.

Минуло кілька хвилин у повній тиші.

І ось удруге почув шелест, немов від лазання, але вже з іншого боку. Хорунжий зараз же повернув скоростріла у той бік, відкіля почув шелест удруге.

Раптом у коноплях знову затихло.

Але хорунжий міцно тримає скоростріла й не віднімає пальця від спускової клямки.

«Певжеж моокалі зауважили мене, коли я визирав

із-за страхопудів і тепер хотять піймати?» майнула думка.

Він підвівся з колін і став рачки, щоб на випадок потреби, лекше й скоріше встати на ноги.

Надслухує.

Тихо навколо.

Це ще збільшило підозріння.

Хорунжий Вовчаренко вийняв із кишені обі гранати «грушки» й поклав їх перед собою.

«Мав рацію хорунжий Якимчук,» прошепотів сам до себе й ще уважніше озирався навколо.

Минуло отак іще кілька хвилин у повній тиші.

— Пане старшина, де ви? — раптом почув хорунжий голос хлопця.

— Я тут. Лізь сюди, — відгукнувся шепотом.

Не цілком довіряючи голосові, він не випускав із рук скоростріла, а «грушки» ще ближче підсунув до правої руки.

За пару хвилин показалася розкуйовджена голова хлопця, а ще за хвилину, усміхаючися, він поставив перед хорунжим дві військові їдунки з обідом і глечик із молоком.

Хорунжому Вовчаренкові тільки цього й бракувало.

Оглянувся він кілька разів навколо, прислухався й легко, весело зідхнув. Поклав скоростріла на землю, засунув гранати в кишеню й узявся за їду. На хлопця покищо не звертав уваги, бо з поведінки й з вигляду його бачив, що завдання він виконав.

Але ще й чверть години не минуло, як від обіду й сліду не залишилося, а молоко докінчував. На пиття він уже давно чекав, бо більше ніж дванадцять годин нічого не пив. А тут іще й сонце, немов на зло йому, зо всієї сили палило. Та й коноплі пари піддавали. Отож, хорунжий парився та пікся в коноплях, немов у лазні першої кляси.

Коли покінчив справу зо своїм шлунком, щойно тоді запитав хлопця про штаб.

— Я вже все знаю, — каже хлопець. — Штаб знаходиться в школі. Там же сплять і писарі. Московські старшини ночують у хаті Бондаренка та в хаті Шкурки.

— Багато старшин у хаті Шкурки?

— Троє.

— А в хаті Бондаренка?

— Четверо.

— А де ж спить їхній найстарший?

— Це по-їхньому командир? Так?

— Так, командир, генерал.

— Він спить сам один у хаті вчителя.

— А вчитель де?

— Учителя немає. Давно кудись виїхав. Ще навесні, зараз же по іспитах у школі. Люди кажуть, що він поїхав до Петлюри. З того часу його хата стояла порожня.

— Яка варта коло хати командира?

— На ганку сидить один салдат із рушницею.

— Гаразд. Але ж це не хутір, а село. Та ще й велике село.

— Авжеж, що село, але воно називається — Петрівські Хутори. Тут, кажуть, колись були козацькі хутори, зимовики запорожців. Так старі люди оповідають.

— А ти не зауважив, часом, чи війська в селі багато?

— Тут його нема. Військо розташоване в сусідніх селах.

— І кінноти теж тут нема?

— Кіннота є. Вона пошту та накази розвозить. Але її не багато. Може сотня буде, а може й трохи більше.

— Дуже добре. Дякую тобі. Справився з дорученням непогано. А далі чи будеш мені допомагати?

— Буду. Я хочу теж піти до українського війська, до брата.

— Скільки тобі років?

— Вже минуло шістнадцять. Якраз на великодні свята.

— Батьків маєш? Ще живі?

— Маю батька й матір та маленьку сестру. Всі вдома.

— Гаразд. З дозволу батьків, можу тебе взяти з собою. Але ось що, слухай уважно, що зараз казатиму... — тут хорунжий урвав розмову й щось обдумував. Згодом, оглядаючи хлопця, продовжує: — Бери посуду й вертайся знову до села. Гуляй собі по селу та придивляйся уважно, що де є та що де робиться. Зокрема зверни увагу на помешкання вчителя. Добре роздивися, де саме сидять чи стоять вартові коло хати командира. Також порахуй скільки всіх вартових буде надворі коло хати та чи є в помешканні командир. Якщо все мое доручення точно виконаєш, то взатра вже будеш при українському війську. Пам'ятай.

— Дякую вам! — радісно всміхнувся хлопець. — Тепер, значить, я теж буду українським козаком, як і мій брат Петро?

— Ну, авжеж. А коли справу добре поладнаєш сьогодні, то навіть і старшим тебе призначу.

— Будьте спокійні, — запевнив хлопець. Я все зроблю так, як вам потрібно. А щодо командира, то він зараз у себе в хаті обідає. Я його бачив крізь відчинене вікно.

— Старий уже командир чи молодий?

— О, вже старий. На нього кажуть «ваше приходітельство».

— Ваше превосходітельство, — усміхнувшись, поправив хорунжий.

— Хіба я знаю? Так усі кажуть. Я сам чув.

Якусь хвилину хлопець щось думав, потім запитав:

— Значить, я можу йти?

— Іди, але виконай усе те, що я тобі зараз доручив. Не забудеш? А може ще раз тобі повторити?

— Ні, не треба. Не забуду. Все виконаю.

Хлопець забрав порожню посудину й вдруге подався до Шевчукової хати.

**

Бігає з хлопцями по селу Степан Шугайло та бавить-ся собі вволю. Але найбільше його видно коло вчителе-

вої хати. А коли череда прийшла з поля й господині виділи коров, Степан Шугайло не забув про вартових, що сиділи на ганку вчителевої хати. Він приніс їм повний горщик свіжого молока.

Коли ж зірки на небі засяяли, хлопець Степан Шугайло вже був у коноплях, коло хорунжого. По коротких балачках, вони піднялися й пішли полем довкола села. Хорунжий хотів підійти до хати священика та дещо розвідати. Туди пішов перед самим вечором московський командир, а з ним один старшина. Так оповів хорунжому Степан Шугайло.

— Дивись, Степане, щоб ти не помилився, — попереджує хлопця хорунжий Вовчаренко. — Може командир пішов до когось іншого, а не до священика?

— Ййбогу, до священика. Сам я бачив, — щиро запевняє хлопець. — Я з хлопчиськами грався на вигоні й весь час наглядав за хатою вчителя. Коли командир пішов по вулиці, тоді я з хлопчиськами йшов услід за ним аж до хати священика. Спочатку думав я, що командир скоро звідти вийде, але ні. Він там залишився. Щоб упевнитися, я вештався то на подвір'ї священика, то по вулиці коло подвір'я. Був там аж до вечора. Відтіля просто до вас побіг. Думаю, що командир іще не вийшов від священика.

— Якщо так, то це було б для нас незле. Може він загостюється у священика? Як ти гадаєш, Степане? — дружньо, по-товариськи запитав хорунжий.

— Напевно, — з твердим переконанням, промовив хлопець.

— Ну, тоді хутче й хутче вперед. Не треба баритися на цьому полі.

Очайдушний розвідник піддавав щораз то більше й більше ходу. Бідний хлопчина аж упрів, поспішаючи за ним. Коли ж вони зупинилися коло садка священика, на них загарчав здоровенний пес.

— Тримай мого скоростріла, а я хліба дістану собаці.

Але тримай його двома руками, а то ще впустиш, — каже хорунжий до хлопця.

Хлопець щось положив на землю. Це зауважив хорунжий. Не віддаючи скоростріла, він запитав хлопця:

— Що ти там положив?

— М'ясо.

— Яке м'ясо? Варене?

— Сире.

— Де ж ти його «позичив»? У кого? — тихо розсміявся хорунжий.

— На кухні в москалів.

— А навіщо?

— Думав, що може їсти захочемо в дорозі. Ось у мене за пазухою й хліб є. Хотів було в дядька Шевчука яєць узяти, але не найшов. Напевно заховали від москалів. З приходом москалів, люди все ховають. Тепер тяжко щонебудь дістати.

— Добра була в тебе думка, — похвалив хорунжий.

— Але м'ясо давай сюди.

Хорунжий віддав хлопцеві скоростріла, а сам узяв м'ясо й почав його різати на дрібні кусочки. Пес занюхавши запах сирого м'яса, перестав гарчати й підійшов аж до самого тину. Нарізавши кілька кусочків м'яса, хорунжий кинув псові один кусок, потім другий. За другим швирнув і третій. Між хорунжим і собакою зразу ж зав'язалася дружба. На знак своєї щирої приязні, пес безперестанку махав куцим хвостом. Але в той же час він звинно, без промаху, на літу підхватував кусочки м'яса.

— Дивіться яка собака голодна. Неначе вона ніколи нічого не їла, — здивовано проговорив хлопець.

— І хвостом хутко махає. Придивися ліпше. Махає неначе стара відьма під святлий вечір помелом, — тихо відзивається й сміється хорунжий.

Поки пес порався з м'ясом, хорунжий Вовчаренко й хлопець, почали перелазити через тин. Пес на те не реагував і агресивного поведження по відношенні нових

гостей не виявляв. Навпаки, він здається, був іще більш задоволений, що сире м'ясо опинилося ближче до нього.

Переконавшись, що пес не страшний для них, хорунжий направився садком до хати священика. Взяв скоростріла від хлопця й сказав йому, щоб не відставав від нього. Тихенько підкралися вони до хати. Підійшли до найближчих освітлених вікон.

Заглянув хорунжий в одне вікно, в друге, — нікого в хаті не видно, а в кімнатах світло ледве-ледве блимає. Тоді перейшов на другий бік хати. Там побачив крізь вікно, що, дійсно, в хаті священика був генерал і з ним молодий штабс-ротмістр, напевно осавул генерала. Гості сиділи в товаристві сім'ї священика й пили чай. На столі лежали різні до чаю додатки, якто: пирожки, пампушки, здобні булочки та конфітура.

Розглядаючи уважно військових, хорунжий Вовчаренко спостеріг, що на них не було поясів. А це свідчило, що або військові залишили їх у передпокою разом із шаблями та пістолетами, або прийшли без них. Якщо прийшли без поясів, тоді вони мали вогнепальну зброю у кишені. Без вогнепальної зброї ніхто зо старшин не відважився б ходити по селу. І зокрема ввечері.

Стоїть хорунжий коло вікна та ввесь час уважно розглядає кімнату й тих, що були у ній. Коло нього притулився й хлопець, який і собі зазірав у вікно з-за спини хорунжого.

В цей час до кімнати ввійшла молода дівчина, мабуть служниця.

— О-о... Галина, Галина... — шепоче хлопець.

— Яка Галина? Хто? Де вона? — питає тихцем хорунжий, який спочатку не зрозумів про кого каже хлопець.

— Ота дівчина, що ввійшла в кімнату, це Галина. Вона донька мого дядька Шевчука. Вже третій рік тут працює. Мій брат Петро хоче женитися з нею, але священик чогось протривить цьому шлюбові, — шепотом розповідає хлопець про свої родинні тайни.

В голові хорунжого зразу майнула добра думка.

— Слухай, Степане, голубе, піди тихесенько до Галини та скажи їй нишком, що прийшов сюди Петро. Скажи, що Петро хоче зайти до неї, але боїться москалів. Тому нехай вона подивиться чи є в передпокою шаблі та пістолети москалів і скільки їх. Іди, але не забудь, що я тобі сказав. Чуєш?

— Чую, — повільно протягнув хлопець, а по коротенькій павзі каже: — Але краще я сам подивлюся чи є зброя в передпокою. А про Петра казати Галині не буду. Вона, дурна, з радощів зараз вискочить сюди й наробить галасу, — поважно та серйозним тоном закінчив хлопець, мов дорослий.

Спочатку хорунжий Вовчаренко не хотів погодитися з тією думкою, але згодом роздумав.

— Ну, роби як знаєш. Роби так, щоб усе було добре. Розвідай про шаблі та пістолети. Це дуже важне для нас. Іди обережно та розглядайся уважно, бо як попадеш москалям у лапи, то лихо буде. А дотого й справу поспеєш.

— Ова! Я їх не боюся. Але, безперечно, ліпше, щоб вони не бачили. Я в домі священика вже нераз був. Знаю всі кімнати.

— Ну, йди, йди вже. Та не барися там. Не балакай довго з Галиною й не кажи, що ти не сам. Нам треба поспішити, бо вранці мусимо бути в полку.

— Гаразд. Чекайте тут. Я зараз вернуся.

Степан Шугайло направився вздовж стіни хати. Ішов тихо. Нічим не видавав себе. Ніякого шуму, шелесту. За хвилину його постать зникла з очей розвідника.

Хорунжий Вовчаренко замислився. Різні думки роїлися в голові. Мав мільйон плянів, але всі вони залежали від обставин та від тих умовин, в яких він опиниться, стаючи віч-на-віч із московськими старшинами.

І десять хвилин ще не минуло, як вернувся хлопець. Підійшовши до хорунжого, шепоче йому на вухо:

— Галини в кухні нема. Мабуть ліжка на-ніч донькам священика приготує. Я сам був у передпокою.

Розшукав і забрав два старшинські пояси з пістолетами й шаблями, — з цими словами хлопець подав хорунжому два старшинські пояси.

Хорунжий Вовчаренко спочатку не хотів вірити словам хлопця. Але коли взяв пояси та обмацав їх руками, тоді тільки переконався, що Степан Шугайло каже правду.

— А як ти догадався, що треба ці пояси забрати? Я ж тобі нічого не казав.

— Я подумав, що коли вони вам непотрібні, тоді залишу їх собі. Про пістолети я вже давно мріяв. Цікаво їх мати, а ще цікавіше — вміти з них стріляти.

— Значить, вони при собі вогнепальної зброї не мають, — прошепотів хорунжий Вовчаренко й з радощів аж поцілував хлопця. — Слухай, Степане, як тільки вернемося до полку, то старшим розвідником тебе зроблю, — пообіцяв йому.

Випадкові приятелі стоять коло вікна й заглядають до кімнати. Хорунжий недовго, але напружено щось обдумував. Нарешті хитнув головою й рішуче сказав до хлопця:

— Ходімо. Шуму не роби. За стіну не тримайся, бо можуть почути.

Через вікно перший заліз до кухні хорунжий Вовчаренко, а за ним і хлопець опинився там. Галини в кухні ще не було. Мабуть вона сумлінно виконувала свої обов'язки у священика. Але можливо, що робила з метою задобрити його. А може просто хотіла догодити панночкам, що цілком були на її боці у справі шлюбу з Петром.

По недовгій надумі, хорунжий направився до передпокою. Як оповідав хлопець, передпокій був посередній дому й з нього були виходи до всіх кімнат. Відчинивши двері, хорунжий просунув голову й хотів прислухатися до розмови, що долітала до нього з однієї кімнати. Це була саме та кімната, де гості й сім'я священика пили чай.

Раптом він почув, що в тій кімнаті хтось відсунув крісло, встав і направився до дверей. Хорунжий умить причинив кухонні двері й став за ними. Слухає, що буде далі.

З кімнати відчинилися в передпокоїй двері. Хтось повільно, дзенькаючи острогами, пройшов до якоїсь другої кімнати й зачинився там.

Шум за військовим затих, але хорунжий ще кілька хвилюк надслухав. В домі священика спокійно, надворі теж.

— Куди пішов той старшина? Що за кімната там? — питає хорунжий хлопця.

— Це, мабуть, він пішов у ту кімнату, де вмиваються та куди за потребою ходять.

— А-а... Стій тут...

Хорунжий сам одян тихо ввійшов у передпокій. Хвилинку розглядався, а потім хутко підійшов до ванної кімнати й тихесенько повернув ключа у замку. Знову якусь хвилинку надслухав і спостерігав за шумом та говором у домі. В домі все спокійно, а старшина у ванній кімнаті напевно нічого не чув, бо продовжував хлюпатися у воді. Хорунжий обережно витяг ключа з замку й положив собі в кишеню. Так само тихо, навшпинькак, повернувся назад, підійшов до хлопця й кивнув йому головою, щоб ішов за ним. Від кухонних дверей вони скривом, але тихим кроком, направилися в ту кімнату, де пили чай.

В ідальні балачки довго не тривали.

Під загрозою пістолета, міцно зв'язали остовпілому генералові руки й хусткою заткнули рота. Після того хорунжий Вовчаренко перепросив священика за турботи, чемно вклонився двом панночкам, донькам господаря хати, й направився з полоненим генералом до дверей. За хорунжим ішов генерал, а за генералом-хлопець, майбутній підстаршина Степан Шугайло. Вони спішили вибратися з хати священика, щоб уникнути несподіванок.

Вся та подія відбулася так скоро, що ніхто з присутніх у хаті священика не встиг вимовити ані слова. Один тільки майбутній підстаршина Степан Шугайло, по виході з дому священика, з жалем подумав:

«Ого шкода, що я ще військового однострою не маю! Що тоді сказала б Галина, коли б побачила мене?»

Але хорунжому Вовчаренкові було не до Галини й не до думок Степана Шугайла. Він спішив. До поля, цебто — до жита, за яким вони могли б заховатися від людських очей, був добрий шмат дороги. Їм треба було пройти цю віддаль якнайскоріше.

Коли вся трійка опинилася в житі, тоді тільки хорунжий легко відхнув і промовив сам до себе:

— Ну, слава Богу! Головна небезпека минула, але все ж таки треба поспішати.

Отак під почесною охороною українського старшини, хорунжого Вовчаренка, та сільського хлопця Степана Шугайла, московський генерал прибув до села Івашкова. В дорозі пригод не трапилося. Очевидно розрахунки очайдушного розвідника були незле зроблені.

Другого дня після цієї події, шістнадцятирічний підстаршина пішої сотні полкових розвідників, Степан Шугайло, оповідав козакам розвідної сотні, як то він разом із паном хорунжим викрали московського генерала.

Мабуть ніде й ніколи так уважно та з такою пошаною ніхто нікого не слухав, як у той день слухали козаків оповідання підстаршини Степана Шугайла. Слухали й словам підстаршини вірили, бо ж вони на власні очі бачили московського генерала в штабі полку.

Але що найголовніше — підстаршина Степан Шугайло мав на собі новенький військовий однострій з підстаршиницькими відзнаками.

БІЙ ЗА МІСТ

Командант українського пішого полку рішив скликати старшинську нараду. До того його спонукали дві причини. Перша: доклад команданта розвідчої сотні, хорунжого Вовчаренка, про захоплення московською кіннотою мосту через річку Болотну, коло села Солончаків. Друга: отримані відомості від московського генерала під час його допиту в штабі полку.

Молодий полковник, Василь Олексієнко, що командував українським пішим полком, завжди рахував за доцільне обговорювати найважливіші питання спільно з усіма старшими в ранзі старшинами полку. До «найважливіших питань» полковник відносив бойові операції полку. Так було й зараз. Полк попав у скрутне становище не з вини команди полку. До того спричинилася загальна, некорисна для українців ситуація й та революційна нерозбериха, що тоді панувала по всіх місцях в Україні.

Отже, як виявилось, стратегічне положення полку ускладнялося ще й тим, що міст, захоплений московською кіннотою, находився в його заплілі. Єдиний шлях, що був вільний для відвороту на Полтаву, відрізано. Москалі зручно використали свою кінноту, якої в них не бракувало. Але цього не можна було сказати про український піший полк. При тому пішому полку

кінноти не було, якщо не рахувати десятка чи півтора, кінних вістунів при штабі полку. Отож, тягатися одному пішому полкові з московською групою, було не під силу.

Інша річ, безперечно, виходила б, коли б московська група складалася з одного пішого полку та одного кінного. З такими силами український піший полк міг би ще вести бої. І бої тільки маневруючі. Про затяжні бої на одному місці не могло б бути й мови. А при маневрових боях, український піший полк міг би використати: знайому місцевість, прихильність населення, саботування українським населенням вимог військових чинників, активну збройну допомогу сільських охотників із молоді, інформації про ворожі рухи та наміри, добути місцевими сільськими розвідниками, тощо. Але, як довідався штаб полку, до складу московської групи входило кілька полків кінноти та два полки піхоти. Щоправда, ці кінні полки московської групи, не були повного бойового складу, але українців це мало тишило, бо й тієї кінноти, що мала вже група, було досить, щоб забезпечити величезну перевагу ворогові.

На старшинській нараді, на яку були запрошені старші старшини полку й сотенні команданти, мали вирішити одне питання, а саме: куди полкові найкраще простувати? Чи йти вперед, чи пробиватися назад?

В штабі полку одержуються майже що-кожної півгодини доклади від розвідок. Із тих докладів виявлялася все з більшою й більшою яскравістю та прикра й складна ситуація, в яку попав полк. Така ситуація склалася завдяки неточним інформаціям, що одержувалися з Полтави від штабу дивізії. Для команди полку картина тепер стала ясна. Московська добровольча армія, що була під командою генерала Денікіна, кинулася в Україну без попередження, потайки, мов злодій. Москалі гадали скористати з несподіванки й поступово, по черзі, в порядку оточення, розбивати українські військові частини, що були в той час розпорочені по всій Україні.

До того ж не всі українські військові частини були в стані остаточного зформування. Вони все ще не були вповні укомплектовані старшинським і підстаршинським кадром. А в додаток до всього того, штаб полку був збитий з пантелику наказом штабу дивізії. Тим наказом попереджувалося, щоб стримуватися від ворожих акцій проти московських добровольчих частин, якщо вони появляться в місцях розташування українських військ. Все це вказувало на те, що українське вище командування мало якусь надію на співпрацю з білими москалями проти червоних москалів. Отож українські військові частини, що перебували в районі Полтави, рахували своїми ворогами тільки поляків і червоних москалів. Але українці помилилися. І за ту помилку український уряд, а з ним і нарід, дорого заплатили. Ім це коштувало — згуба держави.

Вістуні штабу полку розбіглися по сотнях, щоб передати старшинам запрошення. Запрошення були поіменні. В них пропонувалося старшинам, щоб вони негайно прибули до штабу полку.

А полковник Олексієнко, командант полку, ходить по хаті та тільки потилицю чуває. Він так необережно влип у ту історію, що тепер не знає як і вилізти з неї.

«І все то є вина наших штабів», думає з огірченням полковник. «Вони цілком незорієнтовані в загальній воєнній ситуації, в рухах та в намірах ворога. Як би не цей останній наказ, що забороняв збройно виступати проти московської добровольчої армії, то ми дали б собі раду ще в самому початку, як тільки стало нам відомо про приявність ворога в цих околицях. А так дочекався того, що приходиться брати зброю в руки вже тоді, коли ворог наступив полкові на горло.»

Коли запрошені старшини зійшлися в штабі полку, то помічник команданта, підполковник Семен Гончаренко, розложив на столі військові мапи й зробив коротенький вступ. Після того полковник Олексієнко з'ясував старшинам про те небезпечне становище, в якому

опинився полк. Наприкінці він звернувся до старшин і запропонував їм, щоб вони висловили свою думку, щодо загальної ситуації полку.

— Попереджую вас, панове, що москалі готують для полку засідку, — такими словами закінчив свою промову полковник.

Перший заговорив командант другого куреня.

Він у свою чергу з'ясував присутнім старшинам про скрите розташування в їхньому районі великих ворожих сил. Курінний назвав приблизну кількість багнетів і шабель ворога та пояснив мету московського командування, щодо збройних сил України та земель її.

— По зібраним відомостям, — сповідає далі курінний, — ворог має сили на нашому відтинку майже шестестеро більші, ніж має наш полк. Найгірше те, що ця московська група складається переважно з кінних кавказьких частин.

— Але ж ми, пане полковнику, маємо наказ, щоб уникати всяку збройну сутичку з москалями, — звертається до команданта полку командант третьої сотні.

— Так. Правдиво. На жаль, маємо такий наказ. Але, бачите, ситуація утворилася така, що кожної хвилини можна сподіватися найгіршого. Взятці нас у кліщі, москалі можуть одного дня запропонувати нам скласти зброю. Що ж тоді робити? Для української військової частини це був би великий сором скласти зброю перед ворогом та ще й на рідній землі, — дає відповідь полковник. — Тому то я думаю, що нам треба самим рішати тут справу, не чекаючи вказівок штабу дивізії з Полтави. І то по-перше: буде запізно щось робити вже, навіть, за день-два, а по-друге: іде питання про існування полку. За полк юридично відповідаю я, а морально — разом із вами. В бій ми можемо й не встрявати. Це не конче. Але рушити назад до Полтави нам ніхто не може заборонити. Цілком зрозуміло, що коли трапляться на дорозі якісь перешкоди, то ми повинні їх усунути,

хоч би для цього й прийшлося б нам ужити військової сили.

— Про це й мови не може бути, щоб наш полк перед кимсь склав зброю. Нехай москалів тут буде й в сто разів більше, ніж нас — полк не мусить піддатися. Будемо битися до останнього, — категорично заявляє командант першого куреня, молодий бойовий сотник, Петро Шуруйбіда.

— Битися не штука, пане сотнику, — зауважує командант першої сотні, поручник Гнат Михальчук. — Це кожен потрапить і повинен зробити, коли вимагають того обставини. Я, наприклад, думаю, що найкраще було б, якби нам пощастило вивести наш полк ізвідсіля без бою. Ми мусимо дбати про те, щоб зберегти вповності наші сили та влити їх до якоїсь іншої, більшого складу, військової частини. Кожному відомо й нам теж, що п'ястук далеко міцніший, ніж кожний палець зокрема.

— Віда наша в тому, — пояснює командант полку, — що москалі так хутко, майже без ніяких перешкод посувалися по наших залізницях, що наше вище командування не могло, навіть, докладно зібрати відомості про ворожі сили та про їхні наміри й рухи. Але також можливо, що наше вище командування має якусь іншу мету та пляни, про які ще не час говорити. Якби там не було, поручник Михальчук слушно піддав думку, щоб у бій не вв'язуватися, а відійти до Полтави, не загубивши ані одного багнета. Там найдено допомогу й зв'язок з штабом дивізії. Прошу, панове, висловлюватися. Мені цікаво почути вашу думку.

— На мій погляд, пане полковнику, якщо міст через річку вже захоплений москалями, то полкові треба пробиватися назад. Ми за всяку ціну повинні прагнути, щоб чимскоріше дістатися до залізниці. В даному разі наша мета — станція Решетилівка. Буде далеко гірше для полку, коли москалі доберуться до неї раніше нас. Рахую гірше тому, що тоді прийдеться москаля

виганяти звідтіля багнетом, — підтримує команданта полку сотник Шуруйбіда.

— Тоді буде цілком безвихідне становище для нашого полку, — висловлює свою думку командант восьмої сотні, поручник Микола Щербанюк.

— Безвихідного становища для нашого полку не було, немає та, гадаю, що й не буде. Маємо рушниці в руках, а набоїв до них більше, ніж треба, — аж спалахнувши від схвильовання, дає гостру відповідь сотник Шуруйбіда. — Про критичне становище полку зараз говорити не будемо. Його немає, не існує. Нам треба тільки в'яснити, обговорити, що зробити: чи продовжувати свій марш уперед, чи повернутися назад. Оці тільки два питання пан полковник поставив нам для обговорення.

Командант першого куреня встав, пройшов до дверей хати, запалив цигарку, а потім вернувся й сів на своєму місці. Поручник Щербанюк, який не знав куди очі діти, сидів якось ніяково. В душі він уже шкодував, що не подумавши добре, випалив таке безглузде припущення.

В хаті затихло.

Старшини замислилися або вдавали, що замислилися. Один тільки командант полку не губив рівноваги. Він спокійно сидів за великим столом і водив очима від старшини до старшини, чекаючи, що може ще хтось щось скаже.

Мовчанка не тривала довго.

Видручив старшин командант другого куреня, сотник Роман Григоренко.

— Вириватися вперед нам одним немає рації, — каже спокійно курінний, — Ситуація змінилася не в нашу користь. Уже занадто багато підійшло сюди війська московської добровольчої армії. Крізь ці сили нам не пробитися. В такому випадку були б перед нами безпереривні бої аж до цілковитого виснаження. Без користі для української загальної справи ми загубили б полк,

яких українська армія має не так то вже багато. Я приєднуюся до думки команданта першої сотні.

— І на мій погляд — це найліпший для нас вихід. Я теж приєднуюся до думки сотника Григоренка й до думки поручника Михальчука, — додав і помічник команданта полку, підполковник Гончаренко, що весь час сидів мовчки й уважно слухав балачки старшин.

Хтось застукав у двері.

Увійшов вартовий старшина й доложив командантові, що полкові розвідники перехопили московський роз'їзд у шість шабель. Кіннотників захоплено під самим селом Івашковим, із південного боку.

Командант полку наказав привести москалів у хату.

Під час півгодинного допиту московського роз'їзду, що складався з мобілізованих чорноморських козаків-лінійців*, старшини довідалися про цікаві речі. Лінійці охоче оповіли старшинам усе, що знали про пляни московського командування, щодо оточення українського полку. Козаки-лінійці підтвердили думку та припущення штабу полку. Московське командування мало намір замкнути перстень оточення довкола Івашкова й там же український полк обеззброїти. Ця операція мала відбутися в наступну ніч.

Отже, сумніву вже ніякого не залишилося. Старшинам треба було якнайскоріше прийняти ті чи інші рішення. Полк мусить негайно вирушити в дорогу.

Вислухавши щире доповідь козаків-лінійців, старшини вирішили повернути назад. І якщо буде потрібно, то силою пробиватися до станції Решетилівки, а звідтіля до Полтави. Ввечорі всі мусять бути готові до висту-

* Чорноморські козаки-лінійці склалися майже виключно з родовитих москалів, що в більшості однак були вже українцями. Лінійцями названо їх тому, що вони були надіслані московським урядом на пограничну смугу (погранична лінія), що відділяла українські землі від народів Кавказу.

пу. По вирішенні цього питання, старшини пішли до своїх сотень, щоб віддати відповідні розпорядження.

Командант полку залишив у себе в хаті команданта розвідчої сотні, хорунжого Ілька Вовчаренка і його помічника, хорунжого Івана Якимчука.

— Що ж будемо робити, панове? Ви знаєте яка ситуація утворилася навколо нас? — напівжартом звертається полковник до старшин-розвідників, після того, як усі вийшли з хати.

— Знаємо, пане полковнику. Погане становище полку нам відоме. Всі доклади розвідників пан хорунжий Якимчук несе й рух ворога заносить на мапу, — відповідає командант розвідників.

— Отже, як маєтсья справа з мостом?

— Він зайнятий московським кінним відділом силою приблизно до ста шабель, а може й трохи більше, — замість команданта розвідників, інформує полковника хорунжий Якимчук.

— За останніми відомостями, що їх дістав штаб полку, московський відділ, дійсно, тримає міст у своїх руках. Той відділ зараз складається з трьох кінних сотень уральського козачого кінного полку, — поправляє хорунжого Якимчука полковий осавул, поручник Бідолаха.

— Перед приходом сюди, ми таких відомостей ще не мали, — у свою чергу пояснює хорунжий Якимчук.

— Ми одержали їх від вашої сотні хвилин двадцять тому, — каже підполковник Гончаренко. — Крім цього зауважено, що в напрямку села Солончаків пересуваються на підводах піші частини. Я припускаю, що ці піші військові відділи призначені для затримки нас. Можна також припускати, що вся їхня група, не звертаючи уваги на нас, простує собі далі.

— Московський роз'їзд, пане полковнику, що наші захопили коло села Іванкова, розповів нам про наміри командування московської групи. Москалі хочуть обійти зо всіх боків наш полк і примусити видати їхнього

генерала та здати їм зброю. Я так і занотував, — нагадує підполковникові поручник Бідолаха.

— Так чи інакше, а ми мусимо пробитися назад і то сьогодні, — звертається до старшин-розвідників командант полку. — Я, власне, затримав вас, панове, для того, щоб спільно обговорити в який спосіб найліпше захопити моста. Чи не можна цього добитися якимись хитрощами? Посилати наші сотні брати моста з боєм — не вигідно. Матимемо великі втрати в людях.

— Думаю, пане полковнику, що не пощастить полкові захопити моста без бою. Навколо нього зараз сильна охорона, — пбдав свою думку командант розвідників.

— Отже, панове, даю вам годину часу для обдумання цієї справи. За годину маєте доложити мені про ваші міркування: чи можна буде захопити моста, не вживаючи великих сил. Нам іде про те, щоб із найменшими втратами в людях, вернутися до Полтави.

— Гаразд, пане полковнику. Може щось і придумамо. За годину будемо в штабі полку, — відповів хорунжий Вовчаренко.

Старшини-розвідники вклонилися полковникові й вийшли з хати.

— Запросіть до штабу сотника Шуруйбиду, — звернувся командант полку до поручника Бідолахи, а потім підійшов до підполковника Гончаренка й каже:

— Почнемо, пане полковнику, студіювати наш відворот до Полтави. До вечора мусить бути в нас усе в порядку.

— Мапи на столі. Можемо хоч і зараз взятися за справу. Я вже дещо намітив. Прошу до столу.

Командант полку, полковник Олексієнко, був витриманий, спокійний. Він ніколи «не поров горячки». Повільно вийняв цигарницю, подав цигарку своєму помічникові, потім осавулові й запалив сам. У цей мент входить командант першого куреня.

— А ви вже тут, пане сотнику, — приятельськи привітав його полковник. — Маю для вас невеличке бойове

завдання, — тут полковник зробив маленьку павзу, глибоко втягнув дим цигарки й, випустивши його рівними кружками, продовжує: — Приготовте ваш курінь для здобуття мосту та втримання його у своїх руках. Ви знаєте про який міст я говорю? Маю на думці міст, що знаходиться коло села Солончаків. Коли ж полк перейде міст та мине село Солончаки, тоді ви прикриватимете наш рух аж до станції Решетилівки.

— Прошу пробачити, пане полковнику, — втрутився в розмову підполковник Гончаренко. — Хочу пригадати, що на нас можливий наскок московської кінноти, коли будемо в русі.

— Безперечно, це також слід мати на увазі. Нашу полкову походну колону треба забезпечити так, щоб можна було легко відбити любий напад.

— Гаразд, пане полковнику. Цією справою займуся особисто, — взяв на себе обов'язки підполковник.

— Теж саме мусите зробити й ви, пане сотнику, — звернувся командант полку до курінного.

— Це цілком можливе. Вони кінноти мають досить. Кидатимуть її у всі напрямки. Потурбуюся, пане полковнику, щоб не мати несподіванок.

— Ну, гаразд. Оце й усе для вас. Часу ще маєте досить, щоб курінь підготувати.

— А в якій годині накажете вирушати? — запитав сотник. — До мосту буде біля десяти кілометрів, пане полковнику.

— За годину вас повідомлю.

Сотник Шуруйбіда вийшов.

Командант полку зо своїм помічником та осавулом схилювали над військовими мапами. Вони спільно накресливали схему руху до станції Решетилівки.

**

— Цікаве бойове завдання — нема чого й казати! — заговорив хорунжий Якимчук, коли він і командант розвідників опинилися на вулиці.

— Це мені нагадає Самсонівську трагедію в Мазурських озерах, — каже командант розвідників. — Я тоді був в одному пішому полку, що продирався все вперед і вперед. Той полк завжди був в авангарді групи. Німців бив, як ніколи. Але коли довелося повернути оглоблї назад, то наш полк знову опинився впереді всіх і з таким же завзяттям пробивався крізь німецькі лави. Був я тоді бунчужним у десятій сотні й наш курінь, як один із ліпших, прокладавав шлях для всього полку, а полк для решти військових частин тієї великої групи. Отож тоді не раз приходилося так само брати з боєм різні переправи через річки та болота. Мало кому тоді пощастило вискочити живим із того зачарованого кола. Більшість полягла в боях, а решту німці забрали до неволі. Пам'ятаю, що по закінченні того чи іншого бою, ще довго збиралися докупити розпорошені по полях та по лісах наші маленькі групи та поодинокі бійці. Отак мається справа зараз і тут. Боюсь, щоб чогось подібного не сталося й з нами. Одна тільки й надія на те, що москаль не німець. Далеко ми загналися вперед. Відірвалися й від залізниць, і від своїх головних сил.

— Нічого не вдієш і пізно вже нарікати. Ніхто тут не винен. Про цю московську салдатню раніше, навіть, і чути не було, а потім зразу немов чорт тут їх насіяв. Куди не глянь, то москаль.

— Справа не легка. Як би за тим чортовим мостом не було села, то ліпше було б для нас. Упереді мосту можна б зав'язати бій, а в той же час переплисти річку та кинулися ззаду на багнети. Кіннотники ніколи не приймають багнетного бою. Не витримують. Він, кіннотник, хоробрий на коні, але без коня, то гріш йому ціна.

Дійшли старшини до свого подвір'я, стали коло воріт та й задумалися.

— Ходімо до хати та ще раз розглянемо мапу, щоб побачити які там є підступи до того мосту, — перебив мовчанку хорунжий Якимчук. — Також треба перечитати останні звіти розвідників.

Старшини ввійшли в хату, розложили на столі мапи й почали уважно розглядати терен навколо мосту та навколо села Солончаків. Після цього покликали до себе декількох підстаршин, що ходили раніше на розвідку до того села й знали ту місцевість.

Із оповідань підстаршин, що раніше бували й у самому селі Солончаках та знали там усі входи й виходи, виявилось, що село знаходиться зараз же за мостом, на правому березі річки. Перші хати віддалені від мосту кроків на 150-200. Міст дерев'яний. Річка хоч і широка, але її легко переплисти, бо не бистра. З боку села Івашкова, цебто — лівий берег річки, пологий і зарослий лозняком та травою, що доходить майже до коліна. Розвідники довідалися від селян, що міст охороняють три сотні уральців. На самому мосту стоїть головна застава, кількістю приблизно біля тридцяти шабель. За мостом, у селі, виставлені два тяжкі скоростріли, а впереді мосту, приблизно на півкілометра, вартує мала застава при одному тяжкому скорострілові. Крім тих скорострілів, за словами селян, заховано ще два скоростріли перед самим мостом. Вони стоять по одному й по другому боці дороги. Але скоростріли так уміло замасковані, що тяжко й розпізнати, де вони стоять.

— Ну, а ви не зауважили чи москалі пропускають вільно селян через міст: чи то поодинокі, чи то возами? — питає підстаршин командант розвідників.

— Зовсім вільно, пане хорунжий, — відповіли в один голос підстаршини.

Хорунжий Вовчаренко замислився. В його голові роїлися різні думки. Він кілька хвилин мовчав, уперши очі в землю. Очевидно над чимсь зупинився, щось обдумував.

— Це ви певно знаєте, що москалі пропускають людей вільно через міст, чи тільки так гадаєте? — повторив свій запит хорунжий Вовчаренко.

— Та зовсім вільно, пане хорунжий, — вдруге запевняють підстаршини.

— Принаймні до цього часу пропускали вільно, — пояснює підстаршина Григорчук. — Я сам просив одного селянина, щоб він вернувся нібито до своєї хати, а пізніше, щоб знову перейшов міст та оповів мені, що там спостеріг. Другий раз мені трапилася старша жінка з молодією дівчиною. З ними я теж саме повторив. Все вийшло гаразд. Ніхто їх не питав куди та чого йдуть.

— А ти, Григорчук, був коли сам на тому мосту та в селі?

— Був, пане хорунжий. Двічі, за день до приходу туди москалів.

— Гаразд. Отже, ти, значить, певен, що через міст москалі пропускають вільно всіх і не роблять при цьому ніяких перешкод?

— Певен, пане хорунжий. Не можуть же москалі заборонити мешканцям найближчих сіл переходити чи переїжджати через міст. Це ж він тільки один на всю тутешню околицю.

Хорунжий Вовчаренко знову впер очі в землю — мовчав.

— Гаразд. Тоді все впорядку, — по кількох хвилинах мовчанки, з задоволенням сам до себе проговорив він. — Можете йти, — звернувся до підстаршин.

Підстаршини вийшли, а хорунжий Вовчаренко встав із лавки, почав ходити по хаті й викладати своєму помічникові думку, щодо захоплення мосту.

Думка була проста, але виконання було ризиковане.

— Бачите, пане хорунжий, — каже хорунжий Вовчаренко, до помічника, що пильно розглядав мапу, — якщо москалі вільно пропускають селян через міст, то можна направити хлопців із дівчатами до села ніби на гулянку. Коли б вони підійшли до мосту, а пізніше вступили й на самий міст, тоді хлопці, що були б на ділі нашими переодягненими козаками, нароби́ли б там заколоту. В першу чергу мусіли б вони унепшкідливити скоростріли коло мосту, а той скоростріл, що стоїть упереді мосту, вже був би не страшний. Його можна було б

легко збити кожному доброму стрільцеві. Заколотом на мосту мусіла б скористати захована в полі сотня. Вона раптом кинулася б на міст, а потім удерлася б у село й звела б там бій з пішими уральцями. Це загально. Що ж торкається до подробиць, то їх трудніше буде розробити. Але я думаю, що така вигадка може чудово пройти. Головне — треба бути сміливим аж до нахабности й перед москалем не мати жадного страху. Щождо зорганізування гуртка хлопців та дівчат, то цю справу я взяв би на себе. Безперечно, що для більшої певності пішов би на міст із хлопцями разом і я. Що ви скажете на це? Можна мою думку перевести в життя чи ні?

— Гриненко! — гукнув на всю хату хорунжий Якимчук, коли уважно вислухав до кінця думку свого команданта.

Гриненко, джура хорунжого Якимчука, почувши своє прізвище, вскочив у хату, мов опарений.

— Я, пане хорунжий, — ставши струнко коло дверей, проговорив Гриненко.

— Хутко став на стіл пляшку горілки та три чарки.

На столі зараз же з'явилося те, що було замовлене. Хорунжий Якимчук налив три чарки. Одну подав командантові, другу — джурі, а третю взяв сам та й каже:

— Ви, пане хорунжий, випийте цю чарку за успіх нашого задуманого діла, а я й Гриненко вип'ємо за здоров'є нашого розумного й ініціативного сотенного команданта.

Перехилили, випили.

Смакувало.

Після того взяв пляшку сотенний командант. Він теж налив три чарки. Одну поставив перед хорунжим Якимчуком, другу — перед Гриненком, а третю взяв сам. Тримаючи чарку в руці, сотенний проговорив:

— Випийте, панове, за успіх нашого діла, а я вип'ю за здоров'є вірних і хоробрих моїх товаришів.

Випили, але вже не так смакувало, як уперше.

— Перепрошую, панове старшини, я на хвильку вискочу, — каже Гриненко й з цими словами хутко вибіг із хати.

За якусь хвилинку Гриненко вернувся з новою пляшкою в руках і почав обережно наливати щось червоне в чарки.

— А це що за отрута, Гриненко? — не стримався хорунжий Вовчаренко й запитав, коли побачив червоний напиток.

— Вишнівка, пане хорунжий. Справжня вишнівка. Я зовсім випадково роздобув сьогодні одну пляшку в нашого сусіда.

— Слухай-но, а часом, «зовсім випадково» ще одну таку пляшку роздобути не можна?

— Не можна, пане хорунжий. Я вже пробував, але нічого не виходить.

— А ти покажи трохи більше в руці, може тоді вийде. Знаєш, нарід тепер хитрий. Все «можна», коли він щось певне та реальне бачить у твоїй руці. І найліпше, безперечно, коли воно, оте «щось», буде тверде, з металю.

Хорунжий Якимчук сміється та задоволено поглядає на чарки.

— Пробував і це не допомогло, — виправдується Гриненко. — Сусід каже — нема та й тільки. Ніяк до нього не підійдеш.

— Ото шкода. Але все ж таки зле, що ти раніше нічого про це «зовсім випадкове» не сказав. Ми зразу ж побіццали б полковникові забрати міст без бою. Не так, пане хорунжий? — звертається до помічника й, сміючись, питає хорунжий Вовчаренко.

— Ну, авжеж, авжеж, — підтримав його хорунжий Якимчук.

— Коли ж я міг вам про це сказати? — продовжує виправдуватися Гриненко. — Вас же й вдома не було, коли я договорилося з сусідом.

— Викручуйся! Не міг ти нас попередити телефонічно? Ми й нараду залишили б та побігли б до тебе в гості, — жартує далі сотенний командант.

— Не встиг, пане хорунжий. Пробачте... Прошу дуже оцю вишнівочку попробувати. Я ще, навіть, не знаю який вона має смак.

Гриненко подав чарки старшинам і взяв сам. Випили по чарці солодкої міцної вишнівки.

Хорунжий Якимчук поставив порожню чарку перед Гриненком, щоб той догадався та налив іще по одній. Але даремно сподівався цього. Пляшка вишнівки непомітно опинилася в кишені Гриненка.

Старшини це зауважили й розсміялися.

— Стривай-но! — сміється хорунжий Якимчук. — Підеш сьогодні з нами. Я побачу чи ти й на мосту будеш такий проворний? — а потім, звертаючися до сотенного команданта, промовив:

— Ну, що ж, пане хорунжий, можна вже доложити полковникові, що чортів міст заберемо, москаля виженемо з села Солончаків, а коні та зброя опиняться в руках розвідників, — і, сміючися, докинув: — та доложіть іще полковникові, що пляшку вишнівки докінчило в Солончаках.

— Згода, пане хорунжий, — несміливо подав свій голос Гриненко. — В першій же хаті в Солончаках пляшка до вашої розпорядимости.

— Чудак! Ну, на що ж мені твоя пляшка? Мені вишнівка потрібна. Вона така смачна, солодка, що як вип'єш, то аж губи злипаються від неї. А на серці робиться так гарно, приємно, немов би від дівочого поцілунку, — весело сміється хорунжий Якимчук.

— Пане хорунжий, вишнівка до вашої розпорядимости в першій же хаті, як я сказав. А сьогодні я теж хочу піти з вами й пляшку заберу з собою, — напрошується Гриненко на небезпечне діло.

— Не пляшку, бісів сину, а вишнівку — це поперше.

А подруге — чого ти підеш? Я тільки так пожартував. Там досить буде козаків і без тебе.

— Мене теж кортить коня придбати.

— А... Ось воно що!.. Ну, гаразд. А в дорозі даси вишнівки, щоб підкріпитися та набратися сили й охоти до бою? І пам'ятай — будемо так підкріплятися, щоб наш пан сотенний не бачив. Згода?

— А що ж тоді скаже пан командант сотні, коли пляшка буде порожня?

— Дійсно, твоя рація. Ну, тоді прийдеться штани сильніше очкуром підтягнути, щоб витримали до Солончаків, — погоджується хорунжий Якимчук.

— Дякую, Гриненко. Бачу, що маю вірного козака. Пам'ятай тільки, щоб про цю нашу розмову ніхто не знав. Зле було б, щоб москалі довідалися про наш намір, — сказавши це, хорунжий Вовчаренко натягнув кашкет на голову, вийшов із хати й попростував до штабу полку.

В штабі начальство так перенялося своєю працею, що навіть не чуло як командант розвідчої сотні стукав у двері, а потім і ввійшов у хату. Полковник підняв здивовано голову тільки тоді, коли хорунжий голосно заговорив до них.

— А, це ви, пане хорунжий. Хіба вже година минула? — запитує командант полку.

— Приблизно, пане полковнику. Згідно вашого наказу я прийшов доложити про наше рішення.

— Я вас слухаю.

— Попробуємо міст забрати без бою, пане полковнику.

— Що ви кажете?.. Приемна несподіванка. Признаюся, що цього я мало сподівався. А ви певні, що ваша справа може вдатися?

— Не певен і запевняти на сто відсотків, безперечно, не буду. Але ми попробуємо зробити несподіваний наскок на міст. Може вийде й добре, пане полковнику. Деталів іще зараз не можу вам оповісти, бо вони не розроблені. Я тільки проситиму, щоб до моєї сотні, яка має

сімдесять багнетів, додати ще козаків вісімдесять. Цих людей бажав би я вибрати з охотників. За отриманими вістками, міст зо всіх боків добре обставлений скорострілами. Правдоподібно, впереді мосту виставлені три тяжкі скоростріли, а ззаду — два. На мосту стоїть велика застава зо спішених уральців, силою приблизно до півсотні. Решта уральців сидить у найближчих хатах. Усіх уральців буде до трьох соток із половиною, — дає звіт хорунжий Вовчаренко.

— Щоб захопити міст власними силами, скільки ви потребуєте охотників-козаків і старшин? — вислухавши уважно доклад, питає полковник.

— Козаків десятків вісім та двох або трьох старшин.

— Гаразд. Пане поручнику, — звертається командант полку до осавула, що стояв недалеко й слухав балачки полковника з хорунжим, — розішліть, будь ласка, зараз по сотнях таке оголошення: хто з козаків хоче приєднатися до розвідчої сотні на сьогоднішню бойову операцію, той нехай у повному бойовому виряді негайно зголоситься в команданта розвідчої сотні. Щождо старшин, то я призначую: хорунжого Степанчука, хорунжого Сидоренка та хорунжого Книша. Може ще чогось вам потрібно?

— Більше нічого, пане полковнику. Принаймі зараз.

— То ж щастя вам Боже!

Хорунжий Вовчаренко вийшов і направився до своєї хати. Ішов скорим кроком. Спішив. Коли прийшов до хати, зараз же почав із хорунжим Якимчуком розробляти деталі нічної «прогульки» до мосту.

**

Розіслане по сотнях оголошення було негайно перечитане козакам. За якусь півгодини, коло розвідчої сотні вже товпилося до трьох соток охотників. Кожен із них намагався прийти першим, щоб потрапити в число прийнятих. Ті очайдухи відгукнулися негайно на заклик

штабу й конче бажали бути сьогодні разом із розвідною сотнею. Але при тому кожен охотник розумів, що тут готується щось небуденне. Догадувалися, що трапляється мабуть добра нагода порохуватися з москалями. Всі прибулі були навантажені зброєю та амуніцією. Вони стояли на подвір'ї та на вулиці й з цікавістю чекали, що їм скаже командант розвідчої сотні.

Коли хорунжий Вовчаренко зо своїм помічником вийшов на подвір'я й глянув на таку масу козаків, то аж свиснув.

— Ви мабуть борщю об'їлися — чи що? Залишили свої сотні й усі сюди. А як ви всі сьогодні поляжете, то хто ж тоді залишиться в сотнях?

Козаки отетеріли. Слухають, що їм каже командант розвідчої сотні й нічого не второпають. То ж їх кликали сюди, а тепер питаються, чого, мов, прийшли. Їхні здивовані обличчя повертаються то в один, то в другий бік. Вони неначе шукали відповіді на свій безмовний запит: В чому справа? Чи вертатися до сотні чи залишитися тут?

Хорунжий Вовчаренко це спостеріг. Він підійшов іще ближче до козаків і почав пояснювати:

— Слухайте уважно, що я вам зараз казатиму, бо даремно губити християнські душі не хочу. Рішив раніше вас попередити. Справа в тому, дороге товариство, що мені доручено командантом полку зробити сьогодні вночі одну велику справу. Але за ту справу треба буде битися та ще й добре битися з ворогом. Ідемо в запілля. Тому, з числа тих охотників, що підуть із нами, мало кому пощастить вернутися живим. Про це, що я вам кажу, знають і наші розвідники, яким я дав розпорядження, щоб перед виходом умилися та надягнули на себе чисту білизну. * Цей приказ, славетне товариство, видав я для того, щоб вони мали змогу на тім світі явитися перед Богом, як належить порядному воякові та чес-

*) Стара військова традиція.

ному, справжньому християнинові. Чули, що я вам сказав?

— Чули, пане хорунжий, — загули козаки, немов бджоли в рою.

— Отож, прошу всіх охотників розійтися по своїх сотнях. А хто ж із вас забажає піти з нами сьогодні майже на певну смерть, раді врятування славного українського козачого імені й нашого полку, той нехай за двадцять хвилин приходить сюди на подвір'я. Зрозуміли?

— Зрозуміли, пане хорунжий, — відгукнулася пара соток голосів.

— Пане хорунжий, а що робити тому козакові, який хотів би піти з вами, але не має чистої білизни? — запитує хтось із товпи козаків.

— Гм... — замислився на хвилинку хорунжий Вовчаренко.

Такого питання він не сподівався, але відповідь все ж мусів дати.

— Тоді слід хоч умитися. А пізніше видамо тому козакові посвідку, що він, мов, ідучи в бій, дійсно, не мав чистої білизни, — навіть оком не моргнувши, серйозно відповів хорунжий.

Дехто з козаків розсміявся. Натовп рідшав. Охотники почали розходитися по сотнях.

Командант розвідників звернувся до помічника:

— А здорово я їх налякав?

— Гадаю, що деякі з них призадумуються над вашими словами, — сміючися, каже хорунжий Якимчук.

— Бачите, пане хорунжий, — поважно пояснив сотенний командант, — я волію мати півсотні відважних, ніж все готових охотників, ніж пару соток звичайних вояків. Вояки, як вояки. Вони можуть так же гарно відступати, як і наступати. Ми вже це знаємо з бойового досвіду. Я цього хочу уникнути.

Хорунжий Якимчук притакнув головою.

— Теж саме треба буде зробити й з нашими розвідни-

ками, — каже він. — Я знаю кількох, що їх варто було б просто залишити при немуштровій сотні. До розвідників вони ніяк не надаються.

— Але ми й так уже добре прочистили нашу сотню. Раніше в нас було більше сотки козаків, а залишилося сімдесят три. Майже одну третину виставили з сотні.

— Пробачте, пане хорунжий, воно не так. У те число входять ранені, хворі й відпусткові, — поправив хорунжий Якимчук.

— Гарний козак скоро на вудочку не попадеться. Та кож і під кулю не так то хутко полізе. Але, коли вважаєте, що треба прочистити, ось сьогодні маєте для цього добру нагоду, — дав згоду сотенний командант. — Прошу, пане хорунжий, зібрати сотню й переказати розвідникам те саме, що я казав охотникам. Але без «білизни». Цей додаток для наших козаків непотрібний.

За хвилин двадцять хорунжий Якимчук доложив командантові сотні, що шістьдесят сім козаків розвідчої сотні зголосилися піти хоч до чорта в зуби. Їх негайно відділено, а решту, шість осіб, залишено для охорони сотенного обозу.

Почали сходитися охотники й від сотень.

Усіх охотників, що зголосилися піти хоч би й на певну смерть, було двісті вісімдесят. Із цього числа командант розвідчої сотні залишив для себе сто козаків, а решту відіслав назад до сотень.

Зібравши на подвір'ї охотників та своїх козаків, хорунжий Вовчаренко дав наказа, щоб пакунків, мішків, звинутих шенелів, тощо — не брати. Все це слід було залишити при сотенному обозі. Кожному козакові приказано взяти з собою тільки рушницю й сто набоїв до неї. В кого був «Люїс», тому видано було до нього по десять набитих кружків та по три сотки набоїв. Охотникам і козакам заборонено відходити з подвір'я та наказано готуватися до виступу.

Давши таке розпорядження, сотенний командант направився до жати, але по дорозі щось згадав. Зупинився

й всміхнувся. Потім обернувся до козаків і поважно запитав:

— А чи є між вами той козак, що питав про чисту білизну?

— Я, пане хорунжий! — відізвався з гурту молодий голос.

— Иди-но сюди, друже!

Молодий козак, може років дев'ятнадцять-двадцять, вийшов наперед, витягнувся на «струнко» й відрапортував:

— Яким Сагайдак, козак шостої сотні, пане хорунжий.

Командант розвідників завів козака до себе в хату, вийняв із валізки пару чистої білизни й подав йому.

— Візьми оце білизну й надягни. Писати посвідки зараз не маємо часу. Але, коли розбагатієш, мільйонером будеш, тоді про мене згадай.

— Гаразд, пане хорунжий. Не забуду, — щиро пообіцяв козак Сагайдак, неначе він і сам у те вірив, що колись буде мільйонером. — А за білизну сердечно дякую. Свою зміну білизни в одному селі забув... Дуже вам вдячний.

— Та ти не спіши. Переодягнися як слід. Маєш часу для цього досить, а я піду тимчасом по своїй справі. Треба готуватися до вимаршу.

Козак Яким Сагайдак узяв білизну, ще раз подякував хорунжому Вовчаренкові й деякий час ніяково розглядав її. Потім побожно перехрестився й почав хутко переодягатися.

Поки охотники шикувалися до вимаршу, хорунжий Вовчаренко та його помічник обговорювали зо старшинами й підстаршинами деталі здобуття мосту. Устійнивши ролі кожного в тій справі, хорунжий Вовчаренко попередив підстаршин:

— Про відбуту нараду та складений нами плян нападу — нікому ані слова. Мусите також слідкувати за козаками, щоб якимсь необережне їхнє слово не долетіло до вуха ворога. Про що йде справа — розкажете охот-

никам щойно тоді, коли весь загін відійде від цього села принаймні кілометрів на три. Кожен із вас мусить заопікуватися своїми людьми, щоб усе в них було в порядку, щоб усе було напоготові. Зрозуміли?

— Так, пане хорунжий! — відповіли всі разом.

Підстаршини вийшли.

Нарада продовжувалася. На ній були приявні вже не тільки старшини розвідної сотні — хорунжі: Вовчаренко, Якимчук, Сич і Карп, але й старшини, що їх призначено було з сотень, а саме: хорунжі — Степанчук, Сидоренко й Книш.

Нарешті хорунжий Вовчаренко встав і каже:

— Пора нам уже до роботи. Я йду своє діло робити, а ви, пане хорунжий, — звернувся до помічника, — беріться до впорядкування своїх охотників. З цим ментом я у ваші справи не втручаюсь, а ви в мої. Кожен мусить робити те, що йому призначено.

— Думаю, — сказав хорунжий Якимчук, — що будемо ще бачитися. Я найду нагоду поінформувати вас про хід підготовчої праці.

— Якщо матимете час і бажання, то це не пошкодить. Те ж саме зроблю й я.

Командант розвідної сотні вийшов на подвір'я й вибрав два десятка певних і знайомих йому козаків. Відійшовши з ними набік, почав їм щось роз'яснювати. Запити й відповіді чергувалися досить довго. Згодом козаки розбилися на кілька маленьких гуртків і пробували заспівати то одну, то другу пісню. Минула осьтак година, а може й більше.

Очевидно козаки добре засвоїли собі визначену ролю, бо хорунжий Вовчаренко нарешті задоволено сказав:

— Бачу, що ви мене зрозуміли. Кожен із вас тепер знає, що й як треба робити. А тепер гайда до хат дівчат шукати!

Козаки вмить розбіглися по хатах.

Перед вечором із села Івашкова виїхали три вози. Добрі господарські вози були вщерть навантажені хлопцями й дівчатами. Візники тримали напрямом на село Драчку, ще лежало недалеко від села Солончаків, але було на лівому березі річки. А коли сонце ховалося за обрій, з того ж села Івашкова вирушили всі охотники під командою хорунжого Якимчука. Вони взяли напрямом просто на село Солончаки.

Хорунжий Якимчук вибрав собі найкоротшу польову дорогу, залишаючи головний шлях і село Драчку збоку.

Пройшовши від села Івашкова кількометрів чотири, хорунжий зупинив свій загін і сказав козакам, щоб сіли й відпочили. Сам же увійшов поміж них і оповів куди загін простує та чого. При тому зазначив охотникам, що справа зовсім не така вже страшна й безнадійна, як їм раніше було сказано. Все залежатиме від загальних обставин та від їхньої спритности. А для того, мовляв, треба, по-перше: точно виконувати накази старшин і підстаршин, а по-друге: побільше проявляти власної ініціативи.

— Отже, — продовжував хорунжий Якимчук пояснювати козакам бойове завдання, — захоплення мосту має відбутися в такий спосіб: охотники, цебто — ми, підлізуть якнайближче до мосту по обох боках дороги, що йде від села Драчок до села Солончаків. Ми ляжемо там і чекатимемо підходу гуртка хлопців і дівчат. Ті хлопці, цебто — наші переодягнені козаки з хорунжим Вовчаренком на чолі, будуть іти по дорозі й співати. Кожен із них матиме по пістолетові в кишені, а деякі з них і по два. Дівчата, що будуть у купі з хлопцями, самі добровільно зголосилися допомогти нашим козакам добратися до мосту. Завдання того гуртка таке: підійти з піснями до мосту, вдаючи, що йдуть у село Солончаки на вечерниці. На мосту гурток має затриматися. Дівчата забалакають із москалями та почнуть жартувати з ними, а в той же час хлопці постараться розійтися в різні боки, щоб перевірити, де саме перед мостом стоять воро-

жі скоростріли. Після стрілу хорунжого Вовчаренка, всі хлопці на мосту відкриють по москалях вогонь із пістолетів та зроблять серед них заколот. Заколотом повинні скористатися охотники, цебто — ми, що лежатимемо лавою перед мостом. Ми повинні тоді раптово кинутися на міст, збити там заставу й захопити скоростріли. Це найголовніше. Опанувавши міст, мусимо вскочити в село й зробити все можливе, щоб москалі не встигли сісти на коней та втекти. Ось чому я кажу, що кожен із вас мусить проявляти якнайбільше власної ініціативи.

Закінчивши пояснювати бойове завдання, хорунжий Якимчук сказав підстаршинам, щоб вони краще ознайомилися зо своїми людьми та щоб віддали останні розпорядження. Зокрема звернув увагу на гранати — вони мусять бути напоготові.

За хвилину сорок охотники, розбившись на дві групи, пішли обабіч великого шляху в напрямку села Солончаків, а приблизно кілометрів за два до мосту, вже не йшли, а лізли по колючій стерні. Отак вони тихо лізли й уважно прислухалися до всього та вдивлялися в темноту, щоб не натрапити на московську передову засідку.

**

Здалека донісся гарний, веселий парубоцький спів.

Це парубки й дівчата йшли з села Драчок до села Солончаків на вечерниці.

Все ближче й ближче підходив гурток хлопців. Вони то співали, то жартували з дівчатами, які голосно сміялися, перегукувалися та верещали на все поле.

Почули спів і москалі, що стояли на мосту та на стійках коло нього. А салдати передньої московської застави, чи вірніше — засідки, забувши всі статутарні приписи, піднялися на ноги й приглядалися до руху гуртка, що повільно, безпечно наближався до них.

Для москалів, ласих на дівчат, це була добра нагода. Бач, самі дівчата лізли до них у руки.

А ніч така чарівна, темна, приваблива...

Вона так багато ховала в собі дівочих пестоців...

Охотники, що лежали в лаві, зразу побачили, де виставлені передні стежі та їхня засідка. Хорунжий Якимчук щепнув козакам, щоб уся лава повільно посунулася вперед. Охотники тихо, на животах, пригнувши голову до землі, почали повільно підповзувати. Вони підлізли й залягли майже під самим носом передньої засідки.

Парубоцький спів увесь час розкотисто лунає по полю.

Гурток хлопців небоязко підходить усе ближче й ближче до мосту.

Лава охотників іще трошки підсунулася до ворожої засідки. Охотники насторожилися. Вони змобілізували всю свою чуйність і прислухалися до балачок, що москалі вели між собою. Але за співом нічого не чути та й віддаль була ще порядна. Зате тепер досить виразно видніється на обрії, при дорозі, московська передня засідка в сім чоловіків. При вартових, трохи збоку, можна було зауважити силуету важкого скоростріла «Максима».

В тому ж напрямку, вздовж дороги, обережно лізе хорунжий Якимчук, за ним підстаршина Сірко, а за підстаршиною — двадцять охотників.

Гурток хлопців рівняється з лавою охотників.

Минають її.

Але, коли дійшли до хорунжого Якимчука, один із них, що йшов іззаду, присів. Він розглядався по боках, неначе когось вищукував. Нарешті пригнувся й поліз на правий бік дороги.

Гурток хлопців та дівчат продовжує співати. Вони зменшили хід, але простують далі.

— Пане хорунжий, дайте чоловіків десять до нас, — раптом почув хорунжий Якимчук тихий голос десь із боку. — Вони підберуть москалів, що торчать ондечки

при дорозі. Пізніше матимете можливість підлізти майже до самого мосту. Коли ж ми підійдемо туди й ви почувете метушню або пронесеться хоч один стріл — кидайтеся вперед. Думаю, що скоростріли, які виставлені коло мосту, багато шкоди вам не зроблять. Передайте охотникам, що коли бігтимуть до мосту, щоб не кричали «слава». Ну, щастя Боже! — і тут хорунжий Вовчаренко, а це був він, міцно стиснув руку своєму помічникові й поліз до дороги, щоб догнати хлопців.

Хорунжий Якимчук післяв услід за сотенним командантом підстаршину Сірка й усіх охотників, що були позаду нього. Сам же повернувся назад і поліз до найближчих козаків, щоб передати по лаві розпорядження команданта.

Мовчки лежить лава охотників на колючій польовій стерні, тільки висунуті вперед рушниці час до часу міняють свій напрямок.

Хорунжий Якимчук пильно стежить за полем, як упереді лави, так і ззаду. Він оглядається на своє запілля тому, що боїться підходу інших московських військових частин. Така несподівана поява москалів могла б зірвати плян безкровного захоплення мосту.

— Стій! Хто йде? — навмисне голосно кричить один із вартових москалів передньої засідки, коли гурток молоді підійшов на близьку віддаль до них.

Москаль удає, ніби він не бачить і не чує хто перед ним.

— А вам кого потрібно? — не кваплячись, відгукнувся хорунжий Вовчаренко, а до козаків прошепотів: — Приготовтеся, хлопці. Може обшукувати нас будуть. Спротиву не робіть, поки я не дам знак. Інакше можна справу зіпсути.

Спів припинився, але гурток молоді йде далі.

— Стій!.. Стрілять буду!.. — кричить той же москаль, піднявши рушницю до стрілу.

Хорунжий Вовчаренко прошепотів щось одній дівчи-

ні й легесенько, по-приятельськи, підштовхнув її у спину.

— Стривай!.. Не стріляй, а то ще не втрапиш!.. — голосно відзивається та дівчина, з якою шептався хорунжий.

Дівчина пропхалася в перші рядки гуртка, а хорунжий Вовчаренко за нею.

По відповіді дівчини, гучний сміх рознісся по полю.

— Петров, наведи скоростріла, а Колька з Ванькою підуть подивитися хто там такий, — дав наказа старший вартовий засідки.

Хлопці звільнили хід, але все ж таки простоють далі.

Двоє вартових відділилися від своєї групи й направилися до гуртка.

— Куди ви йдете та чого? — грізно питає один із москалів, підійшовши до хлопців.

— До Солончаків. Там сьогодні вечерниці. Хочемо погуляти.

— А зброя у вас є?

— Авжеж, є.

— Яка?

— Скоростріли. І то не звичайні легкі скоростріли, а тяжкі. Машини першої кляси, — дає відповідь дівчина, що пропхалася в перші рядки гуртка.

— Покажіть, де вони? Скільки? — збентежено й залякано питає москаль.

Передній москаль, що робив допит, хутко відступив назад і тримав рушницю напоготові. За першим москалем відступив і другий. Вони зніяковіли й безперестанку озиралися по боках.

— А ось!.. Бачиш, аж сім шгук їх маємо!.. — підштовхнувши дівчат наперед, каже хорунжий Вовчаренко.

— Але, щоб розглянути ці скоростріли, треба підійти до них ближче, — сміється та вдає з себе веселого парубка підстаршина Наріжний.

А підстаршина Григорчук додає:

— Найкраще було б підійти ближче та гарненько перевірити, де це скоростріли заховані.

Хлопці й дівчата голосно зареготали.

— Бач який!.. Скоростріла йому захотілося!.. — голосно засміялася дівчина, що була впереді та яка раніше шепталася з хорунжим Вовчаренком.

— Одарко, не дайся! Не показуй!.. — відгукуються ззаду хлопці, підіймаючи такий сміх, що аж луна пішла по полю.

На дорозі счинився сміх, галас. Хлопці й дівчата перекидаються свавільними жартами.

— А може таки покажеш? — грубо заговорив, сміючись, перший москаль, у якого так же раптом зник страх, як і виник.

Москаль підійшов до дівчини, скопив її за плечі й притягнув до себе. Те саме зробив і другий москаль із іншою дівчиною.

Дівчата пищать, сміються, пручаються а хлопці регочуться на все поле.

Вартові москалі, що залишилися було коло скоростріла, чуючи дівочий сміх та писк, не витримали й собі підійшли до гуртка.

— Що тут таке? Чого тут шум, а бійки немає? — питають вони, жартуючи.

— Та ось їх сім, а нас двох, ніяк не справимося, — відповідають перші два москалі, що вже встигли міцно присосатися до дівчат і тримати по одній у своїх обіймах.

— Так у чому ж річ?

— Мають скоростріли, а показати нам не хочять, — вдаючи затурбованих, скаржаться перші два вартові.

— Іди геть собі! — відштовхує дівчина москаля, що вже занадто горнувся до неї, і додає зневажливо: — Геть до всіх чортів!

— Ось ми допоможемо вам, — весело обіцяють підій-

шовші вартові передньої засідки й сміло та впевнено залізли поміж дівчат.

Кожен москаль схопив по одній дівчині й тягнув до себе.

Але не дотягнули...

Коротка метушня, дике пручання й за кілька хвилин всі салдати передньої московської засідки з позатіканими ротами лежали на землі. На них сиділи охотники підстаршини Сірка й сумлінно їм зв'язували очурами руки.

Гурток хлопців пішов далі.

По полі знову залунала українська пісня.

Лава охотників тихо полізла вперед, прислухаючись та вдивляючись в темноту. За собою вони потягнули московського тяжкого скоростріла.

Хлопці й дівчата йдуть, співають, жаргують і час від часу регочуться так голосно, що аж луна віддає за три кілометри.

Відомо, веселиться молодь.

Йй то й байдуже, що взавтра зранку прийдеться на цьому ж полі тяжко працювати. Підійшла черга огородину збирати. Але то дарма! Хоч один вечір, але їхній.

Московська застава на мосту збилася до купи й терпеливо очікує невідомих гостей. А гурток повільно просуте собі вперед і вперед. Хлопцям байдуже, що впереді, на мосту, стоять москалі, охороняючи себе скорострілами.

— Чортові хахлушки, дивись як розкудкудакались! Мов кури, — не витримав хтось із москалів, що стояли на мосту.

— Е-е... Дівчатка тут гарненькі, — додає другий.

— Гарненькі, але не для тебе. Ти вже від одної дівчини отримав подарунок. Мабуть і до цього часу не можеш змити його з обличчя, — хтось глузує над другим москалем.

— Чорт із нею!.. Але все ж таки я поцілував її.

— Не бреш! Вона ж тебе так здорово штурхнула, що

ти зразу сторчака дав. Навіть і не оглянувся, — допікає той же москаль, що почав глузувати.

В цю хвилину веселий гурток підходив до мосту й затягнув народню пісню:

Розпрягайте, хлопці, коней
Та лягайте спочивать.
А я піду в сад зелений,
В сад криниченьку копать.

Копав, копав криниченьку
У вишневому саду;
Чи не вийде дівчинонька
Рано вранці по воду.

Вийшла, вийшла дівчинонька
В сад вишневий воду брать,
А за нею козаченько
Веде коня напувать.

Просив, просив відеречка,
Вона йому не дала.
Дарив, дарив з руки перстень,
Вона його не взяла.

Запрягайте, хлопці, коней,
Досить нам тут спочивать.
Ми поїдем в чисте поле,
Славу, волю здобувать!

Хлопці почали спів, а дівчата підхопили його й понесли українська народня пісня ген-ген далеко по скошених широких полях. Вона захоплювала й чарувала кожного, хто слухав її.

Слухав ту пісню й великий гурт москалів, що стояли на мосту.

— Оце спів — так спів!.. — хтось вирвався з московського гурту з похвалою. — У нас такого не почувеш. В Україні що хлопець, то співак!

— Дійсно, співаки вони чудесні, — підтверджує другий.

А пісня так гарно в тому гуртку молоді виходить, що аж любо слухати. Немов ті хлопці й дівчата вирости в одному селі та з малих років співали разом.

Перед мостом спів урвався.

Хлопці повільно, весело, безпечно вступили на міст. Тут їх зараз же обступили москалі й просили, щоб знову заспівали. Вони казали, що інакше, мов, нічого не пропустять через міст до села.

Дівчата відмовлялися, почали жартувати. Перед усьому вела Одарка. Це та дівчина, з якою хорунжий Вовчаренко найбільше шептався. Як видно, вона дуже добре запам'ятала слова хорунжого. Роллю свою виконувала, немов на театральній сцені.

Дівоче жартування й сміхи добре прикривали завдання переодягнених охотників. Кілька з них відійшли набік від гуртка та завели розмову з вартовими й частували їх добрими цигарками.

На мосту скупчилася не тільки вся московська застава, але почувши спів та веселі вигуки, поприходили туди й москалі з найближчих хат. Вся та ватага московська обступила дівчат і намагалася непоміжно відділити їх від хлопців. А хлопцям того тільки й треба було. Вони поволі опинилися за колом москалів, що намагалися наввипередки піймати та притулити до себе хоч на хвильку якунебудь дівчину.

Дівчата пручалися, відбивалися від цупких московських лап, але це їм мало помагало. Москалі все тісніше й тісніше звужували коло навкруги них.

Один із хлопців, що стояв із москалями край мосту, почав стогнати та хапатися за живіт. Другий хлопець, що стояв рядом, питає в чому справа.

— Та вже не можу витримати, — відповідає перший хлопець. — Квасного молока ввечорі забагато випив. Мабуть мені пошкодило.

— Так чого ж?.. В штани... — щиро радить другий хлопець. — Узавтра мати випере.

Всі дружньо й весело розсміялися. Й найбільше москалі. Дотеп другого хлопця їм був до смаку. А крім того москалям подобалася оця безшабашна парубоцька веселість та їхні цигарки. Чого, чого, а цигарок вони понапихували собі й у роти, і поза вуха.

— Повчи свого батька, — відгризається перший хлопець. — Може твоя мати має у скрині забагато білизни.

— То якого ж ти біса стогнеш? Дівчат тут немає. Біжи ондечки до кущів, — уже сердито радить другий хлопець.

— Та якось воно не тее... Може й так пройде.

— Чого «не тее»? Захворіти хочеш?

— Може витримаю до села. Мабуть зараз підемо далі.

— Тю, дурню! Із-за тебе, навіть, дівчата не пожартують із салдатами. Біжи, кажу, до кущів! — і тут другий хлопець пхнув першого так сильно, що той мало що не впав.

Опинившись за дорогою, хлопець хутко попростував до кущів, що чорною масою виділялися недалеко від мосту.

Пройшов хорунжий Вовчаренко, — бо це був він, — кроків шістдесят і побачив скоростріла. Присів коло нього.

А кілька хлопців і вартових москалів, від яких хорунжий відійшов, на пропозицію другого хлопця, підстаршини Загуби, щоб, мов, «не отруїтися газом», перейшли на другий бік дороги. Перейшовши на другий бік дороги, підстаршина зараз же почав очами вишукувати ворожого скоростріла, що, по припущенням, мусів там десь стояти.

Коли командант розвідників присів коло скоростріла й оглянувся навколо, то зауважив щось чорне у траві. Став пильніше придивлятися й бачить, що те чорне поволі суне до нього. Щоб не наробити галасу, він вийняв

кавказького ножа, з яким рідко коли розставався, й приготувався до оборони.

— Це я, пане хорунжий, — несподівано почув хорунжий Вовчаренко незнайомий, тихий голос.

— Хто ти? — питає хорунжий, а сам озирається навколо, чи не оточили москалі.

— Яким Сагайдак, а за мною Микола Вовчок.

В хорунжого майнуло в голові: чи це не підступ? Він же ніякого Сагайдака не знає. Але раптом пригадав молодого козака, що був на подвір'ї серед гурту охотників, пригадав білизну й слова: «Яким Сагайдак, козак шостої сотні, пане хорунжий».

Командант розвідників заспокоївся, заховав ножа й питає:

— Чого ж ви відбилися від лави?

— Хотіли цього скоростріла забрати, але не встигли. Ви підбігли. Ми тут, у траві, притаїлися, бо спочатку думали, що це москаль біжить до нас, — і Сагайдак обережно засунув за пояс ручну гранату.

— Лізьте сюди й лежіть, — дав наказа хорунжий. — А коли я почну стріляти, тоді біжить на міст на допомогу нашим хлопцям.

Сагайдак і Вовчок нахилили голови нижче й притаїлися.

Хорунжий знову уважно оглянувся на всі боки. Хотів упевнитися, що поблизу немає москаля, але про це вже подбали як слід дівчата. На мосту був такий писк та вереск, такий гамір, немов у великий ярмарок. Коли переконався, що поблизу немає нікого й ніхто за ним не стежить, він тихесенько повернув скоростріла у бік села й відкрив вогонь.

Заспівали смертельну пісеньку скорострільні черги...

В той же мент хлопці, що були на мосту, вихопили пістолети та почали ложити трупом кожного москаля, що підвертався їм під руку. Не спав теж і підстаршина Загуба. Він, мов коршун, скочив до групи москалів, що копошилися вже коло скоростріла. Вцільними пострі-

лами поклав двох із них на місці, а два інші кинулися тікати до річки.

Збеніжені москалі, що були на мосту, ще не зрозуміли в чому річ, як їх більша частина лежала вже перебіта. Рештки кинулися тікати в напрямі села. Бігли, один одного збивали з ніг та спотикалися на забитих і ранених своїх товаришах. Проте всі не добігли до села, бо попали під вогонь скоростріла, яким бив хорунжий Вовчаренко. Зо скорострілом він уже освоївся й бив тепер добре по селу та в напрямі дороги, що вела в село. Щоправда, строчив він навмання, бо в темноті не міг узяти прицілу. Стріляв уперці за все для того, щоб унести заколот серед москалів, але все ж таки іноді втрапляв по той бік річки в уральців, що втікали від небезпечного мосту.

А тут, немов чорти з пекла, на допомогу хлопцям кинулася лава охотників. Вони весь час лежали нишком майже перед самим мостом. Мовчки, з наїженими багнетами вискакував із темноти десяток за десятком. Також мовчки минали вони міст і зникали серед перших же хат у селі. А там уже почала зміщуватися до купи й московська команда, і лайка, і стогін ранених, і кінський тупіт, і рушничні та револьверові постріли.

Але першими вскочили в село ті молоденькі охотники, що лежали коло хорунжого Вовчаренка, — Яким Сагайдак і Микола Вовчок.

Розгулялися хлопці на кривавих вечерницях...

Ніде правди діти — охотники працювали чисто, акуратно, а головне — сумлінно. Нікому вони нічого не дарували. Та, властиво, що вони могли дарувати? Хіба може дарувати бідний господар, який піймав у себе злодія, що хотів останню корову вивести з хліва.

Працювали...

Ще не встигли охотники впоратися в селі з москалями, як підійшов перший курінь українського полку. Командант куреня зараз же дав наказа, щоб сотні обсадили міст і вислали сильні передові застави в бік села Дра-

чок та Івашкова.

Перший курінь тепер міцно тримав у своїх руках міст і забезпечив полкові переправу через річку. Він же допоміг охотникам очистити село від кіннотників-уральців.

Московські втрати на мосту й у селі Солончаках були дуже великі. Досить було забитих і ранених у річці, що випадково й невідповідно летіли туди стрімголов. Хоч деяка частина москалів устигла вскочити на коней і втекти, а деяким пощастило заховатися в лозняку та в болоті, то все ж таки вони втратили майже половину свого складу. До того ж іще слід додати, що московська кіннота втратила сто вісімдесят вісім коней. Всі ці коні захоплено в найближчих дворах із боку мосту. Але не тільки коні. Були захоплені й сідла та всякий інший виряд кіннотників-уральців.

До ранку весь український полк зо своїм обозом та з полоненими перейшов міст і село Солончаки. Полк ішов по дорозі, що мала напрямом до станції Решетилівки. Вслід за ним вирушила розвідча сотня зо своїми охотниками.

Перед виходом із села Солончаків охотники щиро й щедро нагородили своїх помічниць-дівчат, що так гарно допомогли захопити міст і село. Нагороджували їх чим тільки могли, але найбільше гарячими поцілунками. Не залишилися в боргу й дівчата. Вони були щасливі, що хоч трошки спричинилися до перемоги над москалем та у свою чергу запевняли козаків, що й надалі радо допомогатимуть у боротьбі проти ворогів-загарбників. У знак свого твердого рішення вони хрестилися й присягали.

Не занедбав своєї подяки й хорунжий Вовчаренко. Він усім дівчатам сердечно дякував за допомогу, але найсердечніше дякував Одарці та можливо, що й найміцніше цілував її. А зрештою то й не дивно. Одарка була красуня й напричуд — розумна. Скінчила вона сільську й міську школу та хотіла далі вчитися, але війна

перешкодила. Тепер жила в селі у батьків і помагала матері в господарстві.

Коли виходила розвідча сотня з села Солончаків, то мала сто сімдесят вісім осідланих коней. Решту вільних коней розвідники передали до штабу полку, де зараз же була зформована кінна охорона штабова чота. Командант розвідників озброїв усіх своїх козаків і охотників московськими карабінами та шаблями.

Сама сотня поважно зросла у свосму складі, бо на бажання козаків і старшин, що прибули до неї з сотень для переведення операції захоплення мосту, командант полку залишив їх усіх у розвідчій сотні. Піщу розвідчу сотню названо — кінна розвідча сотня при штабу полку.

З великою вигодою та піклуванням розвідники вивезли на підводах чотирнадцять легко ранених товаришів. Це були в українському полку перші жертви інвазії московської добровольчої армії.

Коли сонце почало вже добре пригрівати, перший курінь стягнув свої передові охоронні застави, спалив міст через річку й вирушив за полком. При його задніх пісних стежах гарцювала на уральських малорослих, але витрєсвалих, степовиках, чота кінної розвідчої сотні під командою підстаршини Загуби.

А джура Гриненко своє слово додержав.

Пляшка міцної солодкої вишнівки була випита в першій хаті в селі Солончаках. До товариства хорунжих — Вовчаренка й Якимчука, був запрошений і командант першого пішого куреня, сотник Шуруйбіда. Йому також перепало пару чарок солодкого міцного напитку.

Зате Гриненко, коли виходила розвідча сотня з Солончаків, зухвало сидів на гарному степовику й обсма руками тримався за передню луку сідла. Тримався її міцно, щоб, не дай Боже, не впасти. І він нібито ані трошечки не набирився страху, коли кінь ненароком повертався в бік. Тоді до послуг Гриненка була й грива коня, за яку він зараз же хопався й в той же час ласкавими словами намагався втихомирити його степову буйність.

III

ПРОРИВ У РЕШЕТИЛІВЦІ

Коли український піший полк минув село, Солончаки, почало вже світати. Він поспішним кроком направився до містечка Глухівців, що були майже на півдорозі між Солончаками й Решетилівкою. Від Солончаків до Глухівців було 20 кілометрів, а від Глухівців до Решетилівки — 24. Річка Болотна, зробивши дугу кілометрів у п'ятдесят, пропливала поза Решетилівкою, а річечка Затишна, що вливалася в Болотну, проходила перед Решетилівкою приблизно в трьох або в трьох із половиною кілометрів.

Річечка Затишна проходила по низині, була маловодна, з берегами густо вкритими зарослямком. По другий бік річечки, цебто-з боку Решетилівки й ліворуч, на захід від шляху Глухівці-Решетилівка, уздовж берегу тягнувся великий луг. На тому лузі було багато копиць недавно скошеного сіна.

Містечко Решетилівка й залізничий двірець розбудовано вліво, на захід від шляху Глухівці-Решетилівка-Полтава.

Від річечки Затишної не можна було побачити Решетилівки, бо вона ховалася за невеличким горбком, що тягнувся уздовж межі між лугом і полем. Зате Решетилівку можна добре обсервувати, якщо підійти до поля. Щоправда, не все містечко можна було розглянути

з поля, бо воно знаходилося по другий бік залізниці. Але щоб розглянути залізничний двірець і будівлі коло нього, то їй далековида непотрібно.

Само по собі містечко Решетилівка невелике й цілком захищене за високими залізничними будівлями. Воно, як і всі містечка на Полтавщині, розкинулося на рівнині, серед густих овочевих садків і досить великих, чепурних домів. Винятком хіба міг би бути центр містечка, де садки звільнили місце для інших господарських прибудов — здебільша жидівських.

♦♦

Новозформованій кінній розвідчій сотні дано розпорядження, щоб вона вела розвідку впереді полку. Частиною своїх сил розвідники мусіли зайняти містечко Глухівці й підготувати там відповідні помешкання для відпочинку козаків полку. Крім цього було дано ще й друге завдання, а саме: прямувати далі, до станції Решетилівки, де слід було розвідати про ситуацію та про кількість москалів, якщо військові частини добровольчої армії вже встигли туди підійти.

Відаючи таке розпорядження, командант полку рішив використати останню нічну перемогу. Він намагався якнайскоріше відірватися від московської групи, що насадала на хвіст колони полку. А полковник хотів, щоб без зайвих перешкод та втрат у людях, добратися до Полтави.

Отримавши від штабу полку завдання, хорунжий Вовчаренко вислав бокові охоронні кінні стежі, а до містечка Глухівців виділив одну кінну чоту на чолі з молодим, бойовим хорунжим Книшем. Командант розвідчої сотні дав наказ йому, щоб він якнайшвидше добрався до Глухівців і вибрав там затишний район для відпочинку полку. А з приходом туди розвідчої сотні, хорунжий Книш мав вирушити далі, але ні в якому разі

не переходити річечки Затишної. Розвідку наказано йому провадити обережно, не виявляти себе там, де не потрібно їй запобігати зустрічі з ворогом.

Хорунжий Книш рясю понісся до Глухівців, а розвідча сотня, у двох або у трьох кілометрах упереду полку, звичайним кроком простувала за ним.

В містечку Глухівцях хорунжий Книш довго не затримався. Дав тільки коням відпочинок, нагодував їх, виконав те, що наказав йому командант і, коли підійшла кінна розвідча сотня, негайно вирушив у дальшу дорогу.

Як смерклося, він уже був із чотою коло річечки Затишної.

Отож, коли чота хорунжого Книша під'їхала до річечки Затишної, вона збочила зо шляху Глухівці-Решетилівка й заховалася в лозняку на правому її березі. А щоб забезпечити себе й полк від несподіваного наскоку москалів, він рішив виставити тяжкий скоростріл і тримати шлях під постійною можливістю обстрілу. Свою чоту розмістив на лівому боці шляху Глухівці-Решетилівка. Спішені козаки трійками розтягнулися майже на два кілометри здовж берегу Затишної. Вони мали під своїм доглядом увесь район-луг і поле, що примикали до станції Решетилівки.

Там спішена чота простояла аж до ранку.

Перед самим світанком приїхав до неї підстаршина Коваленко. Він передав хорунжому Книшеві писемний наказ. Помічник Команданта кінної розвідчої сотні наказував, щоб козаки ні в якому разі не стріляли в бік станції Решетилівки, бо впереді знаходиться полкова розвідка.

На небі засіріло.

Темнота мало-помалу почала зникати.

Предбачався чудовий літній ранок, полтавський теплий ранок.

Все ясніше й ясніше навколо зарисовувалися контури краєвиду. Згодом уже можна було розглянути, що

діялося в лузі та на полі.

— Пане хорунжий, — звернувся один із стійкових розвідників до хорунжого Книша, — он той куць, що впереді торчить, він неначе рухається. Я вже давно це спостеріг.

Подаючи цю новину, стійковий розвідник показав на куца, що був від них на віддалі більше ніж півкілометра.

— А може це в тебе в очах щось рухається? — сміється хорунжий.

— Та їйбогу правда! Подивіться, як він час від часу неначе пересувається. Можна було б подумати, що він нібито втікає від нас, — стоїть на своєму стійковий.

— Не пори дурниць, Іване. Якби куць мав такі ноги як ти, то я тоді повірив би тобі, — каже хорунжий. — А так божись, не божись, а мене не переконаєш, що твій куць бігає по полю, мов заяць.

Але стійковий розвідник мав добрі очі й досить вразно бачив, як куць пересувався з одного місця на друге. Коли вперше його зауважив, то він був перед четвертою копицею сіна, а тепер може кроків на півсотні, а то й більше, стояв за нею.

— Дозвольте, пане хорунжий, ваш далековид. Хочу ліпше придивитися до цього куца, — звернувся розвідник до хорунжого.

Очевидно стійковий хотів іще раз, але певніше переконатися в правдивості свого спостереження.

Старшина зняв із шиї далековида й подав розвідникові.

— На. Дивися. А коли твій куць утікати до москалів, то не пускай його, — жартує хорунжий.

Розвідник узяв далековида й поліз на край берега річечки. Там він обережно висунув голову з лозняка й почав розглядати куца, що торчав у лузі по другий бік Затишної.

— Ну, що, Іване, куць іще не втік? — несподівано повивившись за плечами стійкового, запитав хорунжий.

— Ще не втік, пане хорунжий, але мабуть утіче. Це не куць. Це вже цілком виразно видно... — впевнено відповів стійковий.

— Давай-но сюди далековида!

Козак віддав далековида й сам став навколішки, щоб не перешкоджати. Замість голови стійкового, висунулася голова хорунжого Книша.

— Маєш рацію, Іване, — сказав здивовано хорунжий, віднімаючи на мент від очей далековида. — Це хтось із наших розвідників підлазить до поля. Звідтіля найліпше розглянути Решетилівку, щоб побачити, що діється в москалів. Проте на всякий випадок треба пильнувати того куца, бо це можуть бути наші, але можуть бути й москалі.

— Хіба перейти річку та, ховаючися поза копицями сіна, підійти аж до нього? — запитав стійковий.

— Ні, ні! Цього не треба робити. Не треба себе так явно виявляти. Ми мусимо заховувати себе від ока москалів. Якщо вони вже в Решетилівці господарюють, то, можливо, що догадуються про нашу прихильність тут, але впевнено сказати того не можуть — бо не бачили. Стежи за куцем ізвідсіля.

— Якщо це наші, то москалі можуть зауважити, що куць має ноги. Вони бачитимуть, що він щораз то все ближче й ближче підлазить до них.

Тут стійковий хвилину щось думав, а потім запитав:

— Цікаво, що москалі тоді робитимуть?

— Думаю, що наведуть скоростріла й випустять не менше, як півсотні куль.

— У куць?

— Та думаю, що не в копицю.

Стійковий розвідник знову кілька хвилинок мовчав, щось обдумував, а потім рішуче проговорив:

— На попадуть. Від куца до залізничного двірця буде кілометрів зо два.

— На таку віддаль тяжко поцілити зо скоростріла — це правда, — погодився хорунжий. Хібащо якась куля

випадково заскочить у гості. Це завжди можливе.

Хорунжий Книш навів знову далековида на куща й почав стежити за його рухами. А стійковому розвідникові надоїло сидіти навколіцки, бо й коліна почали просити, щоб їм, нарешті, дали спочинок. Рішив він і собі подивитися, що робиться навколо. Повільно підвівся на ноги, висунув голову з лозняка й роздивлявся на всі боки.

Раптом від сусідніх стійкових розвідників, що були ближче до шляху Глухівці-Решетилівка, донісся голос:

«Звернути увагу на шлях... Звернути увагу на шлях... Передати далі... Звернути увагу на шлях... Передати далі...» лунало в лозняку.

Стійковий розвідник, що балакав із хорунжим, вискочив із лозняка, заховався поміж невеликими заросляками й почав водити очима по шляху. За козаком поспішив і старшина.

— Пане хорунжий, гляньте на шлях, там якийсь «пасажир» суне, — і стійковий показав пальцем у бік шляху.

Хорунжий повернув голову в бік, куди показував козак. Він побачив напів обірваного хлопчину, що спокійно маршував по дорозі в напрямі Решетилівки.

— Може затримати його, пане хорунжий? — запитав стійковий.

— Не треба. Ззаду наші застави стоять на дорозі й, коли б це була непевна особа, наші не пропустили б його. Передати стійковим: «Пропустити хлопця».

Стійковий розвідник притулив обі руки до уст, зробив із них неначе трубку й почав вигукувати до сусідніх стійкових:

«Увага... Увага... Передати на шлях... Пропустити хлопця... Увага... Передати на шлях... Пропустити хлопця...»

Старшина й козак вернулися в лозняк на те місце, де вони були раніше.

Хорунжий Книш зараз же навів далековида на куща й пильнував за ним. Хлопчина ж перейшов дерев'яний міст на Затишній і простував до містечка. Коли ж він порівнявся з кущем, то почав насвистувати пісню: «Гей, там на горі Січ іде...»

Куц почув пісню й непомітно пересунувся ще більше вперед. Таким непомітним, повільним пересуванням, він опинився аж на краю луку. Межа, що відділяла луг від поля, була майже на півдорозі між річечкою Затишною й першими будинками, що належали до залізничної адміністрації.

Нарешті куц стоїть непорушно.

На небі ні хмаринки, але легкий ранішній вітерець час до часу прогуляється по лозі. Іноді він бавиться листям куща, а то й гиляками заколище.

Осьтак спокійно простояв куц може з півгодини.

Раптом пролунали два постріли.

Витупчені кулі одна за одною просвистіли коло самого куща.

— Діяволи!.. Зауважили, значить... — пробурмотів гнівно хорунжий Вовчаренко, бо це був він тим загадковим кущем. — Утікай, Ілько, а то москалі ні за цапову душу ще підстрілять тебе.

Але покищо хорунжий не втікав із куща. Хотів найти вартового москаля, що стріляв у нього. Він обережно підняв далековида й крізь гиля намагався розшукати свого приятеля-москаля.

Знайшов.

Їх було аж трьох.

Вони стояли коло хати й розмахували руками, наче сперечалися між собою.

— покищо досить, — забурмотів знову хорунжий, — Порі й честь знати. Але чорта два ви визнаєте, що я тут був.

Пролунало ще два постріли.

Хорунжий присів. Розглянувся. Не поспішаючи, почав вилазити з-поміж гиляк, які обережно ззаду себе

застромлював у землю.

Московські стійкові втретє випустили кілька куль.

— В куцц собі стріляйте, але до Ілька вам зась! — розсміявся хорунжий, коли вже зовсім виліз із куцця.

Якийсь час він сунувся на животі назад. Пізніше, коли сховався за горбком, піднявся, пригнувся й направився до річечки Затишної.

— Ну, все гаразд. Розвідав, що мені було потрібно. Найголовніше те, що тепер знаю, де їхня варта стоїть із цього боку поля, — так зустрів хорунжого Книша, коли перебрив через Затишну.

— А мені Коряк доложив, що якийсь куцц бігає по полі. Коли ж я розглянувся, то зразу догадався, що це хтось із наших.

— А крім цього у вас нічого не спостережено?

— Якийсь хлопчина промандрував поуз нас. Я не затримував. Направився він до Решетилівки.

— Бачив. Це Степан Шугайло. Наш підстаршина.

— Отой хлопчак-підстаршина?

— Прошу того підстаршину не ображати, бо йому вже аж шістнадцять років, — сміючись, відповів хорунжий Вовчаренко. — Це вам не жарти!

— Ось як!.. Тепер знаю... Це той — з Кожухівки,

— Це той, що зо мною забрав у Петрівських Хуторах московського генерала.

— Але ж і відважне хлопча!

— Відваги йому не бракує. За це вже ручу, — запевнив хорунжий Вовчаренко й зараз же запитав: — А більше нема нічого нового, цікавого?

— Увесь наш полк зо всім обозом підсунувся трохи ближче сюди. Здається, він зараз перебуває коло гаю, з цього боку села Полянок.

— Це добре. А підстаршини Григорчука не було тут?

— Не було. Не бачив... Чекайте, ви ж його, здається, залишили в Глухівцях? Щось йому доручили...

— Так. Він має приїхати сюди на селянському возі з двома плугами. Шкода, що забарився, бо він мені вже

потрібний.

Тут хорунжий Вовчаренко висунув голову з лозняка, оглянувся навколо, пильно подивився на залізничі будівлі Решетилівки й сказав:

— Я, пане хорунжий, трохи приляжу. Коли щось зауважите, або коли приїде підстаршина Григорчук, розбудить мене, — і з цими словами, тут же на зім'ятому лозняку, він утомлений простягнувся на весь ріст і заплющив сонні повіки.

♦♦

Обірваний хлопчина повільно підходив до містечка Решетилівки.

Ішов майже по середині дороги. Оглядався ввесь час навкруги, неначе б поле дуже його цікавило. Ніщо довкруги не могло схватися від його бистрого, пильного ока.

Коли хлопчина вже зовсім близько підійшов до містечка, то запримітив на шляху московську варту. Власне, не на самому шляху, а збоку від нього сиділо на полі кілька москалів. Коло них стояв скоростріл.

Не звертаючи уваги на москалів, хлопчина простує далі.

— Гей, малий! — звернувся до хлопця москаль, що сидів ближче до шляху. — Не бачив ти, часом, яких воєнних?

— Де? — запитав хлопчина й вище підтягнув і так короткі свої штани. Він прикинувся, що добре не розуміє запитів москаля.

— Та там, у вас на селах.

— Не бачив.

— А не брешеш ти?

— Що-прошу?

— А не брешеш ти, часом? — повторив москаль.

— Ото!.. Чого б це я брехав?

— Ну, то-то! Дивись мені!.. А то всиплемо тобі двадцять п'ять гарячих. Це так, для пам'ятки. Розумієш?

— Що-прошу? — знову прикинувся, що нічого не зрозумів.

— Пішов геть, дурень! — розсердився москаль.

Він сплюнув і відвернувся. Москаль був міською людиною й мабуть не любив придуркуватих сільських хлопчаків. А хлопчина, що не розумів добре московської мови, ще вище підтягнув штани й пішов до містечка.

Москаль подивився вслід хлопцеві й проговорив ні до своїх товаришів, ні то сам до себе:

— Як виросте, то нікудишній буде з нього чоловік.

Хлопчина тимчасом іде собі повільно даліше й, здається, зовсім не цікавиться тим, хто й що про нього говорить чи думає.

Невеличке містечко ще не зовсім проснулося. Де-не-де тільки можна було зустрінути жінку чи чоловіка, що кудись поспішали. Але щодалі, то на вулицях містечка все більше й більше появлялося людей та напівсонної дівчороти. Майже з кожною хвилиною містечко ставало людніше й приймало свій щоденний, працьовитий вигляд.

Хлопчина, що був у коротких штанах та що так рано завітав до містечка, поробив закупки, які йому мабуть доручили батьки й обійшов усі вулиці. Не забув він і залізничного двірця. Напевно містечко цікавило його, бо скрізь і повсюди він заглядав. За якийсь час хлопчина направився додому.

Коли підходив до вартових, що сиділи збоку глухівської дороги, він уважно оглянув їх і підрахував. Москалів було сім, але коло них вже не було скоростріла. Це його здивувало, бо ще вранці, коли йшов до Решетилівки, вартових було одинадцять і коло них стояв скоростріл.

«А може вони на день скоростріла замаскують?» майнуло йому в голову.

Ідучи по глухівській дорозі, хлопчина передумував усе те, що бачив і чув. Він так перенявся тією справою, що, навіть, не спостеріг, як час хутко минув.

— Степане, сюди! — хтось гукнув із кущів, коли обірваний хлопчина перейшов міст на річечці Затишній.

Почувши голос, хлопчина пригнувся й поліз поміж кущами в той бік, відкіля його кликали.

— Ну, що там? Що роблять москалі? Багато їх? — засипав запитаними хорунжий Вовчаренко, коли хлопчина опинився коло нього.

— В містечку москалів досить, — відрапортував хлопець. — Кажуть, що там зараз знаходиться один піший курінь і скорострільна ватага.

— Де військові розташовані?

— Піхота у вагонах, а скорострільна ватага несе охорону містечка.

— Де московські скоростріли стоять?

— Один на глухівській дорозі, два на полтавській і ще два на константиноградській. Крім цього для охорони залізничного двірця, з боку Полтави, стоять на залізничних торах — теж два, а з боку Артемовська — один скоростріл. Але, коли я вертався назад на глухівському шляху не бачив скоростріла. Мабуть його заховали.

— Він захований від людських очей. Застава на великій дорозі не стоятиме без скоростріла, — пояснив хорунжий. — Ну, а кінноти в містечку багато?

— Кінноти немає. Вчора вийшла вона з містечка й пішла по полтавському шляху. З нею виїхав невеликий обоз. Мабуть із харчами або з набоями.

— Яка була сила кінноти, що вчора вийшла з Решетилівки?

— Містечкові хлопчиська оповідали, що кінноти було дуже багато. А між салдатами я чув, що на Полтаву пішов один кінний полк для розвідки. За тим полком мала піти піхота, що зараз перебуває у вагонах у Решетилівці. Але салдати говорили, що піхота нічого не

зробить, бо в Полтаві багато українського війська.

— Як же тобі вдалося підслухати таку розмову?

— Коли я був на залізничному дворці, то у вартових москалів попросив їсти. Прикинувся бідним хлопцем, що немає ні копійки. Вони дали мені кусок хліба й плянку чаю. Під час того сніданку недалеко від мене були салдати. Власне, ці салдати й вели розмову на ту тему. Балакали голосно й на мене уваги не звертали. Я їв і прислухався до їхніх балачок. Це були підстаршини. Один із них мав остроги на чоботях, а другий гарматні золоті цівки на комірі. Той, з острогами, оповідав другому, що незабаром їхня частина має вирушити вслід за кіннотою. Пересуватимуться вони по залізниці, у вагонах. Він казав, що спочатку мусять забрати Щурівку, яка знаходиться в десяти кілометрах від Решетилівки. Але вони можуть вирушити з Решетилівки тільки тоді, коли прийде друга якась частина, щоб могла їх замінити у містечку.

— Оце все ти чув на власні вуха?

— Так. Ті підстаршини голосно між собою балакали, то ж легко було почути.

— Виходить, що станція Щурівка в наших руках?

— Мабуть, коли так говорять. Але вони ще щось балакали про бронепоезди. З тієї розмови я зрозумів, що бронепоезди вже стоять у Щурівці.

— Гм... Це мені не подобається. Виходить, що залізниця в їхніх руках, а містечко ще ні. А скільки вони мають бронепоездів у Щурівці?

— Здається, що два. Напевно не знаю. Про це ніяк не міг довідатися. Хлопчиська з містечка не знають. Я в них випитував і про бронепоезди. Кажуть, що навіть не знають, як вони виглядають.

— А в Решетилівці на станції бронепоездів не бачив? Вони мусіли б там бути. Решетилівка велика вузлова станція — потребує доброї охорони.

— В Решетилівці їх немає. Я там скрізь по залізниці лазив, але не бачив.

— По містечку московської салдатні багато швендається?

— Майже не видно їх.

— Чудесно. Тепер до діла. Ви, пане хорунжий, — звернувся до свого помічника, що сидів рядом із ним, — сідайте на коня, скачіть до села Полянко і ведіть сюди нашу сотню. Але перед виходом звідти зайдіть до команданта полку й перекажіть йому все те, що тут чули. Та ще скажіть йому, що я зараз від'їжджаю сам на розвідку до Решетилівки й перед вечором вернуся. Годі матиму більш певні відомості щодо сил і розташування там москалів. Оце вам і все. Можете зараз їхати.

— Сотню вести в спішеному чи в кінному ладу?

— В кінному. Коноводи й усі наші коні остануться тут у лозняка. Але приблизно за два кілометри до нас, цебто — до цього лозняка, зсадіть козаків і придорожним ровом нехай підходять сюди.

— Гаразд. Отже, я пішов. Щастя вам Боже в Решетилівці.

— Дякую. Ввечорі побачимося й розплануємо та обговоримо нашу працю, що маємо сьогодні перевести.

Хорунжий Якимчук пішов до коноводів, а хорунжий Вовчаренко гукнув на підстаршину Григорчука, що не так давно приїхав на селянському возі.

— Григорчук, виводь на дорогу воза із плугами. Поїдемо з тобою до Решетилівки, щоб їх полатати! — весело гукнув хорунжий, коли підстаршина підійшов до нього, щоб щось запитати.

Григорчук розсміявся й зауважив:

— А ви вже місцеві звички переняли. Тут ніколи не почувте «направити», а завжди кажуть «полатати». Чи то плуг, чи штани — полатати та й все.

— Так ось, поїдемо до Решетилівки, замість штанів — плуги латати. Все зробив і забрав, як я тобі наказав?

— Так, пане хорунжий. Виводити вже коней?

— Гаразд. Виводь. Час і нам у дорогу.

Хвилини за десять на шляху стояв віз із двома плугами й ясно кожному кидалося ввічі їхня нездатність до праці. Багато дечого їм бракувало. Віз стояв на шляху самотній. Але хвилини за п'ять до воза підійшов якийсь хлопець, а хвилину пізніше — й другий. Хлопці молоді, здорові, в гарному селянському одязі. Вони оглянули плуги й хлопець, що перший підійшов до воза, взявся за віжки.

— Ну, рушаємо. Поїдемо просто до коваля. Пам'ятай, що нам потрібно якнайскоріше плуги направити, — сказав хлопець, що тримав віжки.

— А що робити, якщо бісів коваль не захоче їх направити?

— Тоді повернемо назад, цебто — додому. Але дивися, щоб, часом, не помилився. Я — Сидір, а ти — Петро.

— Помилитися тут неможна. Небезпечно, — всміхнувся другий хлопець, вилазячи на воза. — Кому ж хочеться віддати своє життя на ласку москаля?

— А хіба тобі життя ще не надоїло? — всміхнувся перший хлопець.

— Покищо-ні. Маю всього двадцять чотири роки.

Хлопець, що тримав віжки, взявся за полудрабок і намагався хитнути ним. Випробував його міцність. Але полудрабок був добрий, майже новий і хлопцеві не піддався.

— Ну, як собі знаєш — хоч живи, хоч ні, — залишивши полудрабок, проговорив перший хлопець до другого. — Це вже справа твоя. Мені тільки ходити про те, щоб у Решетилівці справу не прогавити. А потім хоч живим на небо ліз, то я тобі нічого не скажу. Ще, навіть, підсаджу, якщо сам рукою неба не досягнеш.

Другий хлопець подивився на небо, на сонце, що вже

за південь перевалило, і каже:

— Дякую. Але на небо я ще не збираюся. Людина я не заздрісна. Нехай інші собі туди лізуть, а мені покищо й на землі добре живеться.

Перший хлопець посміхнувся.

— Ти напевно вже вибрав собі інший шлях, в інше місце, більш тепліше?

— Та кажу, що людина я не заздрісна. Навіть і в те тепле місце не хочу лізти, бо те тепле місце для багатів, брехунів, конокрадів, злодіїв, а мене до тієї «компанії» зарахувати не можна.

Хлопці, по-приятельськи розсміялися, вигідніше вмостилися на возі й хотіли вже рушати, але той, що тримав віжки, зауважив малого хлопчину. Хлопчина в той час виліз із купців і сів у придорожньому рові. Дивлячися на воза, він у душі шкодував, що йому не пощастило їхати разом із хлопцями до містечка.

— А, Степане, я про тебе й забув! Маю ще одну справу. Коли відпочинеш, то сходи в село Синяву й розвідай, що там і як там. Якщо все гаразд, то залишися в селі аж до вечора, а коли почне смеркатися, то прихось сюди. Будеш потрібний.

— Гаразд. А може ще хтось зо мною пішов би?

— Хіба тобі одному боязько йти?

— Небоязько. Але, бачите, коли я щось там зауважу негаразд для нас, тоді один міг би вернутися сюди та попередити, а другий залишився б для дальшого догляду за селом.

— Це теж добра думка. Дякую. Тоді звернися до хоруного Книша. Він тобі дасть одного козака. Але не йдїть разом. Раніше підеш ти, а козак за тобою й то на досить великій віддалі. Козак мусить переодягнутися по сільському так, як і ти. Як сидиш оце, так і підеш.

— Гаразд. За кілька хвилин я вийду звідсіля.

— Не спіши, не спіши. Відпочинь хоч трошки. Синява не втече.

Хлопці натягнули шапки майже аж на брови й ру-

шили в напрямі Решетилівки.

Доїхали туди без ніяких пригод. У містечку розпиталися, де найліпша кузня й просто направилися до коваля. Але решетилівський коваль, як і кожен порядний коваль під час стоянки військової частини, мав праці досить.

Коли хлопці під'їхали з плугами до кузні, побачили коло неї біля двох десятків коней для підковування й до десятка військових возів для направи.

На прохання хлопців, коваль погоджувався направити плуги, але не раніше, як за три-чотири тижні. Такий довгий речинець хлопцям не підходив. По короткій нараді, вони рішили вернутися до Глухівців і там улаштувати направу плугів.

Отож, балачки з ковалем довго не тривали. Один хлопець залишився коло воза й завів розмову з салдатами, а другий подався до крамниці, щоб дечого закупити додому.

Та, мабуть, у крамницях було багато покупців, бо хлопець вернувся до воза аж за години дві. Був веселий. Приніс із собою деякого краму та з півдесятка пляшок із пивом і одну пляшку з горілкою. Тут же коло воза відкоркували всі пляшки та розпили разом із салдатами та з ковалем. Побалакавши ще трохи, хлопці сіли на воза й повернули до Глухівців.

— Щось ви там, на базарі, дуже забарилися, — каже хлопець, що сидів на возі й крутив цигарку. — Я вже хотів було йти розшукувати вас. Віда була б, якщо вас десь прихватили б.

— Цього ще бракувало, щоб мене в Решетилівці затримали! А хто ж тоді москалів лупив би?

— Я вже думав, якщо затримали вас, то піду та попрошу, щоб відпустили. Я би сказав: відпустіть, будь ласка, цього хлопця хоч би тільки на сьогодні. Він вам за це красенько віддячиться. Навіть для більшої певности й забожився б...

— І мав би рацію, — перебив другий. — Віддячився б.

Це вже ти не помилився б. Але жарти жартами, а я скажу тобі, що ця москальня така дурна, якої ще й світ не бачив. На своєму короткому житті я вже всіляких людей зустрічав, але дурнішого за москаля, ще не зустрічав.

— А чому так думаєте?

— Та дивись, я обійшов усе містечко, бачив усі їхні застави, зайшов на залізничий двірцець, ходив між вагонами й хоч би мене хто запитав чого я там вештаюся й чого там шукаю! Ніхто! Дивляться на мене та насіння луцять.

Хлопець скрутив цигарку, запалив її і каже:

— Це добре. Воно нам на руку. А що було б, коли б до сили та ще додати й розум? Гадаю, що ми тоді так спокійно додому не верталися б із Решетилівки. Замість плугів, направили б спину, — і на одну тільки згадку про це, у хлопця аж мороз пішов по шкурі.

— А хіба я кажу, що нам эле від того, що вони дурні? Все добре, що йде нам на користь... Але поспішаймо! Дорога далека, — тут хлопець махнув батогом і коні піддали ходу.

Хлопець, що сидів на возі й спокійно палив цигарку, раптом побачив, що коні круто збочили праворуч і понеслися по польовій дорозі.

— Помітилися! Не туди. Нам просто дорога!.. — нахилиючися до візника, скрикнув хлопець.

— Туди. Туди... Я рідко коли помиляюся, — заперечив візник.

— Та ні! Нам просто треба їхати, а то блукатимемо!

Хлопець, що правив кіньми, засміявся.

— Бач, я думаю, що може ми ще встигнемо сьогодні підлатати плуги в Щурівці. Цікаво побачити тамошні кузні й ковалів.

— Але ж це не містечко. Там кузні немає.

— То справа не наша. Коли нам потрібно направити плуги, то немає ради. Мусимо повсюди кидатися. А може на наше щастя там кузня нова вже збудована?—

розміявся хлопець іще вселіше. — І, знаєш, та кузня, замість підкови та плуга, шиї москалям направляє?.. Добре було б?.. Неправда?

— А чи встигнемо на час вернутися до сотні?

— Встигнемо, коли наляжемо на коней. Батіг добрий маю, а коні чужі — не шкода. Там довго затримуватися не будемо. Слово-два й назад.

І дійсно, хлопці на коней «налягли», бо коли під'їжджали до Щурівки, то з них пара йшла, немов із паротягу.

В'їхавши в село, хлопці спинили коней, щоб розпитати про кузню, але тут же натрапили на неприємну несподіванку. З бічної вулички виїхав москаль-верхівець і прямував просто до них.

Першим зауважив верхівця хлопець, що тримав віжки, й зразу пізнав його. Це був один із тих москалів, яких вони частували в Решетилівці коло кузні. Хоч хлопець і не розгубився, але все ж таки трошки зніяковів. Хотів було уникнути зустрічі, та було вже запізно. Москаль здалеку пізнав воза та хлопців і направив коня до них.

— От не гадав побачити вас тут! — промовив верхівець, під'їхавши до воза.

— Я теж не думав із вами тут зустрінутися, — ніби здивовано відповів хлопець, притримуючи трохи коней. — Як же ви так хутко сюди добралися?

— Що я верхи так хутко сюди добрався — це не дивно. Але як це так, що ви з вантажем на возі й то мене випередили? — розсміявся москаль.

— Ми поспішали, — пояснив ніби байдуже хлопець. — Хочемо ще засвітла вернутися додому.

— А чого вам спішити? Косовиця минула, а худобу вдома жінка догляне.

— Та все ж, знаєте, господарство... Часи не певні. Треба бути своєчасно вдома.

— Але чого ви сюди їхали? Тут же кузні немає. Я вже сьогодні вранці тут був. Розпитував і я про кузню,

— і москаль ледве помітно посміхнувся.

— От тобі на! Невжеж немає? Нам у Глухівцях казали, що є кузні в Решетилівці і в Щурівці.

— Можливо, що колись тут і буде, — весело розсміявся москаль.

— Ну, а скажіть, хоч шинок, принаймні, тут є? — на респітні найшов вихід хлопець і задоволено аж зідхнув.

— Цього ніде не бракує.

— То може заїдемо та вип'ємо? — ніби щиро пропонує хлопець.

— Можна. Поїжджайте просто й там побачите шинок. Він тут один тільки і є. А за пару хвилин і я приєднаюся до вас.

Верхівець кроком поїхав в напрямі залізничного двірця, а хлопці з плугами направилися до шинку.

— Може повернемо назад? Скинули б до біса ці плуги й по конях! — запропонував хлопець, що сидів мовчки на возі й увесь час прислухався до розмови.

— Пізно. Не втечемо; коні заморені. Може ще вибредешмося. Якщо нас заарештують, то відповідати на всі питання так, як ми змовилися ще в Глухівцях. Пам'ятай! — попередив хлопець, що був за візника й який вів розмову з москалем.

— Та то звісно, що треба брехати водно.

— То—то!.. Дивись, бо пахне тут розстрілом. Москалі господарують на нашій землі неначе б у себе вдома. Що хотять, те й роблять.

— Не турбуйтеся. Чорта-два вони довідаються чогось від мене.

— Раніш усього треба зберегти спокій і бути обережним. Поспішно на питання не відповідати, а то можна заплутатися. Може кому з нас пощастить втекти. Наш полк мусить бути сьогодні в Решетилівці. Часу гаяти неможна, бо коли підійдуть сюди більші сили москалів, тоді тяжко прийдеться полкові прориватися крізь їхню заслону, — не каже, а майже наказує хлопець, що правив кіньми.

За кілька хвилин підїхали до шинку.

Спочатку хлопці уважно оглянулися навкруги, а потім злізли з воза. Знову кинули оком во всі боки, обійшли пару разів навколо воза, перевірили чи чогось йому не бракує. Оглянули коней, витерли їх гарненько соломкою й підкинули сіна. Ще якусь хвилину постояли, щось роздумували, а потім направилися до шинку.

Хвилини за десять підсів до них і москаль-верхівець.

— А ми вже думали, що ви не приїдете... — звернувся до нього хлопець, що перший увійшов до шинку й замовив випивку.

Другий хлопець підсунув москалеві чарку, взяв пляшку й налив горілки.

— Знаєте, я вже маю таку звичку, що коли щось побіцяю, то обов'язково дотримаю слова, — оглядаючи чарку з горілкою, відповів москаль. — Я здав комендантові листа й зараз же махнув сюди.

«Ліпше було б, щоб ти такої звички не мав», подумав хлопець, а в голос запитав:

— А хіба тут знаходиться комендант?

— Авжеж. Тут стоять два бронепοїзди й одна кінна сотня у вісімдесят шабель. Командант тієї сотні й рахується тут за старшого.

— Де ж ті кіннотники? Ми ж ані одного з них не бачили.

— Вони стоять коло двірця. Кіннота стоїть зараз на поготові, бо наші розїзди бачили якісь кінні стежі поблизу Щурівки. А щоб забезпечити кінноту, то висунули один бронепοїзд уперед.

— Але ж наші чарки ще повні стоять. Може вже час опорожнити їх? — вмшався в розмову другий хлопець.

Не сперечалися — випили.

Хлопець зараз же налив знову й впершу чергу подав москалеві, а потім товаришеві й собі.

— Хіба ви гадаєте, що тут можливе перебування великих українських сил? Я, наприклад, чогось подібного в тутешніх околицях не спостеріг, — продовжує випи-

тувати хлопець, що перший почав вести розмову з москалем.

Москаль притакнув:

— Українських великих сил тут справді немає. Зате дають себе прикро, дошкульно відчуті різні малі відділи. Признатися по-правді, ці малі партизанські загони й загончики нам досить таки дошкулюють.

— Для таких кіннотників, як ви, малі загони нічого не значать.

— Воно то так. Наші кіннотники гарні рубаки — це теж правда. Але в московській кінні полки вкраплено багато мобілізованих козаків-кубанців. Ну, а це всім відомо, що кубанці зовсім не бажають битися з братами-українцями. Хіба це може трапитися, щоб свій свого бив.

— То правду кажете, — підтакнув повільно хлопець і подумав: «Чи він справді дурний, чи тільки так прикидується — ловить мене на вудочку. Краще припинити розмову на цю тему, а то й дурний догадається хто ми такі».

Розмова урвалася.

Всі почували себе якось ніяково.

Але хвилину мовчанки перервав другий хлопець. Показуючи на чарку з горілкою, він звернувся до москаля:

— Ми вас чекаємо пане-товаришу. Ви щось забарилися.

— Хіба ви хочете, щоб я вдвічі більше випив, ніж ви? — всміхнувся москаль.

— До вашого приходу ми вже по дві перехилили. Знаєте, поспішаємо. Дорога не близька, — втручається в розмову перший хлопець.

Москаль і хлопці випили, але другий хлопець іще налив по одній.

— Оце вип'ю третю та й годі, — рішуче заявив москаль. — Чарки шинкар вибрав, дійсно, козацькі. Мабуть із півкварту вмшчується?

— Не знаю. Не міряв, — розсміявся другий хлопець.
Москаль узяв чарку, одним духом опорожнив її, встав і каже:

— Ну, панове, мені вже пора та, здається, й вам теж.
Хлопці піднялися й хотіли розплатитися за горілку, але москаль їх випередив.

— Це вже моя черга, — промовив, віддаючи гроші шинкареві.

— Гаразд. При першій зустрічі я свій борг покрию, — погодився хлопець, що замовляв горілку й який найбільше балакав із москалем.

На це хлопець із охотою дав свою згоду, бо був певний, що такої зустрічі більше не трапиться.

Всі троє вийшли з шинку й хлопці, не гаючи часу, всілися на возі. Один із них, беручи віжки, уважно оглянувся навкруги й, подякувавши за горілку, намірився їхати.

Москаль усміхнувся.

— Так, кажете, вам пора додому? — повільно він промовив.

Хлопець занепокоївся. Знову кинув бистро оком навкруги й відповів жартівливо:

— Рада б душа до раю, але гріхи не пускають, каже наша, українська, приказка. Отак воно й тут. Хотіли б іще побалакати, але вже пізня пора. Прощайте!

Хлопець сіпнув віжки й коні рушили.

— Їхати можете сміло, — кинув їм навздогін москаль.
— По той бік залізниці наших немає. Та й залізниця між Решетилівкою й Щурівкою не охороняється!

— Чули?.. Що це значить, пане хорунжий?.. — звернувся другий хлопець, що сидів позаду.

— Нічого не розумію, Григорчук, — відповів хорунжий Вовчаренко. — Я весь час ламаю голову над цією загадкою. Мова то в нього не чисто московська. Можливо кубанець?

— Якщо так, тоді з нами балакав би по-українськи...

— А чорт його розбере! — сердито перебив хорун-

жий. — Може й кубанець, а може й не кубанець... Або може хоч і кубанець, але не вміє говорити по-українськи.

— Підозрілий він чоловік, — більш до себе, ніж до хорунжого, пробурмотів підстаршина.

— Тримайся, Григорчук, бо пуцу коней як слід. Баритися нема чого.

Під умілим керуванням хорунжого Вовчаренка, коні, мов вихор, понеслися по м'якій польовій дорозі.

Не встиг віз із плугами вернутися до лозняка на річечку Затишну, як туди приїхав командант полку зо своїм помічником, двома курінними командантами та з польовим осавулом.

З приїздом полковника, старшини розвідчої сотні, що сиділи в лозняку, припинили балачки. Вони чекали поки він підійде ближче, але полковник не спішив. Спочатку розглянувся навкруги, пожартував із деякими козаками, що на вернулися йому під руку, а щойно тоді привітався зо старшинами, запрошуючи всіх на нараду.

Нарада, що відбувалася в лозняку на річечці Затишній, тягнулася години зо дві. Під її кінець прийшов до сотні хлопчина з села Синяви. Його покликали негайно до полковника. Хлопчина, підтягнув штани, що ніяк не хотіли сидіти на своєму місці, й зробив доклад про те, що бачив і що чув від селян Синяви.

По докладі хлопчини, нарада продовжувалася ще з півгодини.

Нарешті командант полку встав, випростувався й промовив:

— Нарада закінчена, панове. Плян напад на Решетилівку устійнений. Кожен мусить точно виконати доручене йому завдання. Якщо наша славетна розвідча сотня «понатужиться», то куреням залишиться прийти тільки на готове.

— Це залежатиме виключно від москалів, пане полковнику, — відізався командант розвідників.

— Якто? — поцікавився полковник.

— Якщо вони міцно спатимуть уночі, тоді все буде в порядку, — пояснив командант розвідників.

— Шкода, що не маємо гарної молодичі. На цей «крам» наш полк бідний, — усміхнувся полковник.

— А то чому, пане полковнику? — поцікавився командант першого куреня, сотник Шуруйбіда, гарний, пристійний хлопець, що скрізь і всюди мав багато клопоту з тим «кразом».

— Бо вона могла б піти до москалів, що несуть варту й приспати їх, — пояснив полковник, а сам подумав: «Що значить молодість — в різні дурниці можуть повірити».

— Це не вадило б зробити хоч би з тією вартою, що стоїть коло залізничних будівель, пане полковнику, — додав від себе хорунжий Якимчук.

— Отож тому, що не маємо такої гарної молодичі, то всю надію покладаємо на вашу голову, — звернувся полковник до команданта розвідників. — Я певен, що вона щось винайде. Передайте вашим розвідникам, що всі коні, яких вони захоплять у Решетилівці, залишуться в розвідчій сотні.

— Дякую, пане полковнику. Передам.

— Якщо матимете коней, то я вже погоджуся відпустити зо свого куреня охотників козаків у вашу сотню, — пообіцяв командант першого куреня.

— Дякую й вам, пане сотнику. Зробимо все можливе, щоб Решетилівка опинилася в наших руках.

— Ну, гаразд, панове. Справа закінчена, — припинив розмову полковник. — А тепер, перед нічною працею, пропоную зробити маленький відпочинок, — звернувся він до всіх старшин.

Старшини прилягли, де хто міг.

Власне, не всі, бо старшини-розвідники не спали.

Вони відійшли набік, усілися півколом на траві й мали нараду.

По нараді, хорунжий Сич отримав від команданта

кінної розвідчої сотні окреме завдання. Під час пляного нападу на станцію Решетилівку, він мусів забезпечити розвідчу сотню від наскоку московських бронепоїздів зо станції Щурівки. Для виконання цього завдання, йому дано два десятка козаків і один тяжкий скоростріл. Крім того йому ще додано всяке різне приладдя для зруйнування й розтягнення залізничних шин. Отримавши наказу, хорунжий Сич лазив по кущах і підбирав козаків для тієї праці.

Невеличка кінна група розвідників, що мала двадцять шабель, при одному тяжкому скорострілі й при двох люїсах, під командою хорунжого Сича, вийшла на шлях Глухівці-Решетилівка. Група перейшла міст на річечці Затишній і попростувала вздовж берегу річечки в напрямку Щурівки.

Після відходу хорунжого Сича, старшини розвідчої сотні «прикурнули» тут же на траві.

Стійкові розвідники сумлінно несли варту. Про втому ніхто з них не думав. Вони водили очима по всіх усяодах і насторожували слух. Намагалися вловити підозрілий шум лозняка, шелест трави; звертали увагу на вигуки нічних птах, що час до часу перелітали з місця на місце. Від чуйного вуха стійкового не могло нічого заховатися. Вартуючи, він мобілізував усе — зір слух, догадливість, обережність, припущення, тощо.

**

Темним рядном ніч покрила землю.

Час поволі перекотився далеко за північ.

На місце денної спеки, болотна вогкість повисла в повітрі.

Цю вогкість приємно відчували стійкові козаки, але тупцання на одному й тому ж місці остогидло їм до краю. Вони з нетерпінням очікували відходу звідсіля.

Щождо старшин, то за винятком хорунжого Сидо-

ренка, що мав варту, всі спали «сном праведних».

На лузі тихо, спокійно.

В невеличких багнистих затоках річечки, жаби почали свої звичайні нічні концерти.

Так гарно, так любо навкруги...

— Переходь міст!.. — нагло пронісся по лозняку голос хорунжого Вовчаренка.

Раптом поле ожило.

Заворушилося все: і лоза, і стерня, і придорожна трава у ярках.

Якісь темні постаті тихо відривалися від землі й хутко направлялися до мосту, а потім безшумно зникли за ним. Темна ніч ховала їх немов у глибокій, бездонній кишені.

— В лаву ліворуч від дороги!.. — вдруге донісся голос хорунжого Вовчаренка вже зо шляху. За якусь хвилю далі в повітрі несуться його накази, але приглушені, не голосні: — Спокій, порядок. Тримайся один одного. Не розривайтеся!..

Коли розвідники цілком сховалися на лузі й тільки ледве-ледве доходив шум від їхнього руху, раптом піднялася одна піша сотня, що була схована на полі, праворуч від шляху. Сотня мовчки, тихо зішла на шлях і хутким кроком пішла просто по решетилівській дорозі. Впереді сотні, метрів на 500, йшла стежа у дванадцять багнетів. Старший стежі, ройовий Світленко, дав наказа, щоб козаки скинули чоботи, а ноги об'язали онучами. Сотня йшла «знімати» московські застави, що мали бути перед Решетилівкою.

Трохи згодом до мосту підійшла піша колона й направилася в бік села Синяви. Але не встигли останні ряди колони зійти на бічну синявську дорогу, як на її місце виступила друга така ж колона, а за нею розтягнувся обоз, що давав про себе знати скрипінням возів та тихим голосом погоничів.

Це український піший полк виступив до акції з наміром прорватися в Решетилівці крізь московську за-

слону...

Густа лава спішених розвідників тихо, безшумно підкрадалася до залізничних будівель, що густо розкинулася здовж залізничної колії.

Впереді всіх йшов босий хлопчина в коротких рваних штанах, що їх частенько підтягав догори. Трохи ззаду йшов хорунжий Вовчаренко, а за ним чотири козаки, мов орли, не відставали ні на крок. За цією першою групою йшла лава розвідників на віддалі двохсот кроків. Зв'язковим, що находився між групою хорунжого Вовчаренка й лавою розвідників, був козак Яким Сагайдак, а з ним Микола Вовчок.

— Степане!.. Чуєш, Степане!.. — стиха гукнув хорунжий до хлопця.

— Я тут. Може щось зауважили, — тихо відгукнувся хлопчина.

— Мені здається, що занадто беремо праворуч. Можемо розминутися з вартовими москалями.

— Я ще ввечері запримітив он ту чорну точку, — тут хлопчина показав рукою вперед, де на обрію виднілася якась чорна маса, — і тепер тримаюся її. Це та перша висока кам'яниця, де стоять вартові.

— Якщо так, то мандруй далі. Але дивися в оба боки. Коли ж підійдемо ще ближче до москалів, тоді балакати не можна. Почують, клятї. Показуватимеш на мигах. Не забудь, не помилися.

— Гаразд, пане хорунжий.

Хлопчина підходив все ближче до залізничних будівель, а хорунжий не відставав від нього.

Раптом хлопець присів і уважно прислухався та вдивлявся в темноту. Дивився вперед і водив очима навкруги.

Хорунжий Вовчаренко це спостеріг і присів собі, а за ним і чотири козаки, що весь час не відставали від нього.

Хлопчина хвилини три мовчки сидів і надслушував, а потім навколїшках поліз уперед. Хорунжий і козаки

— зв'язкові лишилися на місці.

За кілька хвилин хлопчина вернувся. Підліз до хорунжого й махнув рукою, щоб той ліз за ним. В той же мент десь здалеку, неначе б із боку решетилівсько-глухівського шляху донісся якийсь шум.

Хлопчина, хорунжий Вовчаренко й козаки — притаїлися, завмерли. Сидять навколішках і тільки голови нахиляють у різні боки, щоб ліпше почути.

Отак минуло кілька хвилин.

Шум із боку шляху затих. На полі знову запанувала тиша.

Хлопчина повернувся й поліз у напрямку будівель. За ним хорунжий з козаками.

Пролізли нишком може сотню кроків і зупинилися. Лежать і надслушують.

Тихо.

Ні шуму, ні говору.

Хлопчина сам один поліз далі. Хорунжий лежить на землі й очей не відводить від того напрямку, де зник хлопець. За кілька хвилин хлопець вернувся, підліз до хорунжого й на мигах показав йому, що він запримітив коло хати двох вартових.

«Невжеж у ночі вони виставляють подвійну варту?» стурбовано подумав хорунжий. «Якщо так, тоді наша справа ускладняється.»

Хорунжий штовхнув хлопчину й показав на мигах, щоб він знову підліз до вартових і коли один із москалів відійде, щоб дав знати.

Хлопчина поволі, обережно, без жадного шуму посунувся вперед.

На полі тихо, тихо.

Тільки з боку залізниці вітерець час до часу доносить голосні розмови та переклики чи то залізничників, чи то москалів, що сидять у вагонах.

Час іде.

Хлопчина не вертається.

Хорунжий Вовчаренко почав турбуватися справою.

Виходить, що «зняти» вночі московську стійку не так то вже й легко.

Хлопчини щось немає, не вертається. Лежить хорунжий і хвилюється.

Нарешті підлазить хлопець і показує на мигах, що коло хати остався тільки один вартовий москаль.

Хорунжий вийняв кавказького ножа, поспробував вістря пальцем, а потім дав знак хлопцеві й козакам, щоб залишилися на місці. Сам же, з ножем у руках, поліз ліворуч. Козаки вийняли такі самі ножі й лежать напоготові.

Минуло кілька хвилин.

Раптом пронісся голос. Хтось питав по-московськи:

— Хто йде?

За тим питанням козаки почули відповідь теж у московській мові:

— Не бачиш, болван, що вартовий старшина перед тобою.

Але така відповідь мабуть не цілком переконала московського салдата, бо долетів запит:

— Гасло?

На запит дана відповідь:

— Дурню! Яке тобі гасло?

Велід за цими словами почувся глухий шум, метушня й неначе б щось нагло гепнулося на землю.

Хлопчина й козаки, що лежали з ножами в руках, умить зірвалися на ноги й кинулися в напрямі хати, де знаходився хорунжий Вовчаренко...

Великого труду й гвалту не було потрібно, щоб упоратися в хаті ще з трьома москалями...

Московська стійкова варта була блискуче «знята». Шлях до вагонів, що були переповнені москалями, вільний.

— Кривенко, хутко біжи до хорунжого Якимчука та перекажи йому, щоб підтягнув сюди всіх козаків. Нехай веде їх не лавою, а двійками або трійками. Але хутко, хутко. Нехай часу не гублять! — звернувся хорун-

жий Вовчаренко до одного з козаків, що були з ним.

За кілька хвилин уся кінна розвідча сотня, в пішому ладу, скупчилася поміж залізничними будинками. Звідтіля козаки пробиралися до запасових залізничних торів, де стояли ешелони з московським військом.

В цей час, неначе з боку села Синяви, розвідники почули кілька вистрілів.

— Хутко, хлопці, вперед, — дав наказа хорунжий Вовчаренко. — А то москальня проснеться й тоді трудніше буде справитися з ними.

Наказ команданта сотні шепотом передавався від козака до козака. Вдруге не приходилося давати їм такого наказу. Козаки, немов якась мара, хутко зникли в сутінках ночі. Тільки до чуйного вуха хорунжого долітали глухі де-не-де спотикання козаків на залізничних торах.

«Хоч би козаки голов собі не порозбивали об вагони», майнуло в голові хорунжого. «Занадто вже темно».

Думки його раптом обірвалися. Вибухи ручних гранат, що несподівано посипалися у вагони, де спали москалі, стрясли повітрям. Зараз же за гранатними вибухами пішла скорострільна й рушнична стрілянина.

Не встигли москалі опам'ятатися, як козацькі постріли вже лунали по всіх усюдах. Розвідча сотня встигла вже розсипатися по цілій станції.

Спеціальна група розвідників у двадцять багнетів, з двома старшинами, мала захопити в першу чергу залізничний двірць, а там опанувати телефон і телеграф, щоб не допустити до комунікації з іншими станціями та установами.

Несподіваний напад на сплячих московських салдатів відразу зменшив їхню відпорну силу. Роздягнені, босі, без зброї, в темних вагонах, в яких уже вибухло по кілька гранат, салдати не були страшні. А в тих вагонах, до яких козаки ще не встигли добратися, хоч вони й озброїлися, але в темноті, а до того вже залякані,

не знали куди направити свої рушниці. Користаючи з темноти, вони у безладді вискакували з вагонів і ховалися поза хатами або розсипалися по полі. Деяка частина москалів, вискочивши з вагонів, пробувала розгублено відстрілюватися, але на них зразу налітали козаки й засипали ручними гранатами.

Коли почалася стрілянина, хорунжий Вовчаренко, а з ним і десяток козаків — зв'язкових, повільно направилися до залізничного двірця. Ще перед нападом на станцію, призначив він залізничний двірць збірним пунктом для всіх козаків розвідчої сотні й осідком сотенної команди.

Наскок на станцію відбувся сміло, відважно, але розраховано й з мінімальною затратою часу.

До півсотні москалів забитих й удвоє стількираних, залишилося у вагонах та кілька десятків на залізничних торах. Частина розбіглася й заховалася поміж хатами та в полі. Решту москалів, що перебували в вагонах, обеззброїли й привели на двірць.

По захопленні станції, москалям не було вже рації боронити підступів до містечка. При наближенні українських стеж, їхні застави зникали без спротиву, не зробивши ані одного вистрілу.

Закінчивши працю на торах, розвідники кинулися до містечка. Їм ходило про те, щоб першими вскочити в містечко й захопити коней в москалів. Командант сотні попередив своїх козаків, щоб були обережні, бо, мовляв, у містечку далеко легше підстрілити з-за хати, ніж на залізничних торах. Але це попередження не допомогло, бо козаки пам'ятали тільки слова команданта полку, що, мов, усі верхові коні, які будуть забрані розвідниками, залишаться в їхній сотні.

Отож козаки розвідчої сотні першими добралися до містечка й зразу кинулися обшукувати всі подвір'я. Одначе здобич мали невелику. Привели до свого командата всього тридцять вісім коней. А крім того вони притягнули до двірця ще й дві чудові, нові, москов-

ського зразку, брички та з півдесятка військових возів, запряжених у чвірки.

Коли ранок настав, увесь український піший полк відпочивав уже в здобутій Решетилівці.

Козаки спали, а штабові старшини сиділи за столом над військовими мапами й обговорювали справу дальшого прориву.

До Полтави, бо Полтава була їхня мета.

IV.

ІЗ БРОНЕПОЇЗДІВ ДИМОК ІШОВ.

Штаб українського пішого полку напружив усі зусилля, щоб вилізти з московського залізного кола й пробитися до Полтави.

Штабові старшини до полудня не тільки відбули допит полонених, але й зібрали більш-менш точні відомості про сили ворога в околицях Решетилівки. Також мали відомості й про напрямок руху московської групи.

Все вказувало на те, що москалі мали два завдання: Перше: ізолювати український піший полк і примусити його скласти зброю. Друге: несподіваним наскоком захопити без бою Полтаву. Але впершу чергу полтавський залізничий двірець, де схрещувалися головні залізничні шляхи.

Для здійснення тих завдань, штаб московської групи, виробив свою систему чи вірніше — тактику воювання. Москалі, розбиваючи невеличкі українські партизанські загони та регулярні розпорощені групи, хутко пересували свої військові частини вперед. Одна частина їхніх військ трималася великого битого шляху Артемовськ-Полтава, а друга була направлена по залізниці Березня-Решетилівка-Полтава.

Але не так сталося, як гадалося, каже українська

приказка.

Поки москалі виловлювали малі партизанські та інші українські військові відділи, український піший полк, зробивши за два дні більше ніж п'ятдесят кілометрів, опинився в містечку Решетилівці. Захопленням Решетилівки, українці відсепарували частину передових московських сил від головних. Це давало великі козирі в руки українців. А то по-перше: ті московські частини, що були впереді Решетилівки й форсованим маршем ішли на Полтаву, мусіли, зогляду на таку ситуацію, не тільки припинити свій рух, але щукати шляхів для налагодження перерваних зв'язків зо своїми головними силами та амуніційними базами, по-друге: головні московські сили мусіли підтягати свої військові частини, розвернути їх і вдарити на Решетилівку, щоб відібрати її з українських рук. Оце, власне, друге завдання москалі мусіли конче перевести в життя, бо Решетилівка, як і Полтава, була комунікаційним вузлом, де сходилися різні залізничні й шосейні шляхи.

Отож, як у першому, так і в другому випадку москалі потребували часу.

В таких умовах український піший полк міг терти свобідно, без зайвого поспіху, орієнтуватися, намітити головний операційний плян і перевести його в життя.

По довгій нараді, в якій приймали участь усі вільні старші в ранзі старшини, штаб полку прийняв рішення: не задержуватися довше на одному місці, а пробиватися далі вперед.

Маючи на увазі таке рішення, командант полку дав наказ: перейти негайно до ліквідації в Шурівці московських бронепоездів та розсіяти московську кінноту, що оперувала впереді Решетилівки.

Для першого бойового завдання, він виділив більшу частину кінної розвідчої сотні, а для другого — решту тієї ж сотні й перший курінь. Перша група розвідчої

сотні була підпорядкована командантові сотні, хорунжому Вовчаренкові, друга ж — командантові першого куреня, сотникові Шуруйбіді. Решту своїх бойових сил полковник поділив так: другий піший курінь мав прикривати полковий обоз, бути в постійному зв'язку з першим куренем і вразі потреби — підтримати його своїм вогнем; третій піший курінь мусів затриматися в Решетилівці й тримати її міцно у своїх руках до нового розпорядження. Завдання третього куреня: прикривати запілля полку й допомогти другому куреневі охороняти полковий обоз від різних можливих несподіванок.

О третій годині пополудні два піші курені й кінна розвідча сотня вирушили з містечка Решетилівки.

Перед виступом звідти, кінна розвідча сотня, з дозволу команданта полку, поповнилася ще 35 козаками-кіннотниками. Справжніх кіннотників, що відбули військову службу під час війни в інших полках, в українському пішому полку було досить, але за браком коней, вони були в піших сотнях. Отож, для тих 35 козаків, справжніх кіннотників, розвідники віддали тих коней, що їх захопили в Решетилівці.

Побільшивши свою сотню, командант кінних розвідників, розбив її на п'ять чот. На чолі кожної чоти станув старшина, якому до помочі було додано чотирьох підстаршин, щєбто — одного чотового й трьох ройових. Хорунжий Якимчук залишився й надалі помічником команданта сотні, а разом із тим і його заступником.

Впорядкувавши свою сотню, хорунжий Вовчаренко взяв із собою дві кінні чоти й направився до станції Шурівки, де хорунжий Сич, зо своєю чотою, забльокував два московські бронепоезди.

Не любив командант кінних розвідників гаяти часу, бо вже з досвіду знав, що в бойових справах навіть і хвилина має своє значіння. Тому він поспішав.

За півтори години по виступі з Решетилівки, він уже розмовляв із хорунжим Сичем і випитував про ситу-

ацію в Щурівці, властиво на залізничному двірці там.

Справа в Щурівці, за словами хорунжого Сича, виглядала незле, а саме: московська кінна сотня, що стояла там учора, відійшла сьогодні вранці в невідомому напрямку, бронепоезди кількакратно вже пробували прорватися до Решетилівки, але за кожним разом розвідники відбивали їх, розібраних і розтягнутих залізничних шин, москалям ніяк не вдалося направити, бо в цьому перешкоджували їм «люїси» та два «максими».

Щоправда, хорунжий Сич мав трохи більше тяжких скорострілів, але кілька з них поставив упереді станції Щурівки для забезпечення шляху на Полтаву.

Командант розвідчої сотні добре знав ціну тяжким скорострілам і зокрема «максимам», а також знав, що при в мілому використанні «профіля місцевости» можна легко тримати бронепоезди в «мишоловці». Ось чому він, зараз же по захопленні Решетилівки, підсилив тяжкими скорострілами чоту хорунжого Сича.

Вислухавши доклад, хорунжий Вовчаренко недовго роздумував. Він здав команду над козаками хорунжому Сичеві, дав іще деякі розпорядження, а потім узяв із собою одного підстаршину та сурмача й подався до станції Щурівки.

Але перед від'їздом до станції, сідаючи на коня, хорунжий Вовчаренко звернувся до старшин, що обступили його:

— Іду в Щурівку. Хочу поговорити з командантом бронепоездів. Виходу їм немає. Отож, може до чогось із ними договорюся.

— Тяжко буде вам переконати москаля, що спокійно сидить за грубою панцерною стіною бронепоезда, — скептично зауважив хорунжий Карп. — Думаю, що вони харчів мають досить, а набоїв теж. Нікого до себе не підпустять. Отак вони можуть там сидіти, навіть, кілька тижнів.

Хорунжий Вовчаренко притакнув головою.

— Знаю, що скорострілом, хоч би й тяжким, їх не

взьмеш. Видумаю щось інше. А може й вийде на добре, — засміявся він.

Віддавши старшинам пошану, маленька групка взяла напрямок на станцію Щурівку.

Їхали скоро.

Кіннотники поспішали.

Коли хорунжий Вовчаренко зо своїми прибічниками під'їхав до станції, вразив його дивний спокій, що панував там. Навколо залізничного двірця й на самому двірці не було видно ні одного москаля. Щождо бронепоездів, то вони стояли на певній віддалі від двірця й з труб паротягів тоненькою смужкою йшов димок. Очевидно машини були під паром, напоготові.

Хорунжий Вовчаренко зліз із коня, обійшов двірць, заглянув по всіх усюдах і довгенько вів розмови з залізничниками. Умовившись із службовцями двірця про що йому було потрібно, він післяв одного з них до московського команданта бронепоездів, а сам вернувся до козаків, сів на коня й чекав.

Залізничний урядовець розшукав московського команданта й доложив йому, що приїхав український представник для переговорів.

Дійсно, хвилини за десять командант бронепоездів, в супроводі двох старшин — поручника й хорунжого та чотирьох озброєних салдат, появився на двірці.

Якийсь час він стояв коло дверей залізничного двірця й розглядав українську групку. Коли впевнився, що йому не загрожує ніяка небезпека, бо українські представники не мали при собі вогнепальної зброї, залишив своїх салдат коло дверей, а сам зо старшинами направився до українців.

Хорунжий Вовчаренко, коли побачив, що московський командант має рангу сотника, поспішив першим віддати йому по військовому пошану. Віддаючи пошану, він байдуже, ніби нехотя виконує доручену місію, каже:

— Від імені команданта українських військ, що пе-

ребувають у Решетилівці та околицях, пропоную вам зложити зброю.

Москаль заскочений такою заявою, відступив крок назад.

— Не розумію. Якто зложити зброю? — запитав здивований сотник.

Хорунжий Вовчаренко рівним, спокійним голосом пояснив:

— Залишити в повному порядку бронепоезди, а люди можуть відправитися куди бажають. Старшинам теж дається право на любий вибір: або залишитися в Україні, або виїхати до Московії. Цілком зрозуміло, що без вогнепальної зброї. Віла зброя, цебто — шаблі, у старшин можуть залишитися.

Московський сотник почервонів від сорому й схилявання.

— Цього бути не може! Військові частини московської добровольчої армії ще ніде зброї не здавали! — категорично заявив він.

— Вам, панове, залишається одне з двох: або загинути всім під обламками своїх же бронепоездів, або зложити зброю, — байдуже каже хорунжий Вовчаренко.

— Я ж вам сказав, що військові частини московської добровольчої армії зброї не здають! — з притиском повторив сотник.

— Це ваше останнє слово?

— Так! Останнє! — гордо проговорив сотник.

Тоді хорунжий Вовчаренко повільно вийняв свій кишеньковий годинник, подивився на нього й спокійно, поважно, але байдуже, попередив:

— Доводжу до вашого відома, що в цей саме час, українські гармати стають на позицію навколо Щурівки. В три години й тридцять хвилин пополудні, гарматники з чотирьох боків відкриють по вас вогонь. Гарматний вогонь не припиниться, поки від ваших машин не залишаться одні дрібні кусочки. Попереджаю, що з ментом відкриття гарматного вогню, балачок про складення

зброї бути не може.

При останніх словах хорунжого видно було, що москалі захвилювалися. Їх бентежило поведження українського представника. Він так категорично й рішуче говорив, що до значіння його слів жадних сумнівів не було. В москалів майнула думка, що напевно українці їм добру «ловушку», цебто — засідку, приготували. Інакше так твердо український представник не говорив би.

Один із московських старшин нагнувся до вуха сотника й почав йому щось нашептувати. Сотник мовчки вислухав, а потім звернувся до хорунжого Вовчаренка:

— Погоджуюся на обеззброєння, але з умовою.

— А саме?

— Дати нам можливість виїхати зо своїми машинами, але без зброї, до наших головних військ.

— На це не можу погодитися, — поволі й категорично заявив хорунжий Вовчаренко. — Зброю мусите зложити й залишити її у бронепоездах. Оба бронепоезди залишаються у Щурівці. Але при цьому попереджую, що цю складення зброї не може бути й мови, коли хоч одна якась частина машини буде пошкоджена. Домаю, що я досить виразно сказав і ви мене зрозуміли?

— Таких умовин не приймаємо, — спалахнув москаль.

— Це вже ваша справа. Я виконав наказа свого начальника, — закінчив ніби байдуже хорунжий.

Після цього хорунжий Вовчаренко відсалютував, повернув коня й рясю всі пустилися до розвідників, що сиділи на полі у схованці.

— Ну, що? — зустрінули старшини запитаними.

Хорунжий Вовчаренко безнадійно, негодуюче покрутив головою.

— Нічого не виходить. Хотів було взяти їх на «арапа», але не піддаються. Як видно не завжди можна москаля обдурити.

— На те він і москаль, — розсміявся хорунжий Сидоренко.

— Так то так, але нам від того не легше, — сердито

проговорив хорунжий Вовчаренко. — Тепер, правду кажучи, не знаю що мені робити. На машину конем не скочив та й зо скоростріла панцера не проб'еш.

Ствердивши цю сумну правду, хорунжий зліз із коня й попросив, щоб козаки приготували щось попоїсти та випити. Спрагу мав страшенну. Безсонні ночі, нервування, різні турботи, небезпеки — робили своє діло.

— Прощу вас, — звернувся до хорунжого Сича, — вислати кінні роз'їзди вправо й вліво від Щурівки. Накажіть козакам, щоб були обережні та щоб близько до залізниці не під'їжджали. Можливо, що в цих околицях все ще блукає ця московська кінна сотня, що була тут учора коло залізничного двірця.

Два кінні роз'їзди, кожний у п'ять шабель, відділилися від групи розвідників і поїхали в обхід станції. Третій кінний роз'їзд, у дванадцять шабель, на чолі з підстаршиною, взяв напрямом на село Щурівку. Хорунжий Сич дав наказа підстаршині, щоб підсунувся як найближче до залізничного двірця, але покищо мусів запобігати збройної сутички з москалями.

Виславши роз'їзди, він підійшов до старшин, що стояли мовчки, задумавшись.

— Панове, прощу на чисту, зелену травичку! — звернувся він до них.

Старшини сіли. Сів і хорунжий Вовчаренко, але йому не сиділося спокійно. Він чогось м'явся на одному місці й час до часу бурмотів щось під носом.

— Що це ви засумували, пане хорунжий? — запитав хорунжий Сич. — Невжеж так зголодніли? За хвилину двадцять матимете чудовий обід. Пальчики оближете.

— Не про те я думаю... Як це, чорт його бери, зірвалася в мене справа?... Поганий з мене дипломат. Мабуть другий хтось на моєму місці вговорив би їх, а я, бачите, не зміг...

— Про що це ви балакаєте? — перервав розмову хорунжий Сич, не догадавшись на що натякає його начальник.

— Та про цю ідіотську видумку, що її так необережно впоров. Головне, я запевняв москалів, що в три години й тридцять хвилин наші тяжкі гармати в пух і прах їх рознесуть. Тепер, чорти, сміятимуться надо мною та ще й брехуном назовуть... Невдачник-парламентар, — гірко всміхнувся хорунжий Вовчаренко.

Старшини сидять мовчки й самі не знають, що їм треба таке сказати, щоб хоч трохи заспокоїти свого команданта. Вони бачили, що він має чого сумувати. Не передумавши як слід, не порадившись, зробив крок, який може його скомпромітувати.

Хорунжий Вовчаренко встав і почав ходити то вперед, то назад та все більше й більше свариться із собою.

— І чорт мене поніс туди!.. Ну, дивися, щоб такого дурня впороть! Серед білого, чудового липневого дня й такого дурня з себе зробити! Я собі цього ніколи не прощу.

Так хвилювався хорунжий Вовчаренко.

Ну, а москалі?

Вони не менше хвилювалися, ніж він сам.

Попередження про розгром гарматним вогнем бронепоездів, викликало велике хвилювання серед них, зокрема серед старшин.

З часу від'їзду українських представників, між москалями не припинювалися розмови на ту тему. Вони схилилися все більше до погляду, що конче треба зложити зброю. Іншого виходу не бачили.

В той саме час на овиді появилися якісь верхівці. Вартові з бронепоезду «Урал» побачили їх і підняли тривогу. Доложили своєму командантові, а той пішов із докладом до головного команданта, до сотника, що він переговори з українськими представниками.

— Пане сотнику, гляньте, будь ласка, — промовив схвилювано командант бронепоезду «Урал» і показав рукою на вікно. — Українські гармати стали на позицію і їхні кінні дозорці появилися вже на полі. Зправа й

зліва спостережено кінні групи в п'ять шабель.

Московський сотник нервовим кроком підійшов до вікна й почав розглядати верхівців, що, дійсно, появилися на обрії. По кількох хвилинах мовчазного розгляду, сотник опустив далековида й промовив:

— Маєте рацію. Справа набирає що раз, то небезпечнішого характеру для нас. Ані вперед, ані назад нам немає ходу. Дорога повсюди відрізана, шини розкручені й розтягнуті.

— Салдати хвилюються, пане сотнику. Не має сумніву, що ми попали в засідку. За двадцять хвилин, як обіцяв український старшина, від наших машин і нас самих не залишиться й сліду.

— Можливо. Але треба мати мужність умерти по героїськи, — пробував протиставитися сотник. — На те ми й вояки. Ми свідомо йшли на це й присягали.

— Так, ми, старшини, але не мобілізовані салдати, — заперечив командант бронепоезда. В бою — це інша річ. Там смерть почесна. Але тут? Переб'ють нас із-за рогу, немов куропаток у полі. Який сором!

— Я, наприклад, тут сорому жадного не бачу. А що ж по вашому треба робити? Маєте якусь добру думку? Тоді я до ваших послуг, пане поручнику, — іронічно проговорив сотник.

— Мої старшини й уся залога бронепоезда за тим, щоб прийняти пропозицію українців. Головне те, що зможемо переправитися до своїх військ, а потім знову взяти участь у боях...

Сотник ударив п'ястком по столі й гнівно пояснив:

— Цього зробити не можу! Розумієте. Пропозиція українців занадто для нас ганебна. Приняти її не можна.

Поручник підійшов на крок ближче й поволі, крізь зуби, вицідив просто сотникові у вічі:

— Тоді я вас попереджую, що це ми зробимо самі.

Сотник збілів.

— Виходить, що я маю бунтівників під своєю коман-

дою? — прошепотів, затискуючи п'ястуки.

Поручник випростувався.

— Це не бунт, пане сотнику, — спокійно відповів. — Це розумне рішення такого питання, як «бути чи не бути». Ми бажаємо, жертвуючи своїм життям, принести хоч маленьку користь для нашої ідеї. Попереджую, в три години й десять хвилин ми вивісимо білий прапор.

Схвильований сотник ужив іще останнього аргументу:

— Та що ви, дійсно, з глузду з'їхали? Це ж зрада! Зрада білій ідеї! Ви, як командант бронепоезда, і вся ваша залога підете під воєнний суд!

Поручник не здавався.

— Ми бажаємо битися за ідею, за батьківщину, а не вмирати, мов щурі в норі. Мій обов'язок вас попередити. Пізніше нас розсудить вище начальство!

Командант бронепоезда віддав пошану, повернувся й рівним кроком подався до своєї машини.

**

В Щурівці на двірці тихо.

Москалі наче там вимерли — ні шуму, ні говору.

Не видно, щоб бронепоезди робили якісь приготування для прориву або до бою. І зокрема не видно, щоб москалі готовилися до бою з українськими тяжкими гарматами.

Очевидно як одна, так і друга сторона, чекають на рішальний момент, що має наступити ось-ось незабаром.

Три години й тридцять хвилин — хвилюють не одну людину.

**

Українським старшинам подали обід.

Всі їдять зо смаком. Одному тільки хорунжому Вов-

чаренкові обід не смакує. Страва чогось не лізе в горло.

— Ідіот! Таку дурницю зробити! — вибухає знову розлючено хорунжий Вовчаренко. За п'ятнадцять хвилин українські тяжкі гармати повинні торощити ворожі бронепоезди, а тут, неначе на зло, ні однієї, навіть поганенької, гарматки не маємо!

— Е, пане хорунжий, невелика біда, що в цю хвилину не маємо. Прийде час, що їх колись здобудемо. Не завжди сидітимемо без гармат, — потішив хорунжий Карп.

— Власне, що колись, а не тепер. Ото й вся біда в тому!..

Розмову старшин перериває козак, що був на стійці коло схованки розвідників:

— Від Щурівки летять два наші козаки!

Всі здригнулися. Старшини залишили обід, підвелися з землі й майже бігом кинулися до виходу со схованки.

Стійковий говорив правду.

Старшини, навіть і без далековида, побачили, що два козаки пригнулися до грив коней, і несуться щосили по м'якій риллі.

— Що це значить? Невжеж у Щурівці трапилася якась біда? — промовив зтурбовано хорунжий Сич.

— Можливо, — захвилювався й хорунжий Вовчаренко. — Всі до зброї, до коней! Скоріше!

Козаки вмить схопили зброю й кинулися до коней, що стояли осідлані, але со звільненими підпругами. Почали приводити сідла до порядку.

Оба верхівці хутко наближались до стоянки розвідників. Видно було, що дуже поспішали. Очевидно мали якусь важну новину передати.

— Що там?.. Що трапилося?.. — не витримав хорунжий Вовчаренко й гукнув до козаків, що ще були за півсотні кроків від нього.

— Здаються!.. — закричали оба козаки.

— Ціпун вам язик! — вилаявся хорунжий Вовчаренко.

— Ййбогу, здаються!.. — повторили радісно верхівці, під'їхавши вже зовсім близько до старшин.

— Та хто саме здається?

— Вся московська залога!

— То так би ви й говорили, чортові сини! — радісно вилаявся хорунжий Вовчаренко. — Але яка залога?

— Із московських бронепоездів залоги здаються. Просьте, щоб зараз приїхали, пане хорунжий. Дуже наказували не гаятися тут, — відрапортував один із верхівців, що вже під'їхав до старшин і зупинив свого мокрого коня.

Хорунжий Вовчаренко зняв кашкета, витер спітніле чоло й дав наказ:

— Хутко коней сюди!.. Хорунжий Сич, десять козаків і сурмач со мною... Але скоро, скоро, хлопці!.. Старшим залишаю тут хорунжого Сидоренка. А ви, пане хорунжий, коли почувете п'ять рушничних стрілів, тоді со всіма козаками кидайтеся до двірця!

Поки впорядкували та підвели коней, хорунжий Вовчаренко встиг непомітно перевести годинникову стрілку на три хвилини назад.

«Зараз без шести хвилин... А коли додам іще три — буде без дев'яти. За цей час устигну доїхати до двірця,» бурмоче до себе.

Невеличка кінна група, на чолі з хорунжим Вовчаренком, поважно під'їхала до залізничного двірця Щурівки. Там уже було з півдесятка кінних козаків із підстаршиною, що були вислані туди в роз'їзд. Приблизно у двох десятках кроків від козаків, коло самого двірця, стояв гурток москалів. Упереді тієї групи находилися старшини з бронепоездів.

— Даємо свою згоду на вашу пропозицію, — промо-

вив глухим голосом московський сотник, коли хорунжий Вовчаренко зупинив перед ним коня.

— Ваша зброя й машини не пошкоджені?

— Все в повному порядку.

— Прошу зібрати всіх ваших людей до почекальні. А ви, пане сотнику, команданти бронепоездів і машиністи підете зо мною до машин.

Тут хорунжий Вовчаренко вийняв годинника, подивився й сказав сам до себе:

— Без двох хвилин.

— Петренко! — гукнув потім до одного з козаків, що стояли ззаду нього й з цікавістю слідкували за рухами й словами свого команданта. — Лети на другий бік двірця та дай п'ять вистрілів у повітря, бо коли наші відкриють гарматний вогонь, то й ми не втечемо звідсіля.

— Чуєте, пане сотнику? Наше щастя, що українці своєчасно доїхали сюди, — стиха звернувся один із московських старшин до свого команданта.

— Тепер і я бачу, що це не жарти були, — збентежено пробурмотів сотник.

Козак Петренко від'їхав виконати наказу, а обезброєних москалів почали заганяти до почекальні. Коли обидві залоги були вже в середині, українська варта взяла їх під свій догляд. Забезпечившись від усяких несподіванок, хорунжий Вовчаренко, Сич і чотири козаки пішли з москалями оглянути бронепоезди.

В цей саме мент до двірця під'їхав із козаками хорунжий Сидоренко. Він виставив негайно сильну варту навколо двірця, а до села Щурівки та в її околиці вислав досить поважні кінні стежі. Хорунжий Карп зараз же заопікувався полоненими. Він із кількома козаками дуже докладно обшукали всю московську залогу. В деяких москалів найшли приховані автоматичні пістолети й ножі. Хорунжий наказав усю ту зброю відібрати, а пізніше відібрані кишенькові ножики й шкіряні пояси.

У бронепоездах хорунжий Вовчаренко найшов, дій-

сно, все в порядку, все на своєму місці. Паротяги, як і належить, були під парою. Попробували одну машину. Пішла плавно вперед і назад. Попробували другу — теж саме. Все в повному порядку, неначе прилаштуване на спеціальне замовлення.

— Отже, панове, тепер ви вільні, — звернувся хорунжий Вовчаренко до московського сотника. — Ми затримаємо ваших машиністів тільки до першої станції, де можна буде їх замінити. Вашим старшинам залишаються шаблі, але вогнепальну зброю мусите здати. А щоб у дорозі не трапилося якогось непорозуміння, то з вами поїде десяток наших козаків під командою підстаршини.

Москалів зараз же відправили пішим порядком до Решетилівки, звідкіля вони мусили йти далі, в напрямку своїх військ. У той же час хорунжий Вовчаренко написав листа до команданта третього куреня, з'ясовуючи йому в чому справа, які дано умови москалям і просив, щоб ті умови дотримати. Разом із тим він просив курінного надіслати до Щурівки козаків і старшин для обслуги бронепоездів, що передаються в його розпорядження.

Після залагодження всіх справ і відправки москалів до Решетилівки, старшини розвідчої сотні зішлись в почекальні другої кляси, куди надійшов згодом і хорунжий Вовчаренко.

Увійшовши, він весело розсміявся.

— Ну, що? Хіба я не маю рації, коли тверджу, що більш дурного, ніж москаля, то й світ не бачив. Якщо вони десь, колись і мають перемогу, то не завдяки розумові, а виключно звичайній фізичній силі.

— За ці їхні якости ми повинні Богу дякувати, — відозвався хорунжий Карп.

— Що ви сказали?.. Що, коли вони десь мають перемогу, ми повинні за це Богу дякувати?.. — здивовано запитав хорунжий Сидоренко.

— Ви, коли не перекрутите, то так обірвете, — обра-

зівся хорунжий Карп. — Я мав на увазі розум москаля.

— Так треба було й казати! А то розумій як хочеш: чи справа йде про розум, чи про їхню фізичну силу та перемогу...

— Досить, панове, сперечатися, — вмівався в розмову хорунжий Вовчаренко. — Це ж кожному ясно, про що висловив свою думку хорунжий Карп.

— Е, це все неважне. Ось важне те, що москалі великі боягузи. Я не сподівався, щоб вони так хутко піймалися на вудочку, — сміється хорунжий Карп.

— От тільки даремно ми на москалів гримали та на всі заставки їх «благословляли», — всміхнувшись, проговорив хорунжий Сич.

— Тепер то нам сміх, але тоді, на полі, мені було зовсім не до сміху. Щиру правду вам кажу. Але це все вже минуло. Після безстрільного бою нам належить за-служений відпочинок. Відпочиватимемо до приїзду залог для «наших» бронепоездів, а потім вирушимо до штабу полку, щоб доложити полковникові, що доручене завдання ми точно й хутко виконали. Отож, панове, кілька годин можемо спати з чистою совістю.

Навколо села та станції Шурівки кінна варта несла охорону. Козаки й старшини, що були вільні, лягли відпочивати.

Під вечір прибуло від третього куреня до півсотні козаків, а з ними й кілька старшин, що знали машинову справу.

Хорунжий Вовчаренко здав їм бронепоезди, а сам, забравши розвідників, направився в бік шляху Респетилівка-Полтава, щоб там десь розшукати штаб полку.

V.

ДО ПОЛТАВИ.

Розвідники на чолі з хорунжим Вовчаренком іще засвітла прибули до місця розташування штабу полку.

В штабі вже мали відомості від команданта третього куреня про здачу зброї і машин московським командантом бронепоездів. Коли розвідники зупинилися перед штабом, командант полку врочисто подякував козакам, а хорунжому Вовчаренкові зокрема, за майстерно проведеною акцією по захопленню бронепоездів.

Штабові старшини теж щиро вітали команданта кінної розвідчої сотні й поздоровляли його з великим бойовим і дипломатичним успіхом. Всі вони підкреслювали, що володіння здобутими московськими справжніми бронепоездами матиме дуже корисні наслідки для українських збройних сил.

Усіх старшин розвідчої сотні запросили на вечерю до штабу полку, а козаків до штабової козачої кухні, де видали чудову вечерю, що була приготовлена на пропозицію команданта третього куреня. Щоправда, вечеря трошки завчасно була приготовлена, але смаку свого вона не загубила. Старшини та й козаки досить

виголоджені, з дороги, з великим задоволенням уплатили все, що їм піднесли, включно з «надпрограмовими додатками».

По вечері та після короткого відпочинку, хорунжого Вовчаренка запросили до штабу полку.

Прийшов.

Команданта полку в штабі ще не було.

Від штабових старшин хорунжий довідався, що в селі Щиглівці, що лежить майже на півдорозі між місцем осідку штабу полку й Полтавою, спостережено московську кінноту. Кількість її невідома, бо москалі нікого не пропускають ані туди, ані сюди.

Але командант полку не заставив себе довго чекати. Мабуть то було не у звичці полковника. Ввійшовши в хату, де містився штаб, полковник побачив хорунжого Вовчаренка й проговорив:

— А, ви вже тут, пане хорунжий. Напевно ще не відпочили як слід?

— Відпочинемо в Полтаві, пане полковнику. Для відпочинку там часу буде досить.

Полковник зсміхнувся й сказав:

— Я, наприклад, цього не думаю.

— Чому, пане полковнику?

— Політична ситуація, а тепер можна додати ще й воєнна, на Лівобережжі неважна. Вона й раніше була заплутана, але тепер ускладнилася ще більше з появою добровольчої армії.

— З нею покінчемо, пане полковнику, як не сьогодні, то завтра.

Полковник знову ледве помітно посміхнувся й відповів:

— Я, наприклад, цього не припускаю. З москалями нам доведеться довго тягатися. Довго.

— Та чому, пане полковнику? — і хорунжий Вовчаренко помітно захвилювався.

— За московською добровольчою армією, властиво за її спиною, стоїть Франція й Англія, — пояснює хорун-

жому полковник. — Московський полонений генерал сам признався, що всяка зброя та різна амуніція одержуються ними з-за кордону. Але покищо ми цю справу мусимо залишити. Це вже відноситься до політики, а нею ми не маємо права займатися. У нас є уряд і він мусить цим опікуватися, а ми будемо пробиватися далі. Наша мета — Полтава. У зв'язку з цим, для вас маю знову невеличке завдання.

— Я вас слухаю, пане полковнику, — ще цілком не заспокоївшись, проговорив хорунжий.

Командант полку почав від з'ясування загальної ситуації, що утворилася на той час і поволі, непомітно перейшов і до самого завдання. Розвідчій сотні доручалося розвідати про сили ворога, що знаходяться в селі Щиглівці й в той же час відігнати московські кінні роз'їзди, що шведяться на правому крилі полку.

Вислухавши уважно доручення команданта, хорунжий запитав:

— Це все, пане полковнику?

— Все. Від успішного виконання цього завдання залежить вигра часу, а це для нас дуже важне. Матимемо на якийсь час цілком розв'язані руки.

— Гарзд, пане полковнику. Ваше доручення буде точно виконане, — заявив хорунжий.

Командант розвідників підвівся, віддав пошану полковникові й вийшов із хати.

Прибувши до своєї сотні, хорунжий Вовчаренко відразу взявся до праці. Три кінні чоти, а саме: хорунжих — Карпа, Книша й Сидоренка, подпорядкував хорунжому Якимчукові. Йому дано завдання таке: очистити від москалів усю околицю на правому крилі полку й забезпечити його від несподіваного нападу. Дві інші кінні чоти, що були під командою хорунжих — Степанчука й Сича, забрав із собою й попростував до села Щиглівки.

Коли відіхали кілька кілометрів від штабу полку, хорунжий Вовчаренко звернувся до підстаршини Шугайла:

— Слухай, Степане, сьогодні вночі ти мабуть не спатимеш.

— Ова!.. Я тієї панської хвороби не маю. Завжди сплю добре, — рішуче й впевнено відповів підстаршина.

Хорунжий Вовчаренко ледве помітно посміхнувся й знову каже:

— Слухай, а мені щось так здається, що ти в цю ніч на ту хворобу захворуєш.

— Ова!.. Я й хворий можу спати. Це зо мною нераз уже бувало, — також твердо й рішуче відповів підстаршина.

— Невжеж ти нічого не розумієш? — засміявся хорунжий. — Кажу тобі, що сьогодні захворуєш і не спатимеш.

— А-а-а!.. — нарешті догадався підстаршина. — Мабуть матимемо діло вночі, пане хорунжий?

— Вгадав, Степане. Маємо невеличке завдання. Треба його конче виконати. Це наказ команданта полку.

— Це непервина для нас, пане хорунжий. Зате скоріше доберемося до Полтави, а там і брата свого розшукаю.

— Думаю, що за два дні будемо в Полтаві.

— Ото добре. Дуже хочу побачити брата. З ним було б веселіше. Він зараз до нас перейшов би. Ото була б утіха для мене.

— Я цілком тебе розумію, Степане. Не журися. Як тільки ввійдемо в Полтаву, то я сам його розшукаю й заберу в розвідчу сотню. Командант полку на це згоду дасть. От тільки б москалів із Щиглівки прогнати. Нарошне нам дорогу загородили, щоб потім цілий наш полк узяти в залізні кліщі. Знаємо їхні хитроці. Не дїждуться цього вони.

**

Хорунжий Вовчаренко зо своїми козаками всю ніч

крутився навколо села Щиглівки, але нічого там не викрутив. Село так пильно охоронялося, що пролізти туди ніяк не вдалося. Навіть такий великий майстер на подібні «штучки», як підстаршина Степан Шугайло й той нічого не міг зробити.

Покрутившись отак у чистому полі всю ніч аж до ранку, група розвідників вернулася до штабу полку. Треба було відпочити й намітити якийсь інший плян.

Після полудня розвідники вирушили знову в бік Щиглівки. Але перед виходом із села вони поділилися на чотири групи. Три з них мали по 25 шабель, а четверта — шість. В останній групі був хорунжий Вовчаренко й підстаршина Шугайло.

Три перші групи повільним кроком подалися в напрямку села Щиглівки, а четверта направилася на сусідній великий хутір.

Після того, як четверта група сховалася за ворітьми хутора, то годин зо дві там ніяких ознак життя не було. Ніби на хуторі всі вимерли. Так, здалека, хутір уявляв собою тихе, спокійне господарське гніздо й навид досить гарно впорядковане, але безлюдне.

Та ось повільно відчинилися знову ворота того хутора й вигнали звідти отару овець. В отарі було до двох десятків голів. Впереді йшов молодий парубок, незле, по господарськи вдягнений, а ззаду отару підганяв довгим батогом хлопчина-пастух. Овець гнали просто на шлях Решетилівка-Щиглівка-Полтава. Коли ж отара добралася до шляху, то зразу звернула на Щиглівку.

Не поспішаючи, повільним кроком отара наближалася до села.

Парубок, що йшов упереді, зсунув солом'яний бриль на потилицю й пильно вглядався навкруги. Особливу увагу він звертав на перші хати та на двори присілка, коли підходили до села Щиглівки. Вже в селі, коло першої хати, немов із під землі, виріс вартовий москаль. Він загородив дорогу отарі.

— Куди овечки гониш? — оглядаючи уважно паруб-

ка й пастуха, запитав москаль.

— До Полтави. Післязавтра там ярмарок.

— Відкіля ти?

— З хутора Приблуди.

— Це далеко звідсіля?

— Та ні! Може кілометрів шість буде.

— Яке військо на хуторі у вас стоїть?

— Вранці була кіннота московська, а коли я виганяв овечок із хутора, то прийшли українські козаки.

— Багато?

— Де там! Може соткі дві, а може й три. Кіннотники.

Гарних коней мають.

— А в селах є їхнє військо?

— Казали українські козаки, що є.

— І багато?

— Кажуть, що повні села набиті їхнім військом. Ні пройти, ні проїхати. Так кажуть. Сам не бачив, бо самі знаєте — господарство, не маю часу.

Москаль замислився, але за хвилину проговорив:

— Так ось що: отару тут залиши, а сам підеш до начальства за пропуском.

— Гаразд... Степане! — гукнув парубок до пастуха, — зверни овечки з дороги, нехай попасуться. Я йду до команданта за пропуском.

Вартовий москаль відвів парубка до свого підстаршини, а той до вартового старшини.

Там відбулася та сама процедура з допитом, що й у вартового салдата. Різниця тільки була в тому, що старшина голим словам не повірив, а вимагав персональних посвідок. На всі запитання старшини парубок відповідав докладно, виразно й, головне, охоче. Свої слова, якщо було потрібно, підтверджував відповідними папірцями.

Допит у вартового старшини тягнувся доволі довго.

Врешті-решт видали парубкові писемний пропуск до Полтави, а до штабу кінного московського полку відіслано «точні інформації» про кількість українських

військ, що перебувають у даний мент у районі Решетилівка-Щиглівка. В рапорті було зазначено, що ті «точні відомості» випадково одержано від сільського парубка Онуфрія Кривишина, що походить із хутора Приблуди.

Одержавши пропуск до Полтави, парубок у боргу не залишився.

Найбільшу й найжирнішу овечку він відправив на московську кухню. Відводив її туди пастух Степан.

Хоч парубок і отримав дозвіл на дальшу дорогу, але він не хотів пускатися на-ніч бозна куди. Боявся, що вночі міг овечок розгубити, бо псів-вівчарок у нього не було. Ризикувати парубок не хотів.

Отже, по недовгій нараді з пастухом Степаном, рішив він заночувати в Щиглівці, а взавтра вранці гадав пуститися далі.

— А, земляк, здоров! — раптом почув голос.

Парубок хутко обернувся й... замер.

Перед ним стояв той самий москаль, з яким він випивав у Щурівці й в Решетилівці.

Парубок стоїть і мовчить. Удає, що не пізнав.

— Невжеж не пізнав? — сміється москаль, прижмуривши очі. — Та ми ж позавчора в Щурівці разом у шинку сиділи.

«Аж тепер я пропав!» розпачливо майнуло в голові парубка. «А чого ж ти живим не згорів?» щиро пошкодував у думці.

— Як не пізнав?.. Пізнав... Я ще тоді сказав, що при першій зустрічі борг покрию... Пригадуйте? — нарешті, по кількох хвилинах неприємної мовчанки, ледве вимовив парубок.

— Пригадую, пригадую, — сміється москаль. — Ну, а тепер, куди ти, друже, держиш напрямом? — поцікавився він.

— На Полтаву.

Москаль сплескує в долоні.

— І ми туди! Значить разом. По дорозі. Вкупі веселіше буде.

«А до пекла не хотів би?» в душі бажає йому парубок, а голосно каже:

— Жену невеличку отару овечок на продаж. Завтра раненько треба вирушити в дорогу.

— А де ж оті овечки? — запитав москаль і знову посміхнувся.

— За селом. Я оце був у вашого старшини за пропуском.

— Ну, що — дав?

— Дав, — відповів парубок і подумав: «Щоб тобі Бог сто болячок дав!»

— Що ж хочеш робити? Де будеш ночувати? — насмисливо цікавився далі москаль.

— Тут у селі. Треба тільки вибрати місце, де поменше розташовано вашого війська. Не хочу салдатам завважати.

— А... То знаєш тоді що? Найліпше тобі розміститися з овечками он у тому куті села, — і москаль показав рукою напрямом. — Ходім разом, я покажу де.

«Щоб ти пішов до ста чортів і не вернувся!» шле в душі парубок побажання за побажанням на адресу в'їдливого москаля, але в голос каже:

— Дякую. Дуже радо погоджуюся, але почекайте мене, я за пару хвилин прийду. Треба піти за пастухом і за отарою.

Притягнули отару овець у малолюдний кут села й загнали на подвір'я до одного господаря. Господар оказався дуже гостинним, а парубок намагався віддячуватися у двоє. На столі появилася вечеря, горілка. Сіли за стіл. Москаль теж із ними. Парубок грошей не шкодував і за першою пляшкою замовив другу, але москаль навідріз відмовився даліше пити.

— Досить!.. Маю їхати в далеку дорогу та ще вночі, — заявив рішуче. — Не годиться багато пити.

— Що це?.. Все військо ваше відходить ізвідсіля? — запитав здивовано парубок.

— Ні, не всі, — засміявся москаль. — Полк тут лиша-

ється. Це тільки я їду з якимись паперемі до штабу групи. Властиво, не я один, а зо мною буде принаймні з півдесятка верхівців. Ну, мені пора!..

Москаль повільно піднявся з лавки, подякував за вечерю й направився до дверей. Парубок на мент призадумався, але зараз і собі піднявся й теж направився до дверей.

— Так кажете, що від'їжджаєте? Шкода, — вже надворі перепитав москаля.

Той безпорадно розвів руками.

— Треба. Служба, брате. Чи волею, чи неволею, а мусять робити те, що тобі наказують.

— А чого це вас посилають, а не когось іншого? Міг би хтось інший поїхати, а ви відпочили б тут.

— Тут не відпочинеш. Бачиш, як загналися вперед? Тепер начальство само вже не знає, що робити. Спочатку думали роздушити українців у Решетилівці, а вийшло навпаки. Коли ж довідалися, що бронепоезди здалися, то начальство цілком духом упало. А вчора наші розвідники донесли, що українці напірають сюди й хочуть цілий наш полк оточити. Сьогодні ввечері, ті ж самі розвідники, доложили командантові полку, що вони знову спостерегли навколо Щиглівки великі кінні роз'їзди української кінноти. Це мабуть українська кіннота підійшла сюди з Полтави. От тобі, брате, і віз, і перевіз!

— Вашому кінному полкові не підвезло що й говорити, — промовив ніби співчутливо парубок. — Полк може ще влопатися тут у велику біду. Українські кінні й піші частини, дійсно, тут недалеко. Хібащо вас коні вивесуть?

— Про те, що українські частини недалеко, начальство теж уже знає. Зараз радять тільки над тим — куди та як відходити. Якщо українська кіннота вже оточила село, то вночі тяжко буде пробратися непомітно не тільки полкові, але навіть і мені самому.

— Маєте рацію. Тяжкувато буде вашому полкові.

Скільки в нього шабель?

— Чотириста вісімдесят. Рубаки першої кляси. Але, як я вам уже казав, ці рубаки ненадійні. Кубанці битися не хотять. Між іншим, сьогодні на цьому відтинку вони несуть охорону села. Якщо хочете — познайомлю вас із ними. Можуть у пригоді стати. Вони нарід зговірливий. Та, правду кажучи, і охорону села несуть не так пильно, як інші кіннотники, справжні москалі.

Москаль узяв парубка за руку й повів за собою.

Минули три хати й зайшли на якесь просторе подвір'я, де стояла нова хата. Ввійшли до середини. В хаті сиділо чоловіків вісім військових.

— Здорово, браття! — чисто по-українськи привітався москаль, що прийшов із парубком.

— Здоров, товаришу! Що нового? Чим нас порадуєш? також чистою українською мовою відповіли військові.

Парубок іздива аж рота роззявив. Тут зразу він відчув себе, неначе серед своїх козаків перебував.

— Що не сподівався тут зустрінути своїх земляків-братів із далеких земель? — звернувся москаль по-українськи до парубка, обіймаючи його по-приятельськи.

— Бачиш, нашого брата, українця, всюди повно.

— Та мушу признатися, що це для мене велика й приємна несподіванка! — щиро признався парубок.

Початковий страх та недовір'я до москаля, що виявився кубанцем-українцем, зник цілком. Навіть і сліду не залишилося.

— Але прошу пробачити мені, дороге товариство, — звернувся кубанець до вартових. — Я спішу. Мушу згоситися до штабу, а потім від'їду далі. А вам залишаю свого знайомого.

Кубанець подався до виходу, але у дверях кивнув головою до парубка й до одного з вартових. На подвір'ї кубанець зупинився й, показуючи на парубка, стиха проговорив:

— Петре, це свій чоловік. Якщо він чогось потребуватиме, допоможи йому.

— Згода. Чому ж не допомогти? Українець українцеві завжди мусить іти назустріч, — відповів вартовий і простягнув щиро-сердечно руку парубкові, яку той міцно стиснув.

Кубанець хутко направився до воріт, а оба нові друзі зайшли в хату.

**
*

Було вже за північ, коли парубок вийшов із хати вартових кубанців. Нічна темнота прикривала задоволену усмішку, що гралася на його устах.

Опинившись надворі, парубок постояв трохи на подвір'ї, подумав, глянув пару разів на небо й повільно пішов до того господаря, де залишив отару й пастуха Степана.

Пастух міцно спав на возі, а вівці, збилися вкупу, кунали в кошарі.

Парубок підійшов до воза, подивився на пастуха й усміхнувся. Оглянувся по подвір'ї, знову подивився на пастуха й пробурмотів сам до себе:

«Правду казав. Панської хвороби він не має».

Ще трошки постояв коло воза. Ще пару разів глянув на небо, а потім нахилився над сплячим пастухом і почав потихесенько тормосити його.

Пастух Степан хоч і міцно спав, але чуйно. Досить було парубкові легенько його штовхнути, як він уже був на ногах.

— Степане, ходи за мною. Але увага! Шуму не роби, — шепнув парубок і направився до городів.

Пастух тихо зіскочив із воза й пішов за ним. Коли ж побачив, що йдуть самі, без отари, то запитав:

— А отара?

— До завтра перебуде тут, у цього господаря. Взавтра придуть із хутора й заберуть її.

— Куди ж це ми йдемо?

— До своїх проберемося. Наша справа стоїть дуже

добре.

— А вартові москалі? Як із ними? Будемо їх «знімати» чи теж справа добре?

— Все в порядку. Треба тільки остерігатися вартових із лівого боку.

Перекидаючися отак словами, минули вони один город, пройшли другий і підійшли до поля, до самої межі.

Тут парубок присів, а за ним і пастух.

Довгенько вони сиділи надслухуючи, де та що робиться. За якийсь час виразно почули, як одні вартові змінювали других. Розпізнавши докладно, де стояла московська варта з лівого боку, парубок і пастух навколішках полізли праворуч. Коли ж пролізли отак кроків триста, повернули в бік поля й тихцем лізли далі. Брали вони вже напрямом просто на Решетилівську дорогу.

— Вже можна піднятися, — прошепотів парубок, коли навколішках пролізли біля кілометра.

Встали на ноги.

Кілька хвилин стояли мовчки й пильно надслухували.

Пішли по сухій колючій стерні далі, в бік Решетилівської великої дороги.

Пройшовши ще кілометр, а може й більше, вони почули відгуки якоїсь розмови. Але це так було далеко від них, що нічого не розібрали. Повернули навськісь і пішли в напрямку тих голосів.

Пройшли біля сотки кроків і знову зупинилися.

Прислухаються, оглядаються.

Не чути нічого.

Знову пішли поволі далі. Зробили кілька десятків кроків і зупинилися.

Надслухають.

Раптом почули чийсь розмову. На цей раз хоч слів не можна було розібрати, але голос було чути далеко виразніше.

Парубок і пастух хутким кроком пішли в напрямку тієї розмови.

— Це ж наші! — півголосом, радісно скрикнув пастух і злегенька свиснув.

Розмова обірвалася.

Парубок і пастух стоять і прислухаються. Вдивляються в той бік, відкіля чули розмову.

На полі темна-темінь.

Пастух удруге стиха свиснув.

За кілька хвилин парубок спостеріг, що до них неначе хтось підкрадається. Час від часу він чув дуже приглушене шарудіння по землі.

Насторожився.

Тримав ножа у руці наготові, а лівою помацав у кишені автоматичний пістолет. Легенько штовхнув пастуха й показав на губи, щоб той мовчав.

Надслухають.

Стоять оба й ані ворухнуться.

Раптом парубок виразно відчув, що близько них хтось притаївся. Але хто? Ворог чи свої? Різні думки у нього замиготіли в голові. Нарешті рішив запитати, бо якщо ворог, треба боронитися, а коли свої, то хутче до штабу полку.

— Хто там? — стиха питає парубок.

— Яким Сагайдак і зо мною Микола Вовчок, — пізнавши голос хорунжого Вовчаренка, відповів один із козаків.

— Коні далеко?

— Та ні. Вони тут недалеко. З Петром Плюшаком находитесь.

— Мені й Шугайлові дайте коней. Два козаки поїдуть із нами, а ви залишайтеся тут і слідкуйте за селом. Зв'яжіться з другими роз'їздами та попередьте їх, щоб були наготові. Москальня хоче втікати з села.

— Гарзд, пане хорунжий!

Козаки підвели коней. Хорунжий Вовчаренко й підстаршина Шугайло сіли й направилися до штабу полку.

— Будьте обережні. Ніяких розмов на полі не ведіть. Безкінці нехай вертаються до сотні — там своїх коней

дістануть, — уже на ходу, стиха кинув хорунжий.

**

Не дивлячися на пізню ніч, у штабі полку не спали. Відбувалася нарада.

Властиво вона вже була закінчена, але старшини не розходилися, а вели розмови на «не служебні теми». Там же були присутні й команданти першого й другого курення. Побачивши хорунжого Вовчаренка, всі аж ахнули.

— Ви що — з місяця звалилися? — запитав здивований командант полку.

— Ні, пане полковнику, не з місяця, а просто з села Щиглівки, — весело відповів хорунжий.

— Значить овечок не встигли довести до Полтави? — розсміявся помічник команданта полку, який спільно з хорунжим виробляв плян розвідки в Щиглівці.

— Це залишив на пізніше, пане полковнику.

— Сідайте та розкажіть, як там справа?.. — запропонував командант полку. — У нас оце відбулася нарада. Радилися над тим, що нам узавтра робити. Михайле, — гукнув полковник до свого джури. — Чаю й коржиків для пана хорунжого.

Командант першого куреня, почувши це, штовхнув ліктем курінного другого куреня й запитав:

— А ви, пане сотнику, хочете коржиків?

— Не вадило б, — розсміявся той.

— І може зо свіжим чаєм?

— Теж не вадило б.

Командант полку й усі приявні старшини в хаті розсміялися.

— Я вас, панове, тому раніше не почастивав, бо знав, що ви не голодні. Ви приїхали, так сказати, з хати, — промовив, сміючись, полковник. — Але, коли бажаєте коржиків і чаю, вони теж до ваших послуг.

Джура Михайло приніс усім старшинам чай і кор-

жики.

Йкийсь час їли та пили мовчки. Але командант першого куреня не вгамувався. Був людиною не сумної, мовчазної вдачі. Він удруге штовхнув курінного другого куреня й запитав:

— А ви, здається, і варення любите?

— Люблю. І можна сказати — дуже люблю. Зокрема варення з трускавців.

— Гм... А до чаю, як ви кажете, теж не вадило б?

Командант полку знову розсміявся й гукнув на Михайла:

— Михайле, принеси, будь ласка, варення. Бачиш, наші гості чай без варення пити не можуть, — звернувся полковник до джури, коли той з'явився у дверях.

— У нас нема варення, пане полковнику, — відповів Михайло, розводячи руки. — На минулому тижні останню баньку докінчили.

— Тоді, Михайле, лети до мого Охрима. Скажи йому, щоб зараз же приніс сюди баньку з варенням! — вирятував ситуацію помічник команданта полку.

За кілька хвилин на столі перед старшинами виринула банька з варенням.

Командант першого куреня врочисто положив у склянку дві ложечки варення, розмішав і пару разів сьорбнув. Подобалося йому. Очевидно, що свіжий, гарячий чай зо свіжим вишневим варенням не шкодив шлункові. Сотник злегенька кашлянув, а потім повернув голову до сусіда й каже:

— Отак би в нашого команданта полку щодня й два рази на день наради відбувати, як ви гадаєте — не вадило б?

— А це дивлячись в які години, — відозвався командант другого куреня.

— Ну, ясно, що зараз же по обіді й по вечері.

— Е, програли б, пане сотнику, — розсміявся полковник.

— Не думаю, пане полковнику, — заперечив курін-

ний, смакуючи коржики й чай з варенням. — А врешті можна попробувати...

— Програла б, кажу. Бачите, варення в мене немає, а коржики вже докінчуємо.

Курінний зідхнув і поскаржився:

— Ото, як бачите, пане полковнику, що на щось подібне я ніколи не мав і не маю щастя.

І, не маючи щастя, курінний акуратно, коржик за коржиком, у розмірені відступи часу, відправляв у свій шлунок. Очевидно останні слова полковника були причиною поспішного, але акуратного нищення пшеничних, а найголовніше — солодких коржиків.

По закінченні «чайної трапези», хорунжий Вовчаренко почав розповідати як у нього відбулася справа з овечками.

Він детально оповів присутнім старшинам про те, як йому пощастило у розвідці й зокрема в селі Шиглівці. Оповів і про москаля, який потім обернувся в українця-кубанця й що той кубанець балакав чистою українською мовою. Наприкінці хорунжий додав, що, якби не той кубанець, багато його намірів так би й залишилися добрими намірами, без надії перевести їх у життя.

— Але, панове, не дуже цьому дивуйтеся. Ви ж знаєте, що московська добровольча армія мобілізувала козаків-кубанців і примушує їх воювати проти нас. Але це даремна річ. Коли кубанці зйдуться з нашим військом, я певний, що наші лави тоді побільшаться ними. Вони ж нащадки славних запорожців *, — пригадав старшинам командант полку.

* Землі, що лежать між Чорним морем, Кавказьким хребтом і Каспійським морем, називаються Кубанщиною. Цю назву вони мають від назви річки Кубані, що випливає з Кавказького хребта й вливається дельтою в моря: Чорне й Озівське. Українські козаки, що осіли на Кубанщині й там живуть, названі — кубанцями (кубанець).

Перші українські козаки, що почали оселюватися на Кубан-

— Саме тому, пане полковнику, я рахую, що той кінний полк не дуже то боездатний. Наступ на Шиглівку, що ви його ухвалили перевести взавтра, повинен пройти успішно, — висловив свій погляд хорунжий Вовчаренко.

— Я теж у цьому переконаний, — погодився командант полку. — Отож, панове, щодо завтрішньої бойової операції, то буде так, як ми ухвалили. Перший і другий курені наступатимуть на село Шиглівку, а третій підтягнеться сюди й прикриватиме запілля й полковий обоз. Наше ліве крило захищатимуть бронепоезди, праве — кінна розвідка сотня. Штаб полку триматиметься полтавської дороги. Він же буде у тісному зв'язку з третім куренем, як із нашою резервою, — повторив у коротких рисах командант полку схему наступу, яку вони тількищо спільно виробили й ухвалили.

Старшини вклонилися полковникові й виїхали приготувати сотні до бойової операції. Щождо хорунжого Вовчаренка, то він випросив для себе кілька годин на відпочинок.

цінні — це були запорожці. Вони збиралися на Кубанщину одиницями або невеликими групами, по знищенні Татарської Орди, коли був уже вільний шлях. Але масове переселення на Кубанщину почалося в 1792 році. І це були козаки (і їхні родичі) Чорноморського Кошу під проводом кошового Якова Головатого.

По зруйнуванні москалями в 1775 році Запорозької Січі, запорожці розселилися на побережжі Чорного моря, але найбільше осілилися тоді в дельті Дунаю. Саме з тих козаків-запорозців і був сформований Чорноморський Кіш під час війни Московщини з Туреччиною, а по закінченні війни, Кіш перенісся на Кубанщину. Перша група козаків Чорноморського Коша вирушила в серпні 1792 року й вона екладалася з кількох тисяч осіб (чоловіки, жінки й діти). Всього чорноморців тоді перенеслися на Кубанщину біля 20.000 осіб. Це й був початок масового перенесення на Кубанщину.

Головне місто Кубанщини — Краснодар (Катеринодар). Він розташований коло річки Кубані. Краснодар зараз нараховує 304.000 мешканців.

Коли старшини залишили хату команданта полку, було вже на розсвіті. Курінні команданти пішли до своїх сотень і дали вартовим накази, щоб будили козаків. Поки козаки встали, поснідали й вишкілювалися по-сотенно, кожний курінний устиг роз'яснити сотенним командантом бойове завдання. Річ йшла про кінноту. Рідко де можна зустрінути в історії воен, щоб піхота йшла в атаку на кінноту. Щоправда, в даному випадку ворожа кіннота спішилася й засіла в селі, але не було виключене, що вона може й несподіванку зробити. При наближенні української лави, наприклад, вона, ховаючися поза хатами, могла б ударити з боку, зім'яти лави й внести дезорганізацію серед козаків. Тоді атака заломилася б. І це треба було предбачати.

Як тільки сонце визирнуло зо своєї схованки, перший і другий курені вирушили в дорогу. Спочатку йшли по полтавському шляху по-сотенно, колоною й щойно на віддалі двох кілометрів від Щиглівки — пішли лавами одна за одною. Передню лаву складав другий курінь, а другу — перший. У випадку наскоку московської кінноти, перший курінь мусів прийняти на себе головний її удар. Завдання, власне, першого куреня полягало саме в тому, щоб на крилах забезпечити другий курінь, що вів атаку на село.

Козаки наїжили багнети, міцно тримали рушниці в руках і поволі підходили до села.

Недалеко від Щиглівки лави залягли, розглядали село, але не бачили жадної ознаки, щоб указувала на присутність там ворога. По деякому відпочинку й обсервуванні села, лави піднялися й повільно, розглядаючися по боках, пішли вперед. Дійшовши майже до самого села, лави знову залягли й розглядали передні подвір'я. Лежали недовго. Із хат вийшли селяни й замахали руками до козаків, при тому вони голосно викрикували:

— Та йдіть сміло!.. Тут немає вже москалів!

В селі українці довідалися, що московська кіннота, як тільки зауважила на полі українські лави, зараз же

зібралася й поспішно покинула село.

Не довіряючи московському добровільному відході з Щиглівки, командант полку розташував у селі своїх людей у такий спосіб, щоб можна було з любого боку відбити московський напад. Кругом села українці виставили посилену охорону, а в різні напрямки вислали сильні кінні стежі.

До Щиглівки повільно підтягнувся третій курінь.

Сотні йшли по полтавському шляху.

Москалі щезли безслідно.

VI.

ОСЬ І ПОЛТАВА.

До Полтави ще залишався майже один день переходу. Зручними, скорими маневрами, український піший полк настільки відірвався від головних московських сил, що міг тепер спокійно, не поспішаючи, добратися до Полтави.

Але, щоб не наражуватися все ще на можливу засідку, командант полку вирішив вийти з села Щиглівки тільки тоді, коли впевниться у відсутності москалів на шляху Решетилівка-Полтава.

- - - - -

В селі Щиглівці полк переночував спокійно.

Уранці в штабі одержали відомості, що поблизу села деяких московських кінних роз'їздів не зауважено. Не видно також і піших стеж москалів. Отож, коли одержали такі відомості, до штабу визвали команданта кінної розвідної сотні.

По привітанні, командант полку запитав:

— В сотні все гаразд? Виспалися добре?

Хорунжий Вовчаренко згадав підстаршину Степана Шугайла, всміхнувся й відповів:

— Я панської хвороби не маю, пане полковнику.

— Якої хвороби? — витріщивши очі, запитав коман-

дант полку.

— Я панської хвороби не маю, пане полковнику, — повторив хорунжий.

Полковник хвилину мовчав і дивився на команданта розвідників, а потім трохи вже нетерпляче сказав:

— Пробачте, ми, здається, балакаємо на різних мовах?

Тоді, всміхаючися, хорунжий оповів полковникові свою розмову з підстаршиною Шугайлом на тему «панської хвороби».

Вислухавши хорунжого Вовчаренка, полковник усміхнувся й каже:

— А щодо вашого підстаршини, то можу вас запевнити, що він колись займатиме великі посади в українській армії. І посади не абиякі. Розумний, відважний, скоро орієнтується й знаходить вихід із всякої прикрої ситуації. Кілька місяців, а то й року треба, щоб він перебув поміж козаками. Буде корисно для нього, коли він пізнає життя козака, звички, злидні й радощі його та буде співучасником наших боїв. І якщо Шугайло матиме вже трохи військового досвіду, тоді його треба відправити до військової юнацької школи.

— Це було б чудово, пане полковнику, — зауважив хорунжий. — Але мені здається, що в юнацьку школу не прийняли б. Для цього він молодий віком і має малу освіту. Закінчив тільки сільську школу.

— Це нічого. Ці дві прогалини можна заповнити. Скільки йому зараз років?

— Каже, що вже минуло шістнадцять.

— Гаразд. Якщо рік пробуде в полку, матиме сімнадцять. Ці роки дають право на вступ до школи. Щождо освіти, то зробимо так: в Полтаві роздобудемо програму вступу до юнацької школи й я призначу кількох відповідних старшин, що займуться підготовкою Шугайла. Шкода губити вроджені таланти. Українській державі він за це колись віддячиться.

— Широ вам дякую, пане полковнику, — зрадів хорунжий. — За ці дні я так до нього прив'язався, мов до

рідного брата.

— І він варт того... — полковник на хвилинку зупинився, а потім продовжує:

— Тепер перейду до іншої справи. Хочу вам доручити нове відповідальне завдання.

Тут полковник схилив голову над столом і почав розшукувати якісь папери. Хорунжого Вовчаренка це так зацікавило, що він не міг стриматися від запиту:

— А яка це справа, пане полковнику? Можу довідатися?

— Не горячіться, — не піднімаючи голови, відповів полковник. — Завдання дуже важливе, так би мовити: посольське.

Така відповідь не задовольнила хорунжого, але військова дисципліна не дозволяла настирливо домагатися дальших пояснень. Мусів чекати поки сам командант полку не скаже в чому річ.

Кілька хвилин минуло в мовчанці.

— Прошу, присядьте, пане хорунжий, — запросив полковник. — Мушу розшукати деякі папери.

Хорунжий сів, а командант полку нишпорив далі у своїх паперах, але мабуть не найшов те, чого шукав, бо гукнув на осавула:

— Пане поручнику, прошу дати мені папери, що призначені для штабу дивізії.

— Гаразд, пане полковнику, — донеслося з другої кімнати.

За хвилину вийшов осавул і виніс течку, в якій було ново паперів. Між тими паперами розшукав одну конверту й подав командантові полку.

— Ось тут усе, пане полковнику.

Командант полку вийняв папери, деякі з них переглянув і, вкладаючи їх назад у конверту, звернувся до хорунжого:

— Тепер вам поясню в чому річ, в чому полягатиме ваш посольська місія. Вам доручається, як можна скоріше, зв'язатися зо штабом нашої дивізії, що мабуть

перебуває ще в Полтаві. Розшукайте й оповісте начальника штабу або команданту дивізії усе те, що ми проробили, поки добралися сюди, в село Щиглівку. В Полтаву не думаю зараз відходити. Залишуся тут, на підступах до неї. Сидітиму в Щиглівці до того часу, поки не одержу дальших указівок зо штабу дивізії. Зазначте їм, що наші бронепоезди «Щурівка» й «Решетилівка» боронять підступів до міста здовж залізничного шляху. Якщо шлях до Полтави буде вільний від ворожої кінноти, тоді полковий обоз пересунемо до міста. Оце й усе. Ми приготували великий доклад для штабу дивізії, але я роздумав і тепер жадного листа не передаю. Думаю, що не забудете, поки доїдете до штабу дивізії? А щоб забезпечити себе в дорозі, беріть із собою одну кінну чоту.

— Не забуду, пане полковнику. Коли маю вирушати?

— Хоч і зараз. В кожному разі до вечора маєте бути в Полтаві. Лявіруйте так, щоб ніч не накрила вас у дорозі. Якщо зустрінетеся з москалями — уникайте бою. Він непотрібний. Ваше завдання: якнайскоріше зв'язатися зо штабом дивізії та поінформувати його про пляновий московський наступ на місто. Цим, власне, дамо дивізії спроможність приготуватися до належної оборони та зустрічі з ним.

Хорунжий Вовчаренко став на струнко.

— Ваш наказ, пане полковнику, буде точно виконаний. Наперед даю слово. Ввечорі, а коли б щось трапилось в дорозі, то не пізніше ввранці буде хтось у штабі дивізії — як не я особисто, то один із наших підстаршин.

— Оце найголовніше. В штабі дивізії мабуть думають, що наш полк уже не існує, — розбитий або в полон узятий. А ми зробимо їм несподіванку. Крім повного складу полку, приведемо ще з собою два бронепоезди й двісті шабель!.. Уявляю собі вражіння... Але вам уже пора йти й готуватися в дорогу.

Оба старшини потиснули собі руки.

Вертався він до сотні повільно, щось роздумував. Прийшовши до хати, де перебувала команда сотні, запросив до себе старшин і коротко розповів їм у чому справа. Хорунжому Якимчукові передав команду над сотнею, а хорунжого Сича з його чотою рішив узяти з собою. Покінчивши зо старшинами, перейшов до козаків і подав їм добру новину, а чоті хорунжого Сича наказав готуватися до від'їзду.

— Пане хорунжий, — звернувся до хорунжого Сича, — прощу вас зайти до мене в хату. Григорчук і Шугайло зайдіть теж до мене зараз.

Хорунжий Сич і підстаршини: Шугайло та Григорчук зайшли в хату до команданта сотні. Хорунжий Вовчаренко переповів їм слово-в-слово все те, що казав йому командант полку. Також передав їм і те, що він обіцяв полковникові. Наприкінці сказав:

— Отже, нас тут, у хаті, четверо. Ви знаєте все те, що знаю я. Ввесь час нашого походу були ви спільно зо мною свідками боїв і подвигів нашого полку. В дорозі до Полтави можуть нам трапитися різні, непередбачені події та перешкоди. Можемо, наприклад, натрапити на засідку, можемо натрапити на великий московський кінний відділ, тощо. Серед цих усіх можливостей, мусимо перш за все пам'ятати, що маємо інше завдання, ніж бій з тією чи з іншою групою москалів. Коли ж не можна буде уникнути бою, то треба так вести справу, щоб хтось із нас прорвався й міг добратися до Полтави. Це найголовніше.

Всі слухали команданта сотні уважно й видно було, що нове завдання їх захоплює. Мовчанку перервав хорунжий Сич:

— Якщо так, — промовив він повільно, — тоді пропоную ось що: ми, всі чотири, не повинні їхати разом, хоч би, наприклад, упереді чоти. Під час нагального обстрілу, завжди лягають перші ряди. Ми мусимо в чоті так розміститися, щоб бути на певній віддалі один від одного.

— Повна рація, — погодився хорунжий Вовчаренко. Тоді зробимо так: я й Шугайло — будемо впереді, Григорчук у середині, а ви, пане хорунжий, будете замикальний.

— Гаразд, — погодився хорунжий Сич. — Коли накажете чоту вишикувати?

— Раніше слід нагодувати й напоїти коней. Не забудьте взяти з собою два-три відра. Думаю, що за годину впораємося й можна буде вирушити.

— А як із скорострілами? Які брати з собою?

— Тяжкі нам не потрібні, але легкі треба взяти. В за тяжний бій устрявати не будемо, а щоб на якусь хвилину зупинити когось, то досить і легких.

— А скільки ж узяти? Із півдесятка вистачить.

— Це забагато. Гадаю, чотири вистачить.

Хорунжий Сич і підстаршини вийшли.

Усі радо й задоволено готовилися до від'їзду із села Щиглівки.

**

Після відходу хорунжого Вовчаренка, командант полку запросив до себе свого помічника, трьох командантів куренів і хорунжого Якимчука, як заступника команданта розвідчої сотні. Командант полку мав на думці точно визначити для кожного куреня певний бойовий відтинок і визначити докладну лінію оборони. Курині мусіли затриматися на своїх місцях до нового розпорядження.

Нарада чи, властиво, віддача розпорядження, довго не тривала.

Одержавши завдання, куринні команданти розійшлися. Кожний попростував до свого куреня, а хорунжий Якимчук іще залишився, щоб одержати додатковий наказ щодо праці розвідників.

— Ваше завдання, — почав пояснити полковник, — тепер таке: якщо шлях до Полтави не зовсім вільний, очистити його, втримувати постійний зв'язок із бронепоездами, забезпечити полк на його крилах і вести розвідку ззаду полку, цебто — в напрямку Решетилівки. Щодо першого завдання, то, якщо шлях до Полтави не зовсім іще вільний від малих ворожих роз'їздів, тоді треба їх негайно прогнати. Коли ж натрапите на більші сили, яким не здужаєте дати раду, остається вам слідкувати постійно за їхнім рухом і на кожному кроці турбувати їх.

В хорунжого Якимчука аж у голові закрутилося, коли почув про свої обов'язки, щодо охорони полку. Обличчя його дуже споважніло й він стурбовано мовчав. Полковник спостеріг це й промовив уже м'якшим голосом:

— Якщо вам тяжко запам'ятати, то занотуйте...

— Не в тому річ, пане полковнику, — відповів хорунжий. — Я хотів би зауважити, що для півтораста шабель, таке завдання тяжкувате. Чи штабова чота не могла б узяти на себе підтримувати зв'язок із бронепоездами?

— Це можна було б ізняти з розвідчої сотні, пане полковнику, — підтримав хорунжого помічник команданта полку.

— Гаразд, — погодився полковник. — Зв'язок із бронепоездами передамо на штабову чоту. Решту берете на себе?

— Виходить, що мушу брати, пане полковнику. Заступити нас немає кому. Може таки дамо якомсь раду, — з явним незадоволенням погодився хорунжий.

— Ну, то гаразд, — закінчив полковник і, повертаючися до осавула, каже: — Пане поручнику, ще сьогодні зробите відповідне розпорядження від штабу полку. Доручите штабовій зв'язковій чоті підтримувати зв'язок із бронепоездами. А щоб звільнити її від інших обов'язків, прикажете зформувати чоту наколесників.

Для цієї мети зареквірувати всі колеса в полку, а людей до них призначити з сотень. На чоту наколесників покладемо ті завдання, що до цього часу виконувала штабба чота. Цей розпорядок мусить пройти в книзі наказів полку.

— А з колесами, що їх мають старшини, як бути? — питає осавул.

— Наказ обов'язує кожного, хто перебуває в даний мент ускладі полку. Ніякого винятку бути не може. Чота буде підпорядкована безпосередньо вам, як осавулові полку.

Поручник вийшов, щоб дати штабовим писарям відповідне розпорядження.

Хорунжий Якимчук, задоволений, що одним обов'язком стало менше, поспішив і собі вискочити з хати команданта полку. Він мав до того певні підстави, бо добре знав звичку полковника, що любив звалювати на плечі кінної розвідчої сотні найтяжчі розвідчі й бойові завдання.

«Досить для нас і того, що вже маю,» пробурмотів хорунжий Якимчук сам до себе, коли опинився на вулиці. «Туди вислати чоту, туди — дві, а туди — півтори... Де ж їх узяти? На ярмарку ж вони не продаються...»

**
*

В той час, коли хорунжий Якимчук розсилав на всі боки кінні стежі, командант розвідчої сотні спокійнісінько простував до Полтави.

Відійшовши від Щиглівки кілометрів шість, кінна чота хорунжого Сича почала входити в невеликий рідкий лісок. Властиво, не в лісок, а в невеликий сосновий молодняк, що виріс на місці вирубаного лісу. Чота їхала кроком, обережно. Впереді й по боках вислано кінні стежі. Рушниці козаки тримали напоготові. Їха-

ли двійками. В передній двійці чоти їхав хорунжий Вовчаренко й підстаршина Шугайло.

— Стій!.. — піднявши руку догори, раптом дав наказ хорунжий Вовчаренко, коли побачив, що передня стежа зупинилася й чогось розглядалася по боках.

Хорунжий сам кілька разів пильно оглянувся навкруги, але нічого підозрілого не запримітив. Тоді він повернув коня, під'їхав до підстаршини Григорчука й каже:

— Бери, брате, чотири двійки, два скоростріли, вийди на поле й звідтіля стежи за лісом. Половину козаків пішлеш на правий бік шляху, а другу — на лівий. Цей молодняк дуже добре надається для замаскування кінноти. Коли щось підозріле спостережеш — гати зо скорострілів по всьому лісу. Це буде пересторога й для нас. Але дивися тільки, щоб і нас не почастував. Щоб замість у москалів, ти в нас не гатив, коли ми виходитимемо з лісу.

— Коло скорострілів буду я сам. А Сагайдак і Вовчок своє діло знають. Вони ж краці в нас скорострільники! — відсалютував Григорчук.

— Та пам'ятай про Полтаву, про нашу умову, — пригадав хорунжий.

— Не турбуйтеся, пане хорунжий. Я не забуду.

Підстаршина Григорчук, а з ним чотири двійки козаків від'їхали на поле й, розсипавшись у лаву, взяли під свій догляд ліс.

Передня стежа все ще стоїть на місці, не рухається. Козаки пильно вдивляються то вперед, то на боки.

— Скорострільники вперед!.. Сюди до мене!.. — гукнув хорунжий Вовчаренко й звернувся до Шугайла: — А ти, Степане, шуруй до стежі та взнай у чому там справа. Коли щось підозріле зауважили, тоді назад. Ліс треба залишити.

Шугайло сіпнув за повід і поскакав до стежі.

— Чого стали? Щось спостерегли? — запитав підстаршина, коли під'їхав до козаків.

— Так, пане підстаршина. Он поза тією поляною шмигнули два чоловіки. І, здається, у військовому однострою.

Шугайло підніс до очей далековида й уважно почав розглядати місцевість навколо, а далі й поляну, на яку показували козаки. Ні тут, ні там нічого не спостеріг, але за то деякі кущі за поляною цілком безцеремонно виявляли присутність захованих там якихось живих істот.

— Увага, товариші, — стишеним голосом промовив підстаршина до козаків і опустил далековида. — Тут, безумовно, є засідка. Я зараз від'їду й доложу командантові сотні. Якщо подамо вам знак відходити, то не вертайтеся по шляху, бо можуть обстріляти. Найліпше зробіть, коли злізете з коней, звернете з дороги й поміж кущами відступите назад. Тоді ті, що заховалися там, подумують, що ви злізли з коней, щоб кущами неспостережно підійти до них. Отже, уважайте, бо до засідки кроків 300 — не більше. Переб'ють вас, — і підстаршина Шугайло повільно, кроком повернув коня назад.

— Що там трапилося? — запитав хорунжий Вовчаренко, коли Шугайло під'їхав до нього.

— Засідка, пане хорунжий.

— Чия засідка? Москалів?

— Не розбереш. В кущах поховалися й узяли шлях під обстріл. Дозорці передньої стежі кажуть, що бачили двох чоловіків і неначе у військовому однострою. Я теж цілком виразно бачив, як у кущах хтось копошиться.

— Нехай сидять собі там на здоров'ячко. Об'їдемо їх. Всі стежі завернути. До штабу полку послати трьох козаків, щоб попередили про небезпечний лісок.

Шугайло махнув рукою до передньої стежі, щоб верталася назад, а до бокових вислав по двох верхівців.

Старший передньої стежі, козак Загура, побачивши махання руки підстаршини, гукнув до козаків:

— Злізайте з коней. У лівій руці повід, а в правій рушниця. Дивіться, щоб чогось не проморгати!

Козаки повільно злізли з коней і дехто просто повернув назад, але Загура це спостеріг. Він сердито просичив:

— Тю, дурні!.. Забули, що підстаршина казав? По одному за мною. Віддаль на пів коня.

Сказавши це, Загура повів коня до найгустіших груп молодняка. А коли впевнився, що стежа як слід заховалася від очей засідки, повернув назад. Пройшовши так кілька кроків, знову зупинився й сказав:

— Двом заднім віддати коней передньому, а самим залишитися для прикриття відходу. Віддаль до півсотні кроків.

Передня стежа, без жадних пригод, вернулася до чоти.

— Гайда з лісу, хлопці! — приказав хорунжий Вовчаренко, коли всі стежі з'їхалися до нього. — Побачимо хто кого перехитрить.

Виїхавши з лісу, чота риссю пустилася здовж південно-західного його боку. За пару годин об'їхали ліс і опинилися на полі, що простяглося між ліском і містом Полтавою.

— От бачите, як чудово все вийшло, — засміявся хорунжий Вовчаренко. — Ніхто нам не перешкодив. Тепер візьмемо навскісь, щоб виїхати на той шлях, який ми мусіли залишити. Лісок уже нам не страшний.

Чота вже збавила ходу й нарешті перейшла на повільний крок. Хорунжий Вовчаренко хотів дати коням відпочити.

Козаки гусаком, повільним кроком посувалися вперед. До шляху залишався може кілометр або півтора. Очі всіх пильно вдивляються вдалечинь, в напрямі Полтави. Кожний з них хоче побачити вже звідси, якщо не саме місто, то принаймі міські дзвіниці. І зокрема дзвіницю катедрального собору, що була найвищою дзвіницею в Полтаві.

Видно шляхи полтавськії

Та й саму Полтаву...

— донісся спів із задніх рядів.

Але тут зараз же хтось заперечив:

— Щодо шляху, то так. Він ось перед нами. Але щодо «самої Полтави», то брехня. Навіть і крізь далеко-вид її ще не побачиш.

Серед козаків піднявся регіт. Усіх опанувала веселість. Полтава була на думці у всіх. Вже кожний козак був певний, що нарешті доберуться до неї. А там на якийсь час належний відпочинок — без муштри, без боїв, без розвідки. Стеж теж не прийдеться висилати...

— З лісу виїхали якісь підводи!.. — раптом почули козаки, що були в передніх рядах чоти.

Почув це й хорунжий Вовчаренко.

Оглянувся й справді побачив два вози, запряжені баскими кіньми. Вони виїхали з лісу й очевидно мали напрямок на Полтаву.

— Що за чорт!.. — дивується хорунжий Вовчаренко. — Полтава, здається, ще в наших руках. Чого ж тоді так спокійно з лісу вибираються до міста?.. Ану, перші шість, навперейми! Хутко! Затримайте вози! Треба довідатися в чому річ: чи це наші, чи москалі? — кинув приказ він.

Три перші двійки й підстаршина Шугайло кинулися навперейми.

На возах, що спокійно виїхали з лісу, побачили кінноту й заметушилися. Раптом ударили по конях й намагалися якнайскоріше минути кінноту.

— Семене, гони щосили коней! Здається он москалі... — скрикнув один із них, що сидів на першому возі.

Візник Семен узявся за віжки й пустив у хід батіг, хоч коні були добрі й підгону не потребували. А до того й шлях був не дуже піщаний. Отож перший віз летів неначе стріла. Від нього не відставав і другий.

— Дивися, дивися!.. Кіннота йде нам напереріз! Це вже напевно москалі. Гони коней, Семене!.. — вигу-

кував ізнову той же хлопець, що раніше звернув увагу на кінноту.

— Дивися, Дзюбенку, аж сюди вони вже добралися, кляті! Ото біда! Злапають... — бідкався Семен і батогами піддавав «пари» коням.

Вози неслися щодуху, але й кіннота не відставала. Сім верхівців пригнулися до шиї коней і летять навздогін, немов чорти до свого пекла.

— Чи встигнемо перерізати возам дорогу?.. Бач, чужбісова москальня, що не добром їм пахне!.. — кричить один із передніх козаків. — Ану, хлопці, нажми! Нажми! Не даймо їм втекти!..

— Вліво, вліво бери!.. Не відставай!.. — гукнув на козаків Шугайло, тримаючи напрямок просто на дорогу.

За підстаршиною поспішають козаки, а деякі, щоб скоріше добратися до шляху, беруть іще лівіше.

Серед людей, що були на возах, переляк росте.

— Семене, гони коней, гони!.. — кричить Дзюбенко. — Он московська кіннота на шлях звертає. Хоч нас живими захопити.

— Не доженуть. У них коні заморені. Мої сиві винесуть, — чомусь візник Семен набрався хоробрости й почав заспокоювати Дзюбенка.

І для більшої певности, щоб справді його «сиві винесли», батіг ізнову запрацював по спинах коней.

— Дав би Бог! Не хочеться, щоб отак по-дурному вскочити в лапи москалів. Гони, гони коней!.. — просить Дзюбенко.

Але видно, що Семен зле розрахував. Вози хоч і проскочили поуз кіннотників, але ті, як тільки виїхали на битий шлях, зразу дали відчутти, що справа ще не скінчена.

Впереді всіх козаків летить на своєму степовику, мов оскажений, підстаршина Шугайло. Решта козаків, що трохи відстали, намагалися навестати на дорозі те, що на м'якій ріллі загубили.

— Доженуть. Не втечемо. Хіба збити з коня оцього

першого москаля, що насадає на нас? Може тоді відстануть? — піддає думку Дзюбенко й засунув руку у солому, де було щось заховане.

— Не стріляй! Боже борони! Гірше буде. Як доженуть, то шаблями порубають. Бачиш, вони ж не стріляють, — запротестував Семен.

— Поки шаблями нас порубали б, то я половину їх уложив би.

— Не чіпай, кажу. Якщо вони перші почнуть стріляти, тоді, певне, будемо відбиватися, — стоїть на своєму Семен.

Погоня не втихає, хоч видно, що коні, як у верхівців, так і у возах, ледве дихали.

— Стій!.. Стій!.. — закричав підстаршина Шугайло, коли віддаль між ним і возом зменшилася до сотні кроків.

Те саме почали вигукувати й інші козаки, що були ззаду підстаршини...

— Семене, гони!.. А то, їйбогу, я оцього, найближчого, хороброго москаля навчу, як треба на коні їздити!.. — майже з розпачем просить Дзюбенко.

— Кажу — не чіпай. Доженуть. Не втечемо... Вози тяжкі... — і тут хоробрість та самопевність, очевидно, залишили візника Семена, бо він попустив віжки, а коні, відчувши те, зразу зменшили хід.

Дзюбенко почав хутко щось запихати під солому.

Передній верхівець, підстаршина Шугайло, доскочив до воза.

— Стій!.. Перерубаю!.. — закричав він.

Вози зупинилися.

Кінногники вмить обскочили їх зо всіх боків і направили рушницю на хлопців.

— Ви хто? Куди їдете? — запитав по-українськи кіннотник, що грозив перерубати всіх.

— Їдемо до міста, — відповів хлопець, що просив гнати коней.

— Хто ви? Чого їдете?

— Та їдемо, щоб дещо закупити в місті.

— Я питаю хто ви: військові чи цивільні?

— Та ми так собі — люди. Тутешні, — уникаючи прямої відповіді, заявив хлопець.

— Українці?

— Авжеж не москалі.

— А москалів ви тут не бачили?

— Крім вас, нікого тут ми не зустрічали.

— Ото!.. — розсміявся кіннотник. — Та хіба ж ми москалі?

Хлопець подивився на верхівців і промовчав, але сам подумав:

«Маєш щастя, що я тебе не зсадив із коня. Дякуй Семенові.»

— А в Полтаві яка влада? Українська? — веде далі допит кіннотник.

— Авжеж, що не московська, — гордо й визиваюче дає відповідь хлопець.

— Ви ліс переїжджали?

— Так.

— Нікого й нічого там не зауважили?

— Ні.

— Кажете, що нічого там не зауважили?

— Та кажу, що ні, — і хлопець сердито повів очима по верхівцях.

— А поміж кущами зайців на двох ногах і з чоловічою головою — не бачили?

«Попалися. Видно, що догадуються», майнула думка у хлопця.

— Нікого й нічого не бачили — хмуρο, нехотя каже хлопець.

Підїхав хорунжий Вовчаренко й вся чота.

— Пане хорунжий, кажуть, що тутешні, — звернувшись з докладом до хорунжого Вовчаренка підстаршина Шугайло, що робив допит хлопців. — Але, коли їхали через ліс, вони нічого не зауважили.

— Обшукайте вози, — наказав хорунжий, вислухав-

ши доклад підстаршини.

Вози обшукали й витягнули з-під соломи п'ять рушниць. На першому возі найшли дві рушниці, бо там сиділо двох хлопців, а на другому — три, бо там було три хлопці. Крім рушниць витягнули ще кілька порожніх мішків військового зразку та порожній казан відра на два.

— А це що? — запитав хорунжий Вовчаренко й показав на рушниці. — Ваші?

Хлопець мовчить, але в голові майнула думка:

«Пропали. І головне без бою пропали. На все своє життя, якщо зостануся живим, матиму сором. А все той Семен — не стріляй та й не стріляй. Якби замість Семена — зо мною був Прокіп, ми не далися б».

— Питаю — ваші? — повторив питання хорунжий Вовчаренко.

— Наші, — відрубав коротко хлопець.

— Ви хто такі?

Хлопець мовчить.

— Слухай-но, відповідай мені точно й виразно. Зо мною не має жартів. Отже, пам'ятай, щоб я два рази одного й того ж питання не повторював, — погрозив хорунжий Вовчаренко. — Хто ви такі?

— Козаки українського полку.

— Так би зразу й казав. Але якого полку? Відкіля?

— Пішого, Сагайдачного. Із Полтави, — понуро про- бурмотів.

— А де були?

— В лісі.

— Чого? Що там робили?

— Там наші застави стоять.

— Значить ліс у наших руках?

— Ні, — рішуче заперечив хлопець. — Ліс тримаємо ми, українці.

Хорунжий Вовчаренко глянув на хорунжого Сича й усміхнувся.

— Для чого ж ви там виставили застави?

— Проти московської кінноти.

— А хіба вона тут десь ховається?

Хлопець мовчить та тільки з-під лоба поглядає на верхівців, що густо обступили вози й тримали рушниця напоготові.

— Ти бачив московську кінноту?

— Ні. Це вперше з вами зустрінулися.

Хорунжий Вовчаренко непомітно посміхнувся й оглянув своїх козаків. На устах у козаків були веселі посмішки.

— Правдиво відповідає. Оце я люблю, — не стримався хорунжий Сич, якому вся ця розмова все більше починала подобатися.

Хлопці на возах сидять похмурі й мовчать.

— Відкіля ти знаєш, що тут десь ховається московська кіннота, — продовжує хорунжий допит хлопців.

— Наші старшини казали.

— А що ви відвозили до лісу?

— Харчі для козаків.

— Добре. Ну, а чого ж ви втікали від нас?

— Не хотіли в полон попасти.

— В який полон? До кого? До нас? — і хорунжий знову оглянув своїх козаків.

— Так. До вас не хотіли в полон попасти.

— Ну, а тепер, як ти думаєш? Хто ми такі?.. Ну, потвоєму, хто ми такі, — засміявся хорунжий Вовчаренко.

Хлопець мовчить.

— Ну, чого ж ти мовчиш?.. Хто ми такі? — настоює хорунжий.

— Хіба я знаю? — здвигнув плечима хлопець.

— Так ти думаєш, що ми москалі?

Знову мовчанка.

— Невжеж ми подібні до москалів? Ми ж балакаємо так, як і ви.

— Наші старшини нас попереджували, що між вами багато таких, які вміють говорити по-нашому, — при- знався нарешті хлопець.

Кіннотники аж залилися від сміху.

Але хлопцям, що сиділи на возах, очевидно було не до сміху. Вони сердито, ненависно з-під лоба поглядали на верхівців.

— Як бачу, ти твердо переконаний, що ми москалі, — каже хорунжий Вовчаренко до хлопця, з яким увесь час вів розмову. — Але це нічого. Обережність ніколи не шкодить. Переконаєтесь в Полтаві. А зараз один ваш віз мусить повернутися назад. Він поїде в ліс і покаже нашим кіннотникам, де ваші застави стоять. А ти, Григорчук, — звернувся хорунжий до підстаршини, — візьми з собою десять козаків і зв'яжися з пішими заставами. Одночасно пішлеш трьох верхівців до штабу нашого полку з докладом, що шлях між Полтавою й Щиглівкою вільний і що в ліску стоять українські піші застави.

Давши це розпорядження, командант розвідників звернувся до хорунжого Сича:

— Тепер, пане хорунжий, можемо спокійно їхати до Полтави. Оглядатися назад уже непотрібно.

— Ну, й слава Богу! — весело відізався хорунжий Сич. — Аж на душі легше стало. Від нервування аж зіпрів, а це рідко коли зо мною трапляється, — і знявши кашкета, хусткою витер чоло.

Підстаршина Григорчук узяв десять козаків та один віз і повернув до ліска, а хорунжий Вовчаренко, на чолі чоти, попростував до Полтави.

**

Кінна розвідча чота, а з нею оба хорунжі, ввечорі зупинилися коло будинку штабу дивізії, а ще за пару хвилин пізніше, хорунжий Вовчаренко стояв уже перед вартовим старшиною штабу. Пішли в рух телефони. Дивізійне начальство, не зважаючи на пізню пору,

зараз же явилось у повному складі до штабу. Начальство вислухало доклад старшини українського пішого полку, що в штабі давно вже вважали розбитим і розпорошеним ворогом. Блискучий, проривний похід полку викликав загальний подив. По докладі, старшині і козаків відправили на відпочинок та наказали, щоб на другий день пообіді всі явилися до штабу.

В призначений час, як старшини, так і козаки, вже були коло будинку штабу дивізії. Хорунжі — Вовчаренко й Сич у штабі довго не затримувалися.

Хорунжий Вовчаренко одержав кілька листів, акуратно зложив їх докупи й всунув у кишеню, а щоб, часом, не випали, зацепив її шпильками.

Із Полтави до Щиглівки розвідники доїхали без жадних пригод. Зробили вони тільки маленьку зупинку в ліску, де хорунжий Вовчаренко розшукав підстаршину Григорчука й забрав його та козаків із собою.

Кінна чота вже в повному складі направилася до штабу полку.

На поворот хорунжого Вовчаренка не тільки в штабі чекали з великою нетерплячкою, але також в цілому полку. А зрештою це й не дивно, бо «посольська місія» хорунжого Вовчаренка була весь час темою балачок у полку. Отож не встигла чота хорунжого Сича зупинитися коло хати, де перебував штаб полку, як зараз її оточили зо всіх боків козаки й розпитували про пригоди в дорозі та про те, що бачили й чули в Полтаві.

Вмить по селу рознеслася вістка, що хорунжий Вовчаренко вернувся зо штабу дивізії. Старшини, що находилися в той час у селі, все залишили й поспішали найскоріше добратися до штабу полку. Кожного кортіло довідатися про наслідки подорожі до Полтави.

Перечитавши папери, що їх отримав від хорунжого Вовчаренка, командант полку задоволено всміхнувся. Ще раз їх переглянув, а потім сказав до старшин, що ніколи не обступили його:

— Приємні вістки привіз нам хорунжий Вовчаренко.

Маємо йти до Полтави на відпочинок. Назустріч москалям вишлють інші військові частини. Взавтра перед вечором маємо вже бути в Полтаві, а післязавтра командант дивізії зробить перегляд всьому полку. Перегляд відбудеться на міському майдані коло катедрального собору, по службі Божій.

— Якщо вже правду казати, пане полковнику, то цей відпочинок ми чесно заслужили, — висказав свою думку помічник команданта полку.

Полковник у знак згоди, притакнув головою.

— І в штабі дивізії це зрозуміли, — каже полковник. — Вони так нам і пишуть. Видно, що там більше про нас турбуються, ніж ми думаємо.

— Я можу заповнити, пане полковнику, — продовжує розвивати свою думку помічник команданта полку, — що мало кому так пощастило б вирватися з лап ворога, як вирвалися ми. А два бронепоезди та більше ніж дві сотки коней свідчать, що наші старшини й козаки не боягузи й що вони вміють користати з обставин.

— Цілком поділяю вашу думку, — погодився командант полку. — Тепер іде нам про те, щоб гідно, як належить українській регулярній військовій частині, явитися в Полтаві перед очі свого начальства. Тому прошу панів старшин потурбуватися, щоб козаки мали не тільки бойовий вигляд, але щоб усе, що на них і під ними, було у добром стані. Це торкається одностроїв, коней та зброї.

Старшини відсалютували полковникові й гуртом хлинули до дверей. Гордість і радість розпирали їх. У кожного на устах була весела й задоволена усмішка.

Хтось із старшин, що перший устиг вийти з хати на подвір'я у пориві веселости запропонував «покачати» хорунжого Вовчаренка за його всі подвиги й за приємні вістки, що їх привіз із Полтави.

Пропозиція всім старшинам дуже подобалася. Вона була принята веселими вигуками: «Качати!» «Качати!»

Старшини, що склалися переважно з молодиків, не довго думаючи, підхопили хорунжого на руки й почали підкидати його догори, приговорюючи:

— Дякуємо за відпочинок!.. Дякуємо за Полтаву!.. Дякуємо за панночок, з якими розгулюватимемо у парках та в садках!..

Десятка три сильних молодих рук підкидували догори хорунжого Вовчаренка, мов трісочку.

— Ще не все!.. — хтось крикнув із гурту, коли хотіли було поставити хорунжого на ноги. — А про бронепоезди забули?.. Це тепер наша краса й гордість!.. Качати хорунжого Вовчаренка!..

Всі старшини послушали.

Почалося знову качання.

Знову почав летіти догори, мов м'ячик, хорунжий Вовчаренко, а йому зо всіх боків кричать — «слава».

В хорунжого Вовчаренка злетів із голови кашкет, комір сорочки розстебнувся, а одна штанка цілком виліпла з чобота. Майже все тіло покрилося маленькими синячками й він став відчувати біль. Але того ніхто не бачить або вдають, що не бачать.

— Досить!.. — просить хорунжий.

Але під сміх і веселі вигуки старшини «качають» і «качають» щасливого післанця.

Бачить хорунжий Вовчаренко, що кінця тому «качанню» немає, почав знову просити товаришів та заперевити їх, що для нього вже досить такої чести. Він, мов, дуже радо її переуступить комусь іншому.

Але де там!

Ніхто зо старшин і не думав брати на себе такої великої чести.

«Качають» далі хорунжого Вовчаренка.

За бронепоездами згадали міст у селі Солончаках, потім московського генерала, за генералом іще щось...

Нарешті, коли не було чого вже згадувати, припинили качати й поставили на ноги. Але від дружнього, товариського качання, хорунжий Вовчаренко ледве на

ногах тримався. Щоб у той час вигляд у нього був «презентабельний», того сказати не можна було. А зокрема це торкалося однострою. Найменше відчули шгани. Але після невеличкої праці кравця, однострій ще можна було б уживати.

Охлялий від почесної, товаризької «подяки», хорунжий попросив води.

Коли йому дали склянку води, він зразу половину відпив. Відпочивши хвилину, хорунжий підняв склянку догори й слабим голосом проговорив:

— Клянуся борідкою святого Аллаха, що вам це так дармо не пройде. Першого зараз же мусимо качати того, хто цю розумну, геніяльну думку піддав.

— Хорунжий Терешко! Хорунжий Терешко!.. — зразу рознеслося кілька голосів по подвір'ї.

Але спритний хорунжий Терешко мабуть те предбачав. Він уже стояв коло воріт, виставив над головою два пальці, мов ріжки, і сміявся.

— Нічого, друже, — розсміявся й собі хорунжий Вовчаренко. — На цей раз ти викрутився, але як не тут, то в Полтаві, а качати тебе будемо... Ручу, що ця честь тебе не мине, — і постогнувши, він направився до хати хорунжого Якимчука, що була недалеко від хати штабу полку.

Старшини задоволені й веселі розійшлися по своїх сотнях, щоб попередити козаків про вимарш до міста Полтави на відпочинок.

Хоч на другий день предбачався чималий шматок дороги для маршу, але те козаків не турбувало. Вони більше турбувалися тим, що носить назву: «однострій».

Кожному козакові ходило про те, щоб увійти в місто як належить порядному військовикові. Мабуть ніде й ніколи не працювали так голки й нитки, як у ту ніч у Щиглівці. Та мабуть не одна дівчина допомагала тому чи іншому козакові прати та латати однострій, що був

здорово понищений за час походу, сутичок і боїв із москалями. Отож недивно, що працювали й голки й нитки. Зокрема багато було клопоту з теплою водою, якої просто не сила було нагріти для всіх. Ось чому більшість козаків товпилися коло ставу, де вода хоч і не тепла, зате для всіх було досить.

Працювали козаки, але недаремно.

Вранці другого дня, коли козаки вишикувалися по-сотенно, аж приємно було глянути на вояцькі лави. У всіх неначе не ті обличчя й не той одяг. Усе в них так і дихало чистотою, свіжістю, бадьорістю. Здавалося, що вони вибралися не відмаршувати з десятків кілометрів, а немов би зібралися на святкову прогульку вулицями міста.

Щоправда, в декого ще не зовсім висохли шгани чи сорочка. Але те не перешкоджало козакам тримати голову високо. Неважне, що не висохло. Важне, що випрано. Висохнути може й пізніше, хоч би й на тілі.

Командант полку й старшини, що вже привикли до деяких несподіванок, але й вони здивувалися, коли винули на козаків. Здавалося неможливим, щоб вони за одну ніч устигли та зуміли так добре, так акуратно привести все до порядку.

В десятій годині вранці український піший полк залишив Щиглівку.

Трохи більше десятка кілометрів, що відділяли село від Полтави, пройшов він, як кажуть, навіть не оглянувшись. Аж перед самим містом командант полку стримав марш і дав відпочинок. Старшини й козаки заметушилися. Хто зтріпував порох із чобіт та з одягу, хто мепурився, готуючися якнайкраще вступити в місто.

Коли мешканці Полтави почули звуки військового маршу від сторони щиглівської дороги, то й старе й мале висипалося на вулиці, щоб зустрінути й привітати своїх оборонців. На вулицях було повним-повно люду. Гомін стояв такий, що слів команди не чути. Від окли-

ків «слава» луна ген-ген далеко віддавалась. У лави козаків летіли квіти й пучками й окремими стебельками.

Український піший полк гордо входив у місто.

І мав на то повну рацію й досить поважну, а саме:

Біля ста кілометрів із боєм пройшов він у кілька днів. Дезорганізував і зупинив на деякий час московську групу, що по кількості багнетів та шабель кількакратно перевищала його сили. Але це не все. Ось, наприклад, за його плечима, цебто — ззаду полку, їхало 200 кіннотників, на відбитих у москалів конях, а на залізничній станції в Полтаві пихтіли два чудові, найновішого зразку, бронепоезди. Один із них мав назву «Щурівка», а другий «Решетилівка». Про різне майно, військові фурґони, амуніцію, тощо — й говорити вже не приходилося. Їх було набрано аж занадто.

Пізно ввечері козаки лягли відпочивати, бо декілька вільних годин вони вжили на приготування себе до завітрянської паради.

На другий день, на міському майдані, відбулася парада з блискучим успіхом. Сотні, одна за одною, маршували в такт музики рівним, відміреним кроком. Перша сотня краще за другу, друга — за третю — це був зразок виправки, дисципліни й послуху молодого, гордого українського війська. Маса народу, що товпилися край майдану, захоплено вітали вояків, про яких славетний пробоевий похід через перстень ворожих військ, говорило вже ціле місто. Також і старшини та козаки інших частин міської залоги, що були вільні від служби, прийшли подивитися на тих, які з успіхом боролися проти переважаючих сил москалів.

Українська преса, подаючи звідомлення про прибуття полку, вмістила одночасно опис його бойових сутичок із московськими військовими частинами. При тому нераз там же згадувалося прізвище хорунжого Ілька Вовчаренка та шістнадцятирічного підстаршини Степана Шугайла, яких заслуги були незаперечні. Часописи обіцяли, що в наступних числах подадуть їхні

фотознімки.

Немало місця відвели часописи й кінній сотні козаків-кубанців.

Сотня кубанців, — як писалося у звідомленню, — залишила ряди московської оперативної групи, що переслідувала український піший полк, і перейшла до українських військ. В штабі дивізії кубанці заявили, що хочуть надалі спільними силами боронити від московської навали українську землю, землю своїх батьків, своїх дідів і прадідів.

Тут слід додати, що хорунжого Ілька Вовчаренка на параді українського пішого полку не було, а був поручник Ілько Вовчаренко. Підстаршину Степана Шугайла на параді замінив підхорунжий Степан Шугайло, а два товариші, найліпші й найхоробріші скоростріельники в полку, вісімнадцятирічні охотники-козаки, Яким Сагайдак і Микола Вовчок гордо поглядали на свої відзнаки — «ройовий».

По закінченні паради, коли полк вирушив із площі до казарм, до поручника Вовчаренка підлетів на гарному степовику кубанець-підстаршина. На повному ході здержав коня й, віддаючи пошану, весело привітався:

— Доброго здоров'я, пане поручнику. Маю борг. Коли накажете віддати? Тут, здається, шинків та кузнів не бракує?

— А-а-а!.. Дивись!.. — зрадів поручник Вовчаренко й сердечно простяг руку кубанцеві. — І тут мене найшов! Оце так утішив. Прощу за мною, бо це наш командант полку в боргу. Нехай тепер він вирівняє свою заборженість.

Поручник Вовчаренко й кубанець-підстаршина за кілька хвилин зупинили коней перед командантом полку.

— Пане полковнику, — рапортує весело поручник, — я привів того москаля, завдяки якому у найтяжчі хвилини полку я мав певні відомості, щодо сил ворога та

його намірів.

— Де ж він? — зацікавлено запитав командант полку.

— А оце поруч мене! — показуючи на кубанця, відповів поручник.

Після стиснення руки, командант полку проговорив:

— Дякую в імені Батьківщини, — а по хвильці додав:

— Взавтра, в годин одинадцять, прошу вас зайти до штабу полку. Сьогодні балакатиму про цю справу з командантом дивізії.

— Гарзд, пане полковнику, — віддаючи пошану, відповів зворушливим голосом кубанець.

Коли від'їхали від полковника, поручник запросив кубанця до себе на обід. Поручник гадав, що не кубанець у боргу перед ним, але навпаки — він, поручник Вовчаренко, перед кубанцем. По обіді, ще довго разом сиділи нові приятелі, розказуючи собі взаємно про пройдені бойові шляхи, про свої пляни й надії. Говорили про українську державу, що зроджувалася у крові, серед полум'я пожеж, серед лютих змагань з наїздником, що тихцем наново кували для неї кайдани.

По закінченні паради й розташуванні полку в казармах, закінчилися й бойові пригоди поручника Ілька Вовчаренка.

Але чи надовго?

У військовиків, наприклад, було тверде переконання, що вони довго не відпочиватимуть.

З М І С Т

	стор.
1. Захоплення московського генерала . . .	5
2. Вій за міст	33
3. Прорив у Решетилівці	71
4. Із бронепоездів димок ішов	103
5. До Полтави	119
6. Ось і Полтава	139

ТОМ I.

« О Б О В ' Я З О К »

Збірка повістей і оповідань
із визвольних змагань 1917-1920 рр.

Книжка перша:

Поручник Ілько Вовчаренко. Повість.

Книжка друга:

1. Висота «227». Повість.
2. Батьківщина кличе. Повість.

Книжка третя:

1. За Львів. Оповідання.
2. Повстанча сотня. Оповідання.
3. За батька й брата. Оповідання.
4. Від Кам'янця Подільського до Одеси. Спомин.
5. За невиконання наказу. Оповідання.
6. Перша батарея. Оповідання.

Готові до друку:

Том II. Між Києвом і Парижем. Збірка оповідань.

Том III. За рідний край. Повість у трьох частинах.

Друга книжка першого тому збірки повістей і оповідань
із Визвольних Змагань 1917-20 рр.

«О Б О В ' Я З О К»

що має назву:

«ВИСОТА "227"»

вже вийшла з друку.

Зміст другої книжки:

I. Висота «227».

Повість із Визвольних Змагань.

II. Батьківщина кличе.

Повість із Визвольних Змагань.

1. Розвідують
2. Ухвалюють
3. На балю
4. До армії
5. Коло Собачої балки
6. Бій у Відних Хуторах
7. Злука повстанчих загонів

Книжку можна набути у автора. Замовлення і гроші
надсилати на адресу:

A F N E R — Boite Postale № 9.
Thionville (Moselle), France.

Première Imprimerie Ukrainienne en France
3, rue du Sabot, Paris (6e)

AFNER, Boîte Postale N° 9
THIONVILLE (Moselle)
France